

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**HAYVANLARIN METALAŞMASININ HAYVAN REFAHINA
ETKİLERİ: GIDA, TURİZM VE MODA SEKTÖRLERİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

Yüksek Lisans Tezi

Abdulsamet ÖLÇEK

Çorum - 2025

**HAYVANLARIN METALAŞMASININ HAYVAN REFAHINA ETKİLERİ:
GIDA, TURİZM VE MODA SEKTÖRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Abdulsamet ÖLÇEK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Mehmet KANATLI

Çorum 2025

Abdulsamet ÖLÇEK tarafından hazırlanan “Hayvanların Metalaşmasının Hayvan Refahına Etkileri: Gıda, Turizm ve Moda Sektörleri Üzerine Bir İnceleme” adlı tez çalışması 27/01/2025 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Tolga CANDAN

.....

Başkan

Doç. Dr. Mehmet KANATLI

.....

Danışman

Doç. Dr. Veysel DİNLER

.....

Üye

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 03/02/2025 tarih ve 2025/326 sayılı kararı ile Abdulsamet ÖLÇEK'in Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Abdulsamet ÖLÇEK

**HAYVANLARIN METALAŞMASININ HAYVAN REFAHINA ETKİLERİ: GIDA, TURİZM VE
MODA SEKTÖRLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Abdulsamet ÖLÇEK

ORCID: 0000-0002-9211-1570

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2025

ÖZET

Bu çalışma, hayvanların metalaşmasının hayvan refahı üzerindeki etkilerini gıda, turizm ve moda sektörleri bağlamında incelemektedir. Söz konusu sektörlerde hayvanların ekonomik değer taşıyan mallar olarak görülmesinin sonuçları analiz edilmektedir. Hayvan refahı, günümüz toplumlarında giderek daha fazla önem kazanan bir konu haline gelmiştir. Bu bağlamda, hayvanların ekonomik kazanç uğruna sömürülmesi etik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bu tezin amacı, hayvanların metalaşmasının hayvan refahı üzerindeki etkilerini değerlendirmek ve bu sürecin nasıl işlediğini ortaya koymaktır. Temel araştırma sorusu ise kapitalist sistemde ekonomik kaygılarla şekillenen bu sektörlerin hayvan refahına yönelik uygulamaları nasıl etkilediğidir. Çalışma, hayvanların metalaşmasının refah üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğu hipotezine dayanmaktadır. Bu doğrultuda, gıda, turizm ve moda sektörlerindeki uygulamaların hayvanların yaşam koşullarına etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmada nitel yöntemler kullanılacak; literatür taraması ve örnek olay incelemeleri ile desteklenen bir analiz gerçekleştirilecektir. Bu tez, hayvan refahı bağlamında sektörlerin sorumluluklarını ele alan bütüncül bir bakış açısı sunması bakımından mevcut çalışmalardan ayrılmaktadır. Mevcut literatürde sektörel bazda yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte, bu araştırma üç sektörü bir arada değerlendirerek kapsamlı bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, hayvan refahı politikalarına yönelik farkındalık yaratmayı ve sektörlerde etik yaklaşımların geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, ilgili alanlardaki akademik tartışmalara yeni bir perspektif sunarak literatüre katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kavramlar: Kapitalizm, Meta, Metalaşma, Hayvan Refahı, Hayvanların Metalaşması

Bilim Kodu: 113102

**THE EFFECTS OF THE COMMODIFICATION OF ANIMALS ON ANIMAL WELFARE: AN
EXAMINATION OF THE FOOD, TOURISM, AND FASHION SECTORS**

Abdulsamet ÖLÇEK

ORCID: 0000-0002-9211-1570

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

January 2025

ABSTRACT

This study examines the effects of animal commodification on animal welfare in the context of the food, tourism and fashion sectors. The consequences of perceiving animals as economically valuable commodities are analysed in the sectors in question. Animal welfare has become an increasingly important issue in modern societies. In this context, the exploitation of animals for economic gain leads to ethical and social issues. The aim of this dissertation is to evaluate the effects of the commodification of animals on animal welfare and to elucidate the functioning of this process. The key research question is how the practices of these sectors, shaped by economic concerns within the capitalist system, affect animal welfare. This study is based on the hypothesis that the commodification of animals leads to negative consequences for their welfare. In this regard, the study will attempt to determine the impacts of practices in the food, tourism, and fashion sectors on the living conditions of animals. Qualitative methods will be used in the research, with an analysis supported by a literature review and case studies. This dissertation distinguishes itself from existing studies by offering a holistic perspective that addresses the responsibilities of sectors in the context of animal welfare. Although there are sector-based studies in the existing literature, this research aims to provide a comprehensive analysis by evaluating three sectors together. This study aims to raise awareness of animal welfare policies and contribute to the development of ethical approaches within the sectors. At the same time, it will contribute to the literature by offering a new perspective to the academic discussions in the relevant fields.

Key Terms: Capitalism, Commodity, Commodification, Animal Welfare, Commodification of Animals

Science Code: 113102

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecinde maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Tolga Candan ve Doç. Dr. Veysel Dinler'e, tezime sundukları değerli katkılar ve akademik rehberlikleri için teşekkür ederim.

Tezimin şekillenmesinde önemli katkılar sağlayan ve danışmanlık desteğiyle süreci yönlendiren Doç. Dr. Mehmet KANATLI'ya, sağladığı akademik destek ve değerli katkılarını için en derin teşekkürlerimi sunarım.

Abdulsamet ÖLÇEK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

HAYVAN REFAHI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1 Hayvanlara Yönelik Felsefi Yaklaşımlar.....	5
1.1.1 Antik Yunan.....	5
1.1.2. Stoacılar	6
1.1.3. Aydınlanma çağı	7
1.1.4. Sanayi devrimi sonrası dönem.....	9
1.2. Hayvan Refahı Kavramının Tanımı ve Kapsamı	11
1.3. Hayvan Refahına Yönelik Teorik Yaklaşımlar.....	14
1.3.1. Peter Singer'ın fayda temelli yaklaşımı.....	15
1.3.2. Tom Regan'ın hak temelli yaklaşımı.....	19
1.3.3. Rosalind Hursthouse ve erdem temelli yaklaşımı.....	22
1.3.4. David DeGrazia ve sezgi temelli yaklaşımı	25
1.3.5. Sue Donaldson ve Will Kymlicka'nın vatandaşlık temelli yaklaşımı.....	28
1.3.6. Ted Benton 'un hayvan refahına yönelik Marksist temelli yaklaşımı	35
1.4. Hayvan Refahı Literatürü Üzerine Değerlendirme	39

2. BÖLÜM

META VE HAYVANLARIN METALAŞMASI

2.1. Meta	43
2.1.1. Metanın diyalektiği	47
2.2. Metalaşma	52
2.2.1. Evcilleştirme ve çitleme süreci.....	54
2.2.2. Hayvanların metalaşması	57
2.3. Tüketim Toplumlarında Hayvanların Metalaşması.....	60
2.3.1. Tüketim.....	60
2.3.2. Tüketim kültürü	62
2.3.3. Tüketim toplumu	65
2.3.4. Tüketim toplumunda hayvanların metalaşması	68

3.BÖLÜM

HAYVANLARIN METALAŞMASININ HAYVAN REFAHINA ETKİLERİ: GIDA, TURİZM VE MODA SEKTÖRLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

3.1. Gıda Sektörü	74
3.1.1. Endüstriyel çiftlikler	77
3.1.2. Sığır yetiştiriciliği.....	80
3.1.3. Tavuk yetiştiriciliği.....	83
3.2. Turizm Sektörü.....	88
3.2.1. Hayvanat bahçeleri	90
3.2.2. Sirk.....	92
3.2.3. Boğa güreşleri	94
3.2.4. Binek hayvan gezileri	95
3.3. Moda Sektörü	97
3.3.1. Giyim sektörü	99
3.3.2. Kozmetik sektörü.....	103

SONUÇ	106
KAYNAKÇA	111

TABLolar DİZİNİ

Tablo

Sayfa

Tablo 3. 1. İnsanlar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilen hayvanların ana sektörlerdeki tahmini dünya nüfusu..... 73

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3. 1. Günlük et tüketimi amacıyla öldürülen hayvan sayısı	74
Şekil 3. 2. Ülkelerin yıllık et üretimi 1961-2022	75
Şekil 3. 3. Dünya genelinde et üretimi için kesilen hayvanların yıllık sayısı 1961-2022.....	76
Şekil 3. 4. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki fabrika çiftliklerindeki hayvan sayısı	78
Şekil 3. 5. Kümes hayvanlarında farklı davranışların toplam acıdan toplam refaha doğru refah ölçüğünde önerilen sıralaması.....	85

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

a	Artı değer
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	bakınız
BIAZA	British and Irish Association of Zoos and Aquariums
d	Sabit sermaye
FAWC	Farm Animal Welfare Committee
GSYİH	Gayri safi yurtiçi hasıla
HADMEK	Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulları
HAKİM	Hayvan Hakları İzleme Komitesi
HSI	Human Society International
IQ	Intelligence Quotient
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
M	Meta
M.Ö.	Milattan önce
MLB	Major League Baseball
N ₂ O	Azot Oksit
NFL	National Football League
NH ₃	Amonyak
P	Para/ para sermayesi
s	Sabit sermaye
S	Metanın toplam değeri
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TDK	Türk Dil Kurumu
TSSB	Travma Sonrası Stres Bozukluğu

vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
WAZA	World Association of Zoos and Aquariums
WOAH	World Organisation for Animal Health
WTTC	World Travel & Tourism Council

GİRİŞ

İnsan-doğa ilişkisi, insanlığın başlangıcından itibaren kaçınılmaz bir şekilde varlık göstermiştir. Bu bağlamda, doğanın bir parçası olan insan ile insan olmayan hayvanlar arasındaki etkileşim de tarihsel süreç içinde sürekli bir değişim geçirme eğiliminde olmuştur. İlk dönemlerde insan ve insan olmayan hayvan ilişkisi büyük ölçüde hayatta kalma mücadelesine dayalıyken, zamanla bu dinamikler dönüşüme uğramıştır. İnsanlığın doğa üzerindeki hakimiyetini giderek artırması, hayvanlar üzerindeki egemenliğini de pekiştirmesine neden olmuştur. Tarih boyunca insanlar, hayvanlarla kurduğu ilişkide onları çoğunlukla birer kaynak olarak görme eğiliminde olmuş ve bu anlayış, ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenerek hayvanların metalaşmasına yol açmıştır.

Kapitalizmin ortaya çıkışı, üretim ve tüketim ilişkilerini köklü bir şekilde değiştirerek hayvanların da bu süreçten etkilenmesine neden olmuştur. Çitleme (Enclosure) dönemi, İngiltere'deki köylü toplumdaki tarımsal kapitalist topluma dönüşümü işaret etmektedir. Çitleme dönemi, kapitalizmin erken aşamalarında hayvanların metalaşmasını hızlandıran önemli bir süreçtir (Comninel, 2000, ss. 31-32). Çitleme hareketiyle ortak kullanımda olan topraklar özel mülkiyete geçirilmiştir. Bu dönüşüm, köylülerin geleneksel yaşam biçimlerini değiştirerek onları daha verimli ve kar odaklı üretim süreçlerine dahil etmiş, hayvancılığı da ticari bir değer olarak yeniden şekillendirmiştir.

Çitleme döneminin ardından 18. yüzyılda tarımsal üretimin daha verimli hale gelmesi için yapılan yatırımlar, hayvancılığın büyük ölçekli bir endüstri haline gelmesinin zeminini hazırlamıştır. Bu dönemde, hayvanların metalaşması sadece üretim süreçlerine entegre olmakla kalmamış, aynı zamanda ticaret ve pazarlama stratejileriyle daha da pekişmiştir. Feodal dönemin tarım ve hayvancılıkla ilgili geleneksel yöntemleri yerini, sermaye odaklı ve ticari büyümeyi teşvik eden yeni üretim biçimlerine bırakmıştır. Bu süreç, Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan bir geçiş dönemi olarak, hayvanların ekonomik değerinin ön plana çıkmasına ve aynı zamanda refahlarının daha az dikkate alınmasına yol açmıştır.

Hayvanların metalaşma süreci, Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojiye yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak hız kazanmıştır. Özellikle tarımsal üretim tarzındaki değişimler, hayvansal üretimi de etkileyerek bu alandaki endüstriyel dönüşümü hızlandırmış ve geleneksel üretim yöntemlerinin yerini zamanla verimlilik ve kâr odaklı endüstriyel üretim yöntemlerine bırakmasına yol açmıştır. İnsan emeğinin yerini makinelerin alması, insan ile insan olmayan hayvan arasındaki etkileşimi azaltmış ve hayvanların ihtiyaçlarının karşılanmasını otomatikleştirerek, onları daha çok bir üretim aracı olarak konumlandırmıştır. Hayvansal üretim yöntemlerinin bilimsel ve teknolojik gelişmelerle desteklenmesi, hayvanların refahını arttırmak yerine, onları hapsederek et ve süt üretiminde daha fazla verim elde etme amacıyla kullanılmıştır. (Fitzgerald, 2015, s. 9).

Sanayi Devrimi sonrasında endüstriyel çiftliklerin sayısının önemli ölçüde artması, geleneksel üretim yöntemlerinden sapılarak geleneksel hayvan yetiştirme biçimlerinin terk edilmesine ve hayvanların adeta kapitalist sistemde birer fabrika çıktısına dönüşmesine yol açmıştır. Örneğin 2009 yılında, Çin'de yaklaşık 79,6 milyon ton, ABD'de 37 milyon ton, Brezilya'da ise 16,5 milyon ton et tüketimi gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde et tüketimi ve kişi başına düşen et tüketimi görece olarak artmaktadır (Fitzgerald, 2015, s. 77). Dünyada hızla artan insan nüfusu ve kapitalist toplumlarda tüketim kültürünün evrilmesi, çeşitli grupların tüketim toplulukları oluşturmasına neden olmuştur. Bu süreç, tüketimde sürekli bir artışa yol açarak, daha fazla üretim ve kaynak talebini beraberinde getirmiştir.

Hayvanların metalaşma süreci, kapitalist sistemde onların bireyselliklerinin göz ardı edilerek, birer canlı varlık olarak temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayan (nefes alan, yemek yiyen, su içen) canlılar olmaktan çıkarılıp, maddi bir değer taşıyan ürün ya da doğal kaynak olarak nesneleştirilmesini ifade eder. Bu süreçte hayvanların biyolojik, duygusal ve sosyal ihtiyaçları yok sayılarak, et, süt, deri ve kürk üretimi gibi endüstriyel amaçlarla ya da eğlence ve moda sektörü kapsamında hayvanların sömürülmeleri söz konusu olur. Gıda sektöründe sığır, tavuk ve domuz yetiştiriciliği; turizm sektöründe hayvanat bahçeleri, sirkler, boğa güreşleri ve binek hayvanlarıyla yapılan geziler; moda sektöründe ise giyim ve kozmetik alanındaki uygulamalar, hayvanların yoğun şekilde sömürülmesine ve ciddi ıstırap çekmelerine neden olmaktadır.

Gıda sektöründe sanayileşmiş hayvansal üretim sistemleri, maksimum verimlilik ve kâr odaklı yaklaşımlar doğrultusunda şekillenmekte olup, bu durum hayvanların doğal davranışlarını kısıtlamakta, yaşam koşullarını olumsuz etkilemekte, ciddi fiziksel ve psikolojik olumsuzluklara yol açabilmektedir. Psikolojik stres, hayvanlarda kendine ve çevresine zarar verme gibi davranışsal bozukluklara neden olabilmektedir. Ayrıca, hayvanların hızlı büyümesini sağlamak ve ekonomik verimliliklerini artırmak amacıyla uygulanan ilaç ve aşı tedavileri, çeşitli fiziksel sağlık sorunlarına yol açarak hayvan refahını önemli ölçüde tehdit etmektedir.

Hayvanların özel ve kamusal eğlence amaçlı kullanımı, yüzyıllardır sorgulanmadan kabul gören bir uygulama olmuştur. Bireylerin ve toplumların turizm faaliyetlerine katılma motivasyonları, hayvanlarla etkileşim kurma ve onlara erişimi artırma gereksinimini beraberinde getirmiştir. Günümüzde hayvanların bu sektörde kullanımı, özellikle hayvan refahı konusunda ciddi tartışmalara yol açmakta ve bu durum, etik soruları ve hayvanların yaşam haklarını gündeme getirmektedir. Ancak günümüzde, turizm sektöründe hayvan hakları ihlalleri devam etmektedir. Örneğin, tüketim dışı yaban hayatı turizminin, tüm uluslararası turizmin yaklaşık %20 ila %40'ını oluşturduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca yaklaşık olarak 2,6 milyon hayvan, 80 ülkede bulunan 800 hayvanat bahçesi ve akvaryumda esaret altında tutulmaktadır (Winter, 2020, s. 1).

Hayvanların insanlar tarafından kullanımı, sadece gıda ve turizm sektörleriyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda moda sektörünü de kapsamaktadır. Deri, kürk, tüy üretimi ve kullanımı,

hayvanlarla doğrudan ilişkilidir ve moda sektörünün temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Bu materyallerin alınıp satılması veya takas aracı olarak kullanılması, hayvansal ürünlerin moda sektöründeki hammadde rolünü pekiştirmiş ve bu da hayvanların metalaşmasına yol açmıştır. Moda sektöründe üretim amacıyla hayvanların öldürülmesi, kozmetik ürünlerinin testlerinde hayvanların denek olarak kullanılması, hayvanların metalaşmasını pekiştiren ve onlara ıstırap veren uygulamalardır.

Ülkemizde hayvan refahı, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yasaların konusu olmuştur. Bu çerçevede, ilk yasal düzenlemeler 1926 yılında kabul edilen 904 sayılı Hayvan Islahı Kanunu'na dayanmaktadır. Bu düzenlemeler, salgın hastalıklarla mücadele, veterinerlerin görev ve yetkileri ile hayvanlara yönelik kötü muamelelerin tanımlanmasını içermektedir (Külcü, 2019, s. 16). Günümüzde ise Avrupa Birliği ile uyum sağlamak amacıyla hayvan refahını iyileştirmeye yönelik hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. 2004 yılında kabul edilen 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Türkiye'deki hayvan hakları ve hayvan refahı alanındaki düzenlemeleri bir araya getirerek, hayvanların acı, ıstırap ve mağduriyetlerini önlemeyi amaçlayan cezai hükümler, denetimler ve sınırlamalar getirmiştir. Ayrıca, 2004 yılında yayımlanan Organik Tarım Kanunu ve 2005 yılında yürürlüğe giren Organik Tarımın Esasları ve Uygulama Yönetmeliği, organik hayvansal ürünlerin üretiminde devlet denetiminin sağlanmasını hedeflemiştir (Fidan, 2012, s. 40). 2006 yılında, Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği ile Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik de yürürlüğe girmiştir. 2021 yılında ise, Hayvanları Koruma Kanunu ile Türk Ceza Kanunu'nda değişiklik yapılmasına ilişkin bir yasa kabul edilmiştir (Arslan ve İlgili, 2022, s. 135).

Türkiye'de hayvan refahı üzerine yapılan akademik çalışmalar nispeten yenidir ve literatürde henüz geniş bir etki yaratamamıştır. Bu alanda önemli katkılarda bulunan akademisyenler arasında Arıkan (2016) ve Kanatlı (2023) gibi isimler öne çıkmaktadır. Türkiye'de hayvan refahına olan ilgi son 10-15 yıl içinde artış göstermiştir. Ancak, Türkçe literatüründe hayvan refahı konusunun meta kavramı üzerinden incelendiği akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu tez, hayvanların metalaşmasının hayvan refahı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Gıda, turizm ve moda sektörleri özelinde hayvanların nasıl birer ekonomik kaynak olarak görüldüğü ve bu durumun hayvanların yaşam koşullarına, etik değerlere ve hukuki düzenlemelere nasıl yansıdığı analiz edilecektir. Bu doğrultuda temel araştırma sorusu, "Hayvanların ekonomik bir meta olarak görülmesi, hayvan refahını nasıl etkilemektedir?" şeklinde belirlenmiştir. Tezin temel varsayımları, hayvanların metalaştırılmasının refah standartlarını düşürdüğü ve sömürüye dayalı uygulamaları artırdığı ve ekonomik kaygıların etik kaygılardan önde geldiği yönündedir.

Toplumun hayvan refahına yönelik duyarlılığının artmasının, hayvan dostu alternatiflerin ve düzenlemelerin önem kazanmasını sağladığı öne sürülmektedir. Bu bağlamda, çalışma hayvan refahına yönelik mevcut politikaları, sektör uygulamalarını ve kamuoyu algısını analiz ederek önemli bulgular sunmayı hedeflemektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılacak

olup, ana veri kaynağı olarak literatür taraması yapılacaktır. Bu süreçte, akademik makaleler, kitaplar ve raporlar incelenerek, hayvan refahı üzerine yazılmış teorik yaklaşımlar doğrultusunda analizler yapılacaktır. Son olarak, gıda, turizm ve moda sektörlerine dair güncel örnekler ve vaka analizlerine yer verilecektir. Analiz sürecinde içerik analizi yöntemi kullanılacak ve elde edilen veriler teori ile ilişkilendirilerek yorumlanacaktır. Bu tez, hayvan refahı konusunda mevcut literatüre katkı sağlamayı ve hayvanların metalaştırılmasının sektörel boyutlarını derinlemesine ele alarak farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir. Hayvan hakları, etik tartışmalar ve sürdürülebilirlik bağlamında yapılan çalışmalara eleştirel bir perspektif sunarak, farklı sektörlerde hayvan refahını artırmaya yönelik politika önerileri geliştirilmesi açısından literatürde önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Tez, giriş bölümünden sonra üç ana bölümden oluşacaktır. İlk bölümde, hayvan refahı teorileri incelenecek ve bu teorilerin farklı yaklaşımlar çerçevesinde nasıl değerlendirildiği üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, meta ve metalaşma kavramı açıklığa kavuşturulacak ve hayvanların ekonomik birer araç olarak kullanılmasına dair bir perspektif sunulacaktır. Son bölümde ise, gıda, turizm ve moda sektörlerinde hayvanların metalaşmasının yarattığı refah sorunları detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1. BÖLÜM

HAYVAN REFAHI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

1.1 Hayvanlara Yönelik Felsefi Yaklaşımlar

Dünya, insan- insan olmayan hayvan etkileşimlerinin birbirine sıkıca bağlandığı bir alan olarak tanımlanabilir. İnsanlar, yaşamlarının hemen her alanında insan olmayan hayvanlarla karşı karşıya gelir ve onlarla çeşitli şekillerde bağlantılar kurarlar. Hayvanlar; sokaklarda, hayvanat bahçelerinde ya da evlerimizde bazen bir ailenin ferdi, bazen de üzerimize giydiğimiz bir kıyafet parçası olarak varlıklarını sürdürürler. Günlük hayatımızda neredeyse her öğünde hayvan ürünleri tüketiriz; ayakkabılarımız çoğunlukla hayvan derilerinden, kürklerinden veya yünlerinden yapılmıştır. Bunun yanı sıra, saçlarımızı hayvanlar üzerinde test edilmiş ürünlerle yıkar, hayvan deneyleriyle geliştirilmiş ilaçları kullanırız. Tarih boyunca, insan toplumlarının hem maddi hem de ideolojik temellerinde hayvanların yeri belirgin olmuştur (DeMello, 2021, ss. 3-5).

İnsanlar ve insan olmayan hayvanlar arasındaki etkileşimlerin araştırılması, sosyal bilimler ve beşerî bilimler alanındaki bilim insanları tarafından giderek daha fazla önemsenmektedir. Sosyal ve kültürel antropologlar, özellikle son yıllarda, bu etkileşimlere dair anlayışımızı derinleştirmek için önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte, felsefe, sosyoloji, sosyal tarih ve kültürel coğrafya gibi diğer disiplinlerdeki araştırmacılar da bu alana değerli bakış açıları sunmuşlardır (Hurn, 2015, s.s. 179-180). Bu bağlamda insan- insan olmayan hayvan etkileşimini anlamak, günümüzde hayvanlara yönelik tutumlarımızı değerlendirmenin yanı sıra şekillendirmemize de olanak sağlar. İnsan- insan olmayan hayvan ilişkisi, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana var olan ve sürekli olarak evrilen bir konu olmuştur. Avcı-toplayıcı dönemden tarım devrimine, antik çağlar, sanayi devrimi ve modern döneme kadar bu ilişki farklı biçimlerde kendini göstermiştir.

1.1.1 Antik Yunan

Hayvanlara yönelik muamelelerin tarihsel kökenleri M.Ö. 6. yüzyılda, Antik Yunan'da başladığı öngörülmektedir. Günümüz dünyası ile Antik Yunan arasında, hayvanların kullanımında dikkat çekici birçok ortak noktası bulunmaktadır. Antik Yunan'da atların ulaşım ve yarış amaçlı, öküzlerin tarla sürme, koyunların yün üretimi, sığır ve keçilerin ise peynir ile süt üretimi için kullanıldığı bilinmektedir. Ancak insanlar hayvanları sadece günlük ihtiyaçları için kullanılmakla kalmamış, aynı zamanda hayvanlar bilimsel araştırmaların da konusu olarak da ele almıştır. Bu dönemde, hayvanlara nasıl muamele edilmesi gerektiği hakkında tartışmalar yapılmıştır. Örneğin, Pisagor, hayvanların kurban edilmesinin bir insanı öldürmekle eşdeğer olduğunu takipçilerine aktarmıştır (Fraser, 2008b, ss. 9-10).

Antik Çağ'da, Platon'un öğrencisi Aristoteles, Lyceum akademisini kurmuş ve burada zooloji dersleri vermiştir. Aristoteles'e göre, her varlığın doğasında bir amacı bulunmaktadır ve dünyadaki tüm varlıklar arasında en üstün olanlar insanlardır (özellikle de Yunanlılar). Aristoteles, erkeklerin kadınlardan, kadınların ise hayvanlardan üstün olduğunu savunmuştur. Bu hiyerarşik anlayış doğrultusunda, hayvanların varlığı, insanlar ile ilişkilendirilmiş ve insanların hayvanlar üzerinde otorite sahibi olduğu öne sürülmüştür (Duncan, 2019, ss. 133-134).

Aristoteles'e göre, hayvanlar ile insanlar arasında, yakın bir akrabalığa dayanan bir bağ bulunmaktadır. Bu bağın temelinde, her iki türün de ruha sahip olması yer alır. Aristoteles, ruhun yalnızca manevi bir varlık olmadığını, aynı zamanda bir canlının fiziksel formunu ifade ettiğini belirtmiştir. Ona göre ruh, bir canlının hareket etme, varlığını sürdürme ve işlevlerini koordine etme gibi faaliyetlerini gerçekleştiren temel unsurlar bütünüdür. Aristoteles, hayvanların da insanlar gibi ruh ve bedenin bir uyumunu sergilediğini ifade etmiş ve bu benzerlik nedeniyle hayvanlarla insanlar arasında önemli bir ortaklık olduğunu savunmuştur (Grumett, 2019, ss. 326-327).

Aristoteles'in etik anlayışında erdem etiği ön plana çıkmaktadır. Ona göre, erdem, insanın en yüksek amacı olan *eudaimonia*, diğer bir deyişle insan yaşamındaki nihai iyiliğine ya da mutluluğuna ulaşmasına katkı sağlayan niteliklerdir. Aristoteles'in erdem anlayışı, insanın doğasına ve nihai amacına odaklanırken, ahlaki eylemlerin nasıl olması gerektiğini açıklamak için pratik bir yaklaşım sunar. Aristoteles'e göre, erdemli bir yaşam, doğru eylemleri gerçekleştirmek ve mutluluğa ulaşmak için bilgelik ve karakter geliştirmeyi hedefler (Gottlieb, 2009, ss. 4-7). Aristoteles, insanın erdeme ve mutluluğa ulaşmasının doğa ile uyum içinde yaşamasına bağlı olduğunu savunur. Doğa ile etkileşim içinde olan insanın, diğer canlılara duyarlı davranması gerektiğini belirtir. Aristoteles at ve öküz başta olmak üzere tüm hayvanlara açık bir şekilde değinerek bu varlıkları insanın mutluluğa ulaşma sürecinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir (Gottlieb, 2009, ss. 11-15).

1.1.2. Stoacılar

Helenistik temellere dayanan Stoacı okulda, felsefe, mutluluğa giden yol olarak tanımlanmaktadır. Mutluluğa ulaşabilmek için ön koşul ise bilgeliktir. Bu çerçevede, Stoacı düşüncede hayatın asıl anlamı, hakikati ve fazileti bilmektir. Stoacı felsefenin amacı, iyi bir yaşam kazandırmak ve bunu başarmak için tanrıya, kendimize ve diğerlerine karşı sorumluluklarımız ile ödevlerimiz olduğunu vurgulamaktır. Stoacılık, sağduyu, insancıl davranışlar ve sosyal birleşmeyi vaat ederek bu ödevlerimizi hatırlatır (Çelikkol, 2019, ss. 1227-1229). Stoacılar göre mutluluğa ulaşırken erdemli bir yol izleyerek bir dünya inşası yapmak esastır. Stoacılık, özünde felsefeyi üç ana bölüme ayırır; mantık, fizik ve felsefe. Bu

unsurlar, birbirine bağılı bir organik yapı gibi işlev görür. Her bir unsur, diğere bağımlıdır ve zorunludur (Saç, 2023, s. 56).

Stoacı düşüncede, mantık, doğru bilgiye ulaşma yöntemi olarak bilgi felsefesini temel almaktadır. Stoacılar, doğuştan gelen bilgiyi reddederler. Mantığın temeli, doğru düşünme ve akıl yürütme yeteneği olarak görülür. Mantık, Stoacılık'ta, insanın doğru kararlar almasına ve akıl yürütmesine yardımcı olmak amacıyla bir araç olarak kullanılır. Stoacı filozoflar, özellikle düşünce ve argümanların doğruluğunu belirlemek için mantıksal prensipleri kullanır ve bu, ahlaki ve pratik yaşamda doğru davranışları teşvik eder (Brun, 2003, ss. 46-49).

Stoacı düşüncenin diğere bir unsuru olan fizik, pozitif akılcılığı ifade eder. Fizik sözcüğünün kökeni olan *physis*, Grekçe "büyümek" anlamına gelen *phyein* fiilinden türetilmiştir. Sokratik öncesi düşüncelerde yer alan kavram, Platon ve Stoacılar tarafından da yeniden şekillendirilmiştir. Bu düşünceye göre, doğa bazen dünyayı kapsayan bir olgu, bazen de dünyasal varlıkları üreten bir süreç olarak tanımlanır. Doğa, varlığa bağılı nedenlerle, kendisinden türeyen varlıkları belirli zamanlarda oluşturur ve onları şekillendirirken, aynı zamanda kopmuş olduğu şeylere benzer varlıklar meydana getirir. Bu şekilde doğa, kendi içsel hareketiyle varlıkların oluşumuna yön verir. (Brun, 2003, ss. 51-52).

Stoacı düşüncenin son unsuru olan felsefe, doğa ile uyumlu yaşama anlayışına dayanır. Stoacılar, evrenin bir düzen içinde işlediğine ve bu düzenin doğal yasalarla yönetildiğine inanırlar. İnsanın, doğanın bir parçası olduğuna ve bu nedenle doğal yasalara uyumlu bir şekilde yaşaması gerektiğine öne sürerler. Stoacılar için maddecilik ve ahlaki akılcılık önemli kavramlardır. Evrenin maddi gerçekliğini ve doğanın yasalarını kabul ederken, insanın akıl ve ahlaki erdemlerinin de aynı derecede önemli olduğu vurgulanır. Stoacılar, akıl ve erdem insanın doğal yapısının bir parçası olduğunu savunurlar ve bu nedenle insanın içsel doğasına uygun şekilde hareket etmesi gerektiğini ifade ederler (Brun, 2003, ss. 33-35).

Stoacı felsefe insanın mutluluğa ulaşması için doğa ve dolayısıyla hayvanlar ile uyumlu yaşamayı öğütlemektedir. Hayvanlar, bu doğal düzenin bir parçası olarak, kendi içsel hareketleri ve biyolojik süreçleri doğrultusunda varlıklarını sürdürmektedir. Stoacı bakış açısıyla ele alındığında, hayvanların da doğayla uyumlu bir şekilde yaşamaya hakkı olduğu düşünülebilir.

1.1.3. Aydınlanma çağı

Aydınlanma çağı, Fransa'da başlayıp 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın sonlarına kadar uzanan, özellikle akıl, bilim ve bireysellik alanlarında özgürlüklerin gelişim gösterdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemde yaşanan ilerlemeler doğrultusunda akıl ve duyarlılıkla birlikte ahlaki gelişim de önemli bir ilerleme olmuştur. Her ne kadar dönemde insan merkezci bir bakış açısı hâkim olsa da doğal hakların gelişimi, eğitim ve bilinçlenme ile

ahlaki değerler ve felsefi dűşünceler büyük bir sıçrama yapmıştır. Böylece, doğrudan olmasa da dolaylı olarak, dönemin hayvan haklarına ve hayvan refahına olan etkileri söz konusudur. Aydınlanma çağı düşünürleri (Jean-Jacques Rousseau, David Hume ve Immanuel Kant) teorik olarak doğrudan hayvan refahına değinmeseler bile dönemde dolaylı olarak hayvan refahının ele alındığı söylenebilir.

Jean-Jacques Rousseau, insan-insan olmayan hayvan ilişkisini özellikle çocukluk döneminde öğrenilmesi gereken kritik bir konu olarak değerlendirmektedir. *Émile, ou De l'éducation (Emile ya da Eğitim Üzerine)* (Rousseau, 2009, s. 44) adlı eserinde, çocukların küçük yaşlarda hayvanlara alışmalarının ve onlardan korkmamalarının önemine vurgu yapmaktadır. Çocukların gelişiminde hayvan sevgisinin önemine yer veren Rousseau, çocukların doğayla uyum içinde gelişmesi gerektiğini savunur ve bu bağlamda hayvanlarla kurulan ilişkiye özel bir önem atfeder.

Ona göre, çocukların hayvanlarla erken yaşta tanışması, onların korkularını yenmelerini sağladığı gibi, merhamet ve empati duygularını da geliştirir Rousseau'ya göre, eğitim doğal olmalı ve çocuğun içsel gelişimine uygun bir şekilde ilerlemelidir (Arnold, 1995, s. 303). Hayvanlarla iç içe büyüyen çocuklar, yalnızca doğaya karşı daha duyarlı bireyler haline gelmezler, aynı zamanda canlılara karşı saygılı ve şefkatli bir karakter geliştirirler. Rousseau, insan-insan olmayan hayvan ilişkisini sadece bir eğitim aracı olarak değil, bireyin doğal gelişiminin ayrılmaz bir parçası olarak ele alır ve çocukların erken yaşta hayvanlarla etkileşime girmesini, onların hem bilişsel hem de duygusal gelişimi açısından kritik bir unsur olarak değerlendirir (Hume, 2006, s. 13).

Kant, diğer Aydınlanma çağı filozoflardan farklı olarak, insan-insan olmayan hayvan etkileşiminde insan önceliğinin yalnızca kendi faydasını korumak olmadığını savunmaktadır. Kant, her vatandaşın kendisi için en iyi ve en adil olanı istemesi gerektiğini ileri sürerken, doğuştan verilmiş olan özgürlük hakkımızın başkaları için bir kısıtlamaya dönüşmemesi gerektiğini vurgular (Korsgaard, 2012, s. 3). İnsanlar ve hayvanlar arasındaki farkı ele alan Kant, en temel farkın akıl olduğunu belirtmektedir. Hayvanlar, insanlar gibi akıllı varlıklar olmadıkları için aynı anlamda seçim yapamazlar. Rasyonel seçim yapamayan hayvanlar, bu nedenle kanunlara tabi olma yeteneğine sahip değildirler (Korsgaard, 2012, s. 10). Bu bağlamda Kant, rasyonel düşünme ve hareket etme kabiliyetine sahip insanların yalnızca kendilerine karşı ödev ve sorumlulukları olmadığını, aynı zamanda çevrelerine de ahlaki ve rasyonel tutumlar sergilemeleri gerektiğini savunur (Denis, 2010, s. 246).

Kant'a göre, eğer tüm canlılar insanlar gibi duygusal ve rasyonel hareket etme yeteneğine sahip olsalardı, insan olmanın bir anlamı kalmazdı. Ancak insanlar bu iradelere sahip ve özgürdür. Böylece doğadaki tüm eylemler içgüdüsel ve rasyonel eylemler arasında bir ahenk oluşturur (Kant, 1997, s. 125). Kant'ın ahlak teorisinde insan en yüksek iyiliği hedeflemektedir. Bu doğrultuda insan sürekli akıl talep eder ve rasyonel eylemler gerçekleştirerek evrensel bir ahlak yasasına uygun yaşamaya çalışır. Ahlakın bir öznesi olabilmenin temel koşulu ise akıl

sahibi olmaktır. Ancak Kant, insanın da doğanın bir parçası olduğunu kabul eder ve hayvanların yalnızca doğaya tabi olup içgüdüleri tarafından yönetildiklerini belirtir. İnsan, aynı doğayı paylaştığı akıl sahibi olmayan canlılara eziyet etme ya da onlara kötü davranma hakkına sahip değildir. Kant'ın ahlak teorisi, özünde iyi niyete dayanmaktadır ve evrensel ahlak yasalarının temellerini oluşturmayı hedefler. Akıl ile doğa arasındaki çatışmada ise Kant, eğilimlerimizin her zaman iyi olandan ve rasyonel olandan yana kullanılmasını savunur (Amirehtesham, 2020, ss. 1-3).

1.1.4. Sanayi devrimi sonrası dönem

Sanayi Devrimi sonrasında, teknolojik gelişmeler ve makineleşmenin artmasıyla insan-insan olmayan hayvan ilişkileri başka bir düzeye evrilmiştir. Dönemin düşünürleri (Jeremy Bentham, Arthur Schopenhauer ve John Stuart Mill) hayvan hakları ve hayvan refahını ele almışlardır. Ayrıca, Brambell Raporu sonrası ortaya çıkan Five Freedoms (Beş Özgürlük), hayvan refahı konusunda kabul edilen en temel prensiplerden biridir.

Jeremy Bentham'a göre acı ve haz alma, sadece insana özgü bir kabiliyet değildir. İnsan olmayan varlıklar da acı ve haz duyabilme konusunda insanlar ile ortak özelliklere sahip olabilirler. Bu noktada Bentham, özellikle insan eliyle hayvanlara ıstırap verilmesini eleştirerek, onların insanlar tarafından öldürülmesinin doğal ölümlerinden çok daha fazla acı dolu olduğuna işaret etmektedir. Bentham, insanların hayvanlara karşı takındıkları kötü tutumları iki temel nedene dayandırmaktadır: insanların özünde kötü olmaları ve hayvanların haklara sahip olmamaları. Bentham, hayvanların akla sahip olmadığı ve konuşmadıkları için kötü muamelelere tabi tutulduklarını belirtmektedir. Bu eleştirisinde, hayvan hakları konusundaki en dikkat çekici noktalardan bir tanesine de değinir. Bu bakış açısıyla, acı hissetmenin, hayvanların da ahlaki değerlerle ilgili bir özne olduklarının bir göstergesi olduğuna dair deontolojik bir argüman sunar. (Cengiz, 2019, ss. 143-145).

Schopenhauer, hayvanların yalnızca ahlaki bir özne olarak değil, aynı zamanda ahlaki haklara sahip olması gerektiğini savunan Batılı filozoflardan biridir. Bu doğrultuda, hayvanlara haklar tanımak isteyen Schopenhauer'un, hayvanlar üzerine bir hak teorisi bulunmamakla birlikte, haklar konusunda önemli analizleri vardır (Puryear, 2017, ss. 1-2). Schopenhauer'in düşünce yapısında, bir varlığın hakka sahip olması, haksızlığa uğrayabilmesi ile ilgilidir. Bu bağlamda, hayvan haklarının varlığı, hayvanların haksızlığa uğrayıp uğramadığı ile ilişkilidir. Hayvanlara hak tanımak, onların da ahlaki bir öneme sahip olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Böylelikle, hayvanların haklara sahip olmaları, onları haksız yere öldüremeyeceğimiz, üzerinde deney yapamayacağımız ve ahlaksızca davranamayacağımız anlamına gelmektedir (Puryear, 2017, ss. 10-11). Schopenhauer'un ahlak anlayışı, hayvanların refahı ile de yakından ilişkilidir. Avrupa'nın hayvanlara karşı olan tutumlarını ahlaki açıdan değerlendirirken, Avrupa'da hayvanlara karşı insanların herhangi bir ahlaki sorumluluğu olmadığı anlayışına temelden

karşı çıkar. Schopenhauer, Descartes, Leibniz ve Wolff gibi düşünürlerle eleştirilerde bulunarak, onların inşa ettikleri insan merkezli doğa anlayışlarını reddetmektedir (Schopenhauer, 1995, ss. 182-183).

John Stuart Mill ise yaşamın amacını mutluluk ve haz duyguları ile ilişkilendirir. Faydacı doktrini ile tanınan Mill, en fazla sayıda kişi için en fazla mutluluk ve hazzı amaçlamaktadır. Mill'in faydacı ve hazzı yaklaşımı, özünde insan merkezli bir yaklaşımdır (Möngü, 2015, ss. 29-30). Mill'in faydacı görüşü, sadece hazzı ve mutluluğu elde etmeyi değil, aynı zamanda acıdan ve mutsuzluktan kaçınmayı da amaçlar. Mill'e göre mutluluğa ve hazzın peşinden koşmak, faydacı bir yaklaşım olarak tanımlanabilir (Aydoğan, 2018, ss. 87-88). Mill'in faydacı doktrini, mutluluğu arzulayan ve arzu edilenin bir amaç olduğunu öne sürer. Bir kişinin iyiliği, o kişi için iyilik ifade eder. Ayrıca, mutluluk tüm insanların toplamı içinde bir iyilik olarak görülür. Dolayısıyla, Mill'e göre mutluluk, ahlaki bir kriterdir (Mill, 2016, ss. 24-26). Mill'e göre insanlar, toplumsal bir sözleşme yoluyla özgürlüklerini, haklarını ve sorumluluklarını net bir şekilde tanımlamışlardır. Bu toplumsal sözleşme sonucunda, insanlar çevrelerindeki diğer varlıklara karşı da bir sorumluluk taşıdıklarını kabul ederler (Mill, 2019, s. 156).

1.1.4.1. Beş Özgürlük ve Hükümleri

Hayvan refahını "Beş Özgürlük ve Hükümleri", 1979 yılında Birleşik Krallık Çiftlik Hayvanları Refahı Konseyi (FAWC) tarafından, yoğun olarak yetiştirilen hayvanların refahını araştıran bir çalışmanın ardından geliştirilmiştir (Souza ve Molento, 2015, ss. 1034-1035). Brambell Komitesi'nin çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin raporunda kullanılan ifade, "Beş Özgürlük" olarak güncellenmiştir. Profesör Brambell'in komitesi, hayvan refahı konusunda bilime yeni bir bakış açısı getirmiştir. Komite, hayvan refahını anlamak ve sorunlarını çözmek amacıyla kapsamlı bir bilimsel çalışma ortaya koymuştur (Webster, 2016, s. 3).

Bu araştırma, veterinerlik, biyoloji ve hayvan bilimini içermektedir. Çalışma, hayvanların duygusal durumları, insanlara karşı öğrenilmiş korku geliştirme yetenekleri, farklı yaşam koşullarına yönelik tercihleri, strese karşı fizyolojik tepkileri ve hapsedilmeyle engellenen motivasyonlar üzerine odaklanmıştır (Fraser, 2008a, ss. 336-337). Beş Özgürlük ve ilgili hükümler, politika beyanlarında, bilimsel incelemelerde ve hayvan refahı alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan açıklamalarda sıklıkla referans alınmakta ve günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir. Ayrıca Birleşik Krallık Hayvan Refahı Yasası gibi mevzuatlarda ve çiftlik hayvanlarının refahına yönelik akreditasyon veya güvence planlarında önemli bir etkiye sahiptir (Mellor, 2016, s. 2). Beş Özgürlük (Five Freedoms) ilkeleri şu şekildedir:

- 1- Susuzluk, açlık ve yetersiz beslenmeye maruz kalmamak.
- 2- Konforlu olmak, barınma ve dinlenme alanlarına sahip olmak

- 3- Hastalıktan yaralanmadan ve ağrıdan sakınmak: tedavi ve teşhise hızlı erişim sahibi olmak.
- 4- Korkuya ve sıkıntıya maruz kalmamak
- 5- Doğal davranışlarını sergileyebilmek: yeterli yaşam alanı ve kendi türünden arkadaş edinme imkanına sahip olmak (Webster, 2001, s. 233).

Hayvan refahını anlamak ve bu anlayışı uygulamaya koymak, yalnızca bir hayvanın sağlıklı ve iyi hissetmesi gerektiğini ifade etmekle sınırlı kalmamalıdır. Bu iyi niyet, sahada uygulanabilir bir dizi çalışma kuralına dönüştürülmelidir. Sadece fiziksel konforun korunmasına odaklanarak sosyal davranışları göz ardı etmek, doğal davranışın kapsamlı bir tanımını sunmamaktadır. Ancak, refah tartışmalarında bakım davranışının bu yönleri ön planda tutulmakta ve hayvanın genel zindeliğine katkıda bulunabilecek diğer faktörler yeterince ele alınmamaktadır. FAWC (Çiftlik Hayvanları Refahı Konseyi) bu ifadenin muhafaza edilmesi gerektiğini savunsa da çiftlik hayvanlarının refahını etkileyen tüm faktörleri kapsayacak şekilde yeniden yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yeniden yorumlama, özellikle çiftlik ortamında, taşıma sırasında ve kesim noktasında hayvan refahını etkileyebilecek faktörleri içermektedir (Webster, 2005, ss. 12-13).

1.2. Hayvan Refahı Kavramının Tanımı ve Kapsamı

'Refah' kavramının ne anlama geldiğini bilmek, hayvan refahı konusunu kavrayabilmek adına önemlidir. İngilizce'de refah, 'welfare' kelimesinden tercüme edilmektedir. 'Well' ve 'fare' den oluşan bu kelime, 'well' iyi, güzel, sağlıklı, hoş anlamlarına gelirken, 'fare' ise yaygın kullanımda bir yolculuk için tahsil edilen ücret, bilet parası ya da yol parası anlamına gelmektedir. "Welfare" ise, Oxford English Dictionary'e¹ göre refah ve iyi olma durumu olarak tercüme edilmektedir. İngilizce, hukuksal ve siyasi bir terim olarak da kullanılan bu kelime, sosyal iyileştirmeyi ve faydayı tanımlamak için de kullanılmaktadır. 'Refah' kavramı, Eski İskandinav dilinde tıpkı İngilizce'de olduğu gibi iyi (Eski İskandinav dilinde val) ve seyahat (Eski İskandinav dilinde fara) anlamına gelen kelimelerden türetilen Eski İskandinav sözcüğü olan 'velferth'ten gelir. Benzer bir kelime olan 'wohlfahrt' da günümüzde Almanca'da kullanılmaktadır. Romantik dillerde ise kavram 'iyi olma'ya dayanır (İspanyolca bienestar ve Portekizce bemestar). ABD'de ise refah kelimesi genel olarak iyi olma anlamı taşıyan 'well-being' olarak kullanılır (Phillips, 2008, s. 1). Refah, dilimize Arapçadan geçen bir kavram olup bolluk, bereket, zenginlik anlamlarında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu'na² göre: gönence, rahatlık ve varlık içinde yaşama anlamlarına gelmektedir.

¹ "Welfare" sözcüğünün anlamı için bkz: https://oed.com/dictionary/welfare_n?tab=factsheet#14868006 erişim tarihi: 9 Kasım 2024

² "Refah" sözcüğünün anlamı için bkz: <https://sozluk.gov.tr/?ara=refah> erişim tarihi: 9 Kasım 2024.

Refah kavramı, literatürde birçok farklı teori perspektifinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda teorik olarak 'refah' terimi farklılıklar gösterebilmektedir. Hedonizme göre, refah zevkten oluşurken, arzu teorisine göre ise refaha ulaşmanın tek yolu arzuların tatminidir. Amaç listesi teorisine göre ise refah kendi içinde farklılık göstermektedir. Amaç listesi doğrultusunda refaha ulaşmanın birkaç yolu vardır. Örneğin, bazı listeler toplumsal bir istişare ile refaha ulaşılabileceğini savunurken, bir başka liste ise sezgiden, dinden ya da gelenekten aktarılan bilgi yoluyla refaha ulaşılabileceğini savunmaktadır (Gasper, 2004, ss. 30-31).

Bir kavram olarak refah; kişisel, ekonomik, fiziksel ve psikolojik olarak iyi olma durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda refah, bireylerin hayatına öncelik verir ve bir kişinin refahı, onun refahı veya onun iyiliğiyle ilgilenmesiyle aşağı yukarı aynıdır. Toplumun refahı, sadece bireylerin değil, aynı zamanda toplum içinde bulunan diğer canlıların da iyi olma hali olarak da tanımlanabilmektedir. Toplumun içinde bulunduğu ekosistemin sağlığı ve çeşitliliği, toplumun refahı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla, toplumun refahı insanların yanı sıra, bitkiler, hayvanlar ve diğer canlıların da yaşam kalitesini ve sağlığını içerir. Toplumun bir parçası olan canlılar, insanlar ile aynı dünyayı paylaşmaktadırlar. Dünyanın varlığından itibaren yaşam süreçlerine sahip olan organizmalar ile insanlar çok boyutlu ilişkiler kurarak birlikte yaşamışlardır.

Literatürde refah kavramı, özellikle bilimsel ölçümlerde, yasal belgelerde, kamusalda açıklama ya da tartışmalarda ihtiyaç duyulmaktadır. Refah, hayvanlara insan tarafından verilen bir özellik olarak görülmemelidir. Hayvan refahı, bireysel olarak hayvanların bir özelliğini ifade etmektedir (Broom, 2010, s. 86). İnsanın doğayla ilişkisi hem bireylerin hem de toplumun refahı açısından temel öneme sahiptir. Toplumun refahıyla ilgili olarak, hayvan refahı da önemli bir faktördür. Literatürde hayvan refahı konusunda en çok alıntı yapılan tanımlardan bir tanesi, Broom tarafından yapılan bir hayvanın çevresel faktörlerle başa çıkma/üstesinden gelme durumu tanımıdır (Broom, 1986, ss. 524-526). Broom'a göre, refahın ölçütü başa çıkabilme yeteneği ile ilişkilidir. Bu ilişkide, hayvanlar hiçbir olumsuzluğa sahip değilse ya da olumsuzluklarla ne kadar az zaman, enerji ve kaynak harcayarak başa çıkıyorsa, o denli yüksek bir refah seviyesinden söz edilebilir.

Broom, hayvan refahını ele alırken, özellikle çevresel faktörlere vurgu yapmış ve refahı etkileyen faktörler olarak çoğunlukla dışsal unsurlara odaklanmıştır. Ancak, hayvan refahını sadece dışsal faktörler değil, aynı zamanda içsel faktörler de etkileyebilmektedir. Broom'un fikirlerinin yanı sıra, açlık, susuzluk, özgürlük, hastalık, rahatsızlık vb. faktörler, içsel olarak refahı olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Phillips, 2008, s. 2). Diğer yandan, Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (WOAH)³ bir hayvan sağlıklıysa, rahatsa, iyi besleniyorsa, güvendeseyse, acı, korku, sıkıntı gibi hoş olmayan durumlardan mustarip değilse, fiziksel ve zihinsel durumu için önemli olan davranışları ifade edebiliyorsa iyi bir refah yaşar tanımını yapmaktadır. Başka

³ Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (WOAH) tarafından yapılan tanım için bkz: <https://www.woah.org/en/what-we-do/animal-health-and-welfare/animal-welfare/> erişim tarihi: 9 Kasım 2024.

bir deyişle hayvanların sağlığı, barınma koşulları, beslenme ihtiyaçları ve yaşam alanlarının korunması, refah düzeylerini önemli ölçüde iyileştirmektedir.

Günümüzde hayvan refahı konusunda birçok farklı söylem ve fikir bulunmaktadır. Özellikle çağdaş Batı toplumlarında hayvan refahının büyük bir siyasi kaygı haline geldiği söylenebilir. Avrupa Birliği üye devletlerinin vatandaşlarının %82'si, çiftlik hayvanlarının korunmasının önemli bir konu olduğu fikrine sahiptir. Benzer kaygılar ABD'de de gözlemlenmektedir. Yaklaşık olarak her üç ABD vatandaşından biri, hayvanların da insanlara verilen haklara benzer haklara sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Diğer yandan, Birleşik Krallık'ta yapılan bir ankete göre⁴, yetişkin nüfusun %40'ı hayvan hayatının insan hayatı ile eşit derecede önemli olduğuna inanmaktadır (Espinosa, 2024, s. 466).

Ayrıca, günümüzde yalnızca belli başlı ülkelerde değil, genel anlamda hayvan refahına yönelik bireysel ilginin arttığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar birçok ülkede hayvan refahına yönelik farkındalık oluşmuşsa da hayvan refahıyla ilgili literatür incelendiğinde bu kavramın tam olarak ne ifade ettiği konusunda ortak bir görüşün bulunmadığını söylemek mümkündür. Bu durumun temel nedeni, hayvan refahı kavramının kişisel ve toplumsal değerler ile inançlardaki farklılıkların yanı sıra, hayvan refahına ilişkin bilimsel anlayışın gelişimi doğrultusunda zaman içinde değişkenlik göstermesidir (Reimert, vd., 2023, ss. 1-2).

Hayvanların acı çekmemesi ve doğal davranışlarını sergileyebilmesi, aynı zamanda toplumun etik ve ahlaki değerlerine de uygunluk göstermektedir. İnsan refahından bahsederken genellikle sağlıklı bir beden ve zihinsel durumdan söz ederiz; refahın düşük olduğu durumlarda ise insanların sağlıksız oldukları, hastalıklarla mücadele ettikleri, stres altında oldukları ya da yalnızlık hissettikleri durumlar akla gelmektedir. Aynı durum hayvanlar için de geçerlidir. Dawkins'e göre, hayvan refahının iyi olduğu durumlar, sağlıklı olmaları ve zevk, memnuniyet gibi duygulara sahip olmaları ile başlar. Bunun aksine, hayvanlar için kötü refah; acı çekmeleri, hastalıklara maruz kalmaları ya da stres altında bulunmaları gibi durumları kapsamaktadır (Dawkins, 2006, ss. 80-82).

Literatürde hayvan refahı konusundaki tartışmalarda, farklı bilim insanları farklı görüşlerle açıklama eğiliminde olmuşlardır. Bazı bilim insanları hayvanların refahını, özellikle hastalanma ve yaralanmadan uzak olma durumu ile ilişkilendirirken, bazı bilim insanları ise duygusal durumlarına atıfta bulunarak refah durumunu tanımlamışlardır (Fraser, 2008b, ss. 1-2). Hayvan refahı ilk olarak dağa-insan ilişkisi içerisinde incelenmekle beraber bir alt bilim dalı olarak kullanılmıştır (Carenzi ve Verga, 2009, s. 22). Son 50 yılda ise hayvan refahı literatürü, hayvanların olumsuz refah durumlarının olumlu hale getirilmesi amacını gütmüştür. Başlangıçta, olumsuz hayvan refahını tanımlamak ve kavramsal bir çerçeve oluşturmak için

⁴ Birleşik Krallık'ta yapılan ankete göre bilgi için bkz: <https://yougov.co.uk/topics/society/survey-results/daily/2021/08/27/efc5e/> erişim tarihi: 9 Kasım 2024,

geliştirilen literatür, son 15 yılda hayvan refahının olumlu durumlarını tanımlama, yönetme ve teşvik etme amacıyla değiştirilmiş ve genişletilmiştir (Mellor ve Beausoleil, 2015, ss. 241-242).

Hayvan refahı çalışmalarının merkezindeki konu hayvan refahının bilimsel ve nesnel olarak nasıl ele alınabileceği olmuştur. İnsan olmayan hayvanların acıyı nasıl deneyimlediği, hayvan refahının ana unsurları, sağlık ölçütleri veteriner kanıtlarınca hayvanların refahı kolay bir şekilde tanımlanabilir. Ayrıca hayvanların fiziksel durumlarını davranışsal ve fizyolojik göstergeler ile de destekleyebiliriz. Diğer yandan ise hayvan refahı sadece fiziksel durumların ötesinde bir durum ise o zaman hayvan refahı konusunda çok boyutluluk söz konusu olmaktadır. Hayvanın sinirlenmiş, korkmuş, neşeli olma durumlarını değerlendirecek olursak hayvanların özel deneyimlerini göz önüne almamız gerekecektir. Bu gibi nedenlerden ötürü özellikle son 20 yılda literatürde hayvan refahı üzerine birçok girişimde bulunulsa bile genel geçer bir sonuca ulaşamamıştır (Dawkins, 2003, s. 383).

Hayvan refahı, geniş kapsamlı bir konu olmakla birlikte, insanlar tarafından yönetilen hayvanlardan doğal çevrelerinde yaşayanlara kadar, geleneksel sınırların ötesine geçen ve hızla ilerleyen çok disiplinli bir araştırma dalını kapsamaktadır. Hayvan refahı konusunda yapılan çalışmalar, hayvanların hayatlarını nasıl deneyimlediklerine dair genel bir anlayışa sahip olmamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalar, hayvan refahının iyileşmesine, bireylerin bilgilendirilmesine ve mevzuatın olumlu yönde ilerlemesine neden olmaktadır. Böylelikle, hayvan refahı konusunda yapılan çalışmalar ve araştırmalar, özünde en iyi uygulama standartlarını sağlayabilecek ve gelecekteki çalışmaları kolaylaştırabilecek birleştirici teorik çerçeveler ile metodolojik yaklaşımlar oluşturma ihtiyacını doğurmaktadır (Beaulieu, 2024, s. 2).

1.3. Hayvan Refahına Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Dünyada son yüzyıllarda birçok olumlu olayın meydana geldiğinden bahsedilebilir. Bunlara; kadın hakları, işçi hakları, çocuk hakları gibi örnekler verilebilir. Bu gelişmelerden özellikle insanlar faydalanmıştır. Diğer yandan, hayvanlar ise bu haklardan insanlar kadar faydalanamamıştır. Bu durumun temel nedenlerinden bir tanesi, hayvan hakları ve refahı konusunda felsefi tartışmaların diğer konulara nazaran daha az yapılmış olmasıdır. Hayvan hakları ve refahı konusunda yapılan tartışmalar, Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Devamında, Aydınlanma çağı ve modern çağda hayvanlara iyi davranılması ve olumlu anlamda refahının sağlanması için düşünceler ortaya konulmuştur. Ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, günümüz modern anlamında hayvan refahı kuramları, hayvanların ahlaki açıdan değerlendirilmesi ve uygulamalı etik alanında çalışmalar yürütülmüştür. Bunun bir sonucu olarak, literatürde hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda geniş ve kapsamlı bir yazın oluşmuştur (Arıkan, 2016, ss. 7-8).

Literatürde hayvan refahı tartışmaları konusunda ilk kez teorik bir yaklaşım geliştiren bilim insanı Peter Singer, *faydacı* bir yaklaşım benimsemiştir. Singer, hayvanların da hissetme yeteneği olduğunu belirterek onlara ahlaki bir statü kazandırmaya çalışmıştır Ancak Singer'ın kuramı çoğunluk için azınlığı hiçe saydığı için eleştirilere maruz kalmıştır. Tom Regan ise Kantçı deontolojik bir etik yaklaşım öne sürerek hayvanların insanlar gibi yaşamın birer parçası oldukları için onlara ahlaki statü yüklemiştir. (Kanatlı, 2022, s. 192).

Hursthouse hayvan refahı konusuna yaklaşımını *erdem etiği* üzerinden kurmaktadır. Bu bağlamda erdem etiğine sahip olan insanların hayvanlar ile olan ilişkilerini ele almıştır (Hursthouse, 2006, ss. 136-137). Erdem etiği insan olmayan hayvanlara yönelik muamelemizin doğru ve yanlışlarını sonuçlar veya haklar ve görevler açısından değil, erdemler ve kusurlar açısından ele almaktadır (Hursthouse, 2011, s. 2).

DeGrazia, hayvanların çıkarlarının neler olduğuna ve ahlaki statüye sahip olma durumu hakkında çıkarımlar yapmaktadır (DeGrazia, 1996, s.36). Bu bağlamda Grazia, sezgi sahibi olan hayvanlara ahlaki statü ve hak verirken bu ahlaki statünün bir seviyesi vardır. Bu statüye göre çıkarlar karşılaştırılabilir (DeGrazia, 2008, s.192).

Donaldson ve Kymlicka hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda geleneksel kuramların ötesine geçerek *vatandaşlık kuramını* literatüre kazandırmışlardır (Donaldson ve Kymlicka, 2016b, ss. 235-238). Hayvan Refahına Yönelik Marksist temelli bir yaklaşım geliştiren Ted Benton hayvan refahına yönelik antroposentrik bir bakış açısına sahiptir. Hayvan refahının ancak komünist bir toplumsal örgütlenme ile gerçekleştirilebileceğini savunan Benton, Marx'ın geliştirdiği sosyal kuramın natüralizm ile olan ilişkisini göz önünde bulundurur ve kısaca sosyalizm ve hayvan hakları argümanını uzlaştırmaya çalışır (Carter, 1995, s. 213).

1.3.1. Peter Singer'ın fayda temelli yaklaşımı

6 Temmuz 1946 yılında Avustralya'nın Melbourne şehrinde dünyaya gelen Peter Singer, biyoetik alanında yapmış olduğu çalışmaları ve modern hayvan hakları hareketinin entelektüel kurucuları olarak tanınan Avustralyalı etik ve politik filozofudur. Peter Singer'ın ailesi, 1938 yılında Nazi işgali nedeniyle Yahudi olan ailesi Nazi zulmünden kaçmak için Viyana'dan Avustralya'ya göç etmişlerdir. Singer'ın büyükannesi ve büyükbabası ise yapılan katliamlar sonucunda öldürülmüştür. Singer'ın savaş dolayısıyla ailesinin yaşamış olduğu bu kötü deneyimler onun adalet ve etik konularına olan ilgisini artırmıştır⁵.

Singer, Melbourne Üniversitesi'nde hukuk, tarih ve felsefe okudu ve felsefe bölümünden mezun oldu. Daha sonra Oxford Üniversitesi'nde felsefe bölümünde lisans yaptı ve burada vejetaryen bir öğrenci grubuyla ilişki kurarak, kendisi de vejetaryen olmayı tercih etmiştir. Singer'ın

⁵ Peter Singer hakkında bilgi için bkz: <https://www.britannica.com/biography/Peter-Singer> erişim tarihi: 9 Kasım 2024,

Animal Liberation'ı, Villanueva tarafından hayvan hakları hareketinin bir 'incili' ve ana yol göstericisi olarak nitelendirilmiştir. Villanueva'nın perspektifinde ahlak konusundaki en etkili bilim insanı Singer'dır. Singer'ın eseri antroposentrik bir bakış açısı ile hayvan etiği literatüründe yerini almıştır. İnsan-insan olmayan hayvan arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak hayvan etiği tartışmalarının merkezine oturmuştur (Villanueva, 2016, ss. 399-402). *In Defense of Animals, Practical Ethics, Democracy and Disobedience, A Companion to Ethics, The Moral of the Story* ise Singer'ın diğer önemli eserleri arasında yer almaktadır. 1977 yılında, Monash Üniversitesi'nde felsefe kürsüsüne atandı ve burada İnsan Biyoetik Merkezi'nin ilk yöneticisi olmuştur. 2004 yılında Avustralya Hürmanist Toplulukları Konseyi tarafından yılın Avustralyalı hürmanisti olarak tanınmıştır⁶.

Peter Singer'ın hayvan refahına getirdiği çağdaş bakış açısı hayvan refahı ve etik alanında bir köşe taşıdır. Singer'ın *Animal Liberation (Hayvan Özgürleşmesi)* adlı kitabının yayınlanması hayvan etiği tartışmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Kitapta, ahlaki değerlerin savunulması ve tüm hayvanların eşit derecede önemli olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır (DeGrazia, 1992, s. 44). Bu konuda kadın-erkek eşitliğinin genişletilerek tıpkı zaman içerisinde kadınların haklar kazandığı gibi hayvanların da bazı haklara sahip olabileceği argümanına değinerek Taylor'ın anolojisine atıfta bulunmaktadır. Ancak Taylor'ın eşitlik parodisinin, insan olmayan hayvanlardaki farklardan dolayı uygulanmasının mümkün olmasını ileri sürmüştür (Singer, 2018, s. 47).

Peter Singer (2006, s. 11)'in diğer bir eseri olan *In Defense of Animals* adlı eserinin ön sözünde erdem ve etiğin tanımını yaparak geniş bir alana denk geldiğine işarete etmektedir. Singer, ahlaki normların; kişisel inançlarla, duyuşal hislerle ya da kültürel normlarla sınırlı kalmaması gerekliliğine değinerek evrensel ahlaki normların ihtiyacına dikkat çekmektedir. Singer'a göre etik- çıkar çatışmalarını çözümlenmeyi amaçlayarak bireysel eylemlerimizin diğerleri üzerindeki mutluluğu ve refahı nasıl etkileyebileceği konusunda görüşler bildirmektedir. Singer'ın etik anlayışı özünde herkesin çıkarlarını eşit şekilde göz önüne alarak mümkün olan en fazla iyiliği en fazla kişi için sağlamayı hedeflemektedir.

Singer, (2004, ss. 10-11) çıkar ve mutluluk konularına değinirken genel geçer etik ihtiyacından bahseder. Bu çerçevede Singer, hayvan refahını da göz önünde bulundurmaktadır. Canlıların haz alma ve acıyı duyma yetilerine odaklanan etik anlayışında insanların ve hayvanların bu ortak bir noktası olduğundan söz etmektedir. Her nasıl ki bir insan elini ateşe uzattığında acı duyuyorsa veya güzel bir uyku sonrası haz alıyorsa bu benzer kabiliyetlere bir takım insan olmayan hayvanların da deneyimleyebileceğine değinen Singer, sinir sistemine sahip olan diğer canlıların acıyı ve hazzı hissedebilmesinden hareket ederek, insan olmayan hayvanların da etiğin bir konusu olup olmaması durumu ile bizleri karşı karşıya bırakmaktadır. Singer bu

⁶ Peter Singer'ın eserleri ve kariyeri hakkında bilgi için bkz: <https://pact.egs.edu/biography/peter-singer/> erişim tarihi: 9 Kasım 2024,

durumu *menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi* ile bir açıklama getirmektedir. Bu ilke, etiğin hayvanlara da uygulanması argümanındaki ilk basamağı ve hayvanların menfaatlerinin olması fikridir. Singer'ın perspektifinde acı ve haz duyma yetisine sahip canlılar etiğin bir parçasıdır. Ancak Singer bu bakış açısıyla acı ve haz hissetmeyen hayvanları, cansız varlıkları ve bitkileri etiğin kapsam alanı dışarısında bırakmaktadır (Arıkan, 2014, ss. 15-17).

Singer'ın *Practical Ethics (Pratik Etik)* adlı eseri etik bir hayat yaşamak isteyen insanlara bir yol gösterici eser niteliğindedir. Singer eserinde insanların karşı karşıya oldukları ahlaki sorunları ele alırken, aynı zamanda hayvanlara karşı olan etiksel yaklaşımlarımıza da değinmektedir. Singer'ın perspektifine göre, tüm insanlar eşittir ve bu eşitlik ilkesi genişletilerek hayvanların da dahil edilmesi gerekmektedir. Bu ilkenin tüm canlılara tarafsız bir şekilde uygulanması ve tüm duyarlı canlılara hak vermemizi gerektirmektedir (Engel, 2011, ss. 73-74). Singer'ın düşünce dünyasında, acı çeken bir canlının acı çekmesini görmezden gelmek ahlaki bir durum değildir (Singer, 1993, s. 88). Çıkarların eşit gözetilmesi ilkesi doğrultusunda çıkarlar ne olursa olsun ırk, cinsiyet gözetmeksizin ahlaki olan eylemi yapmamız gerekmektedir (Singer, 1993, s. 46-47).

Singer'ın ahlak anlayışı perspektifinde hayvanlara birtakım haklar vermek, hayvanların ahlaki statülerini değiştirmenin bir yolu değildir. Özünde değişimin gerekçesi, hayvanların çıkarları olduğu gerçekliğine dayandırılabilir. Bu doğrultuda çıkarlar birçok ahlaki teorinin merkezinde yer almakla birlikte *çıklarların eşit şekilde dikkate alınması ilkesi*, insanlara uygulandığı ölçüde ve geniş çapta kabul görmektedir. Bu ilke bir kez bu şekilde kabul edildiğinde, onun çıkarları olan tüm varlıklara yayılmasına direnecek herhangi bir mantıksal temel bulmak çok zordur. Bu durum, insan olmayan hayvanların veya en azından acı ya da haz gibi bilinçli deneyimler yaşayabilen tüm insan olmayan hayvanların ahlaki ilgi alanına girdiği anlamına gelir. Dahası, bunlar temelde eşit bir ahlaki statüyle girerler (Singer, 1987, ss. 5-6).

Singer'ın ahlaki statüsünün konusu olan bir diğer köşe taşı ise türçülüktür. Singer'a göre kamuoyunda hayvanlarla ilgili endişe duymayı zorlaştıran faktörler arasında belki de aşılması en zor olan konu 'insan önce gelir' varsayımdır. Singer türçülük terimini özellikle diğer "izm"li ayrımcılıklar, ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi kavramlarla ilişki kuramı için kullanmaktadır. Bunların hepsi, ahlaki önemi olmayan biyolojik farklılıklara dayanarak bazı varlıklara ayrıcalık tanır ve diğerlerine zarar verir. Türçülük, kişinin kendi türünü diğer türün üyelerinden ahlaki açıdan daha önemli görmesi ve bunu meşrulaştırma uygulamasıdır. Bu varsayım, hayvanlarla ilgili herhangi bir sorunun, ciddi bir ahlaki veya politik sorun olarak insanlarla ilgili sorunlarla karşılaştırılmayacağı çıkarımı sorununa neden olmaktadır. Bu durum ise ancak ve ancak hayvanların gerçekten önemli olmadığı ve ne kadar acı çekerse çeksin onların çektiği acının insanların çektiği acıdan daha az önemli olduğu varsayımını ortaya çıkarır. Ancak acı acıdır ve gereksiz acı ve ıstırapı önlemenin önemi, acı çeken varlığın türümüzün bir üyesi olmaması nedeniyle azalmaz (Singer, 1987, s. 220).

Singer, ırksal, kültürel ve etnik olarak olumsuz bir tutum olan ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin türçülüğü de kapsadığından bahsetmektedir. İnsanların kendi ırkını ya da cinsiyetini diğerlerinden üstün olarak görmesini türçülük olarak tanımlayan Singer, özünde bireyler farklı olsalar bile bir kişinin cinsiyeti ya da rengi, yetenek ve kapasite doğrultusunda bir yol gösterici değildir. Eğer beyazlar siyahlardan yetenek olarak üstün olsalar bile bu durum bir ayrımcılığa (türçülüğe) dayalı davranışları haklı göstermeyeceğini savunmaktadır (Singer, 1987, s. 3). Bu bağlamda *Animal Liberation*'da Singer, her varlığın yetenek ve kapasitesinin farklılığına değinmektedir. Eşitlik savunuculuğu, mevcut statüleri ve performansları ne olursa olsun, her bir varlığın çıkarlarının bir diğerinin benzer çıkarları açısından eşit derecede dikkate alındığı, ahlaki derece aynı olduğunu savunmaktadır. Ayrıcalıklı bir türe ait olmadığı için duyarlı bir varlığa eşit ahlaki saygı gösterilmemesi türçülüktür ve bu tutum ırkçılık ve cinsiyetçilik kadar mantıksız ve adaletsiz bir önyargıdır (Weitzenfeld ve Joy, 2014, s. 11).

Singer bazı hayvan türlerinin gelişmiş canlı türleri olduğunu değinerek bu hayvan türlerinin insanlar ile benzer zihinsel özelliklere sahip olduğunu iddia etmektedir. Örneğin babun, şempanze, goril gibi maymun türleri insan IQ'suna yakın bir IQ'ya sahiptir ve eğitilebilirler. Bu tür hayvanlar işaret dilini anlayabilir ve bilişsel olarak insan diliyle anlaşılabilir yeteneğine sahiptir. Benzer şekilde, köpekler de eğitilebilir ve insan komutlarını anlayabilirler. Son olarak Singer papağanların da insanların konuşmalarını anlayacak ve insan dilini konuşacak şekilde eğitilebildiğinden bahsetmektedir (Singer, 2009, ss. 568-569) Singer verdiği bu örnekler ile insan ve hayvanlar arasında türçülüğe bir eleştiri getirmektedir. Bu bağlamda babun, şempanze, goril gibi maymun türlerinin ve köpekler ile papağanların gelişmiş zihinsel yeteneklerini vurgulayarak, bu hayvanların insanlara benzer zihinsel özelliklere sahip olduğunu ortaya koyar. Böylelikle Singer, türçülüğün mantıksız ve etik açıdan savunulamaz olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Singer'a göre herhangi bir varlık insana benzemediği için acı çekmesini olağan karşılamak türçülüğün ileri gitmemektedir.

Hayvanların, insanlar gibi acı hissetme yeteneğine sahip olduğuna dikkat çeken Singer, hayvan endüstrileri ve deneysel araştırmaları kabul edilemez bir durum olarak değerlendirmektedir (Singer, 1987, ss. 64-66). Singer, yalnızca zorunlu haller dışında deneylerde hayvanların kullanılmasını şiddetli şekilde reddetmektedir. Böylelikle Singer; turizm, tekstil kozmetik sektörlerinde hayvanların araçsallaştırılmasını ve sportif faaliyetler adı altında avcılık gibi sosyal aktivitelerin hayvan refahına olan olumsuz etkilerini gözler önüne sermektedir (Kanatlı, 2022, s. 193). Türçülüğün ve hayvan vahşetinin en fazla tanık olunduğu, eşitlik ilkesinin ise en az uygulandığı alanlar, Singer'a göre, endüstriyel çiftlikler ve bilimsel deney laboratuvarlarıdır. Gelişen kapitalizm ve insanların besin maddesi olarak hayvansal ürünleri kullanması hayvan katliamlarını arttıran en önemli faktördür (Arıkan, 2016, ss. 27-28).

Singer'a göre piliçler II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemden itibaren gelişerek hayvan çiftliklerinde en fazla hayvan ıstırapına maruz kalan. Gaga kesme, yamyamlık, tüy yolma, tırnak kesme hayvan çiftliklerinde tavukların maruz kaldığı olumsuzluklara örnek olarak verilebilir

hayvandır (Singer, 2018, ss. 170-174). Tavuklara benzer şekilde domuzlar (Singer, 2018, s. 209) ve inekler (Singer, 2018, s. 216) de endüstriyel çiftliklerde hayvan ıstırabına maruz kalmaktadır. Hayvanların öldürülmesine tamamen karşı olmamakla birlikte acı çekerek bu hayvanların öldürülmesine müsaade eden sisteme eleştiri getiren Singer'a göre yapılacak en mantıklı şey beslenme alışkanlıklarımızı değiştirmektir. Singer, insan dışı hayvanların öldürülmesine ve acı çektirilmesine son vermek için en büyük ve gerçekçi adımın vejetaryen olmak olduğuna inanmaktadır. Böylelikle kapitalist sistemin bir çıktısı olan endüstriyel hayvanların tüketilmemesi protestosu ile genel bir mücadele sağlanabilir (Singer, 2018, ss. 254-256).

1.3.2. Tom Regan'ın hak temelli yaklaşımı

Tom Regan, Kuzey Carolina Eyalet Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü Emeritus'tur. Aynı zamanda önde gelen hayvan hakları savunucularından birisidir. 2001'de emekli olduktan sonra, North Carolina State University'nin bir fakülte üyesine verebileceği en yüksek onur olan William Quarles Holliday Madalyası'nı almıştır (Regan, 2004, s. 220).

The Case for Animal Rights (Hayvan Hakları Davası), Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights (Kafesler Boşaltılsın), Animal Rights, Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy, Animal Rights and Human Obligations Tom Regan'ın hayvan hakları ve hayvan refahı ile ilgili ele almış olduğu başlıca eserlerdir. Singer'ın faydacı yaklaşımını reddeden Regan, birçok insan olmayan hayvanın ahlaki statüye sahip olması gerektiğini savunmuştur.

Regan, hayvanların yalnızca bilinçli olmadığını, aynı zamanda bilinçlerinin de karmaşık olduğunu söylemektedir. Pek çok hayvanın inançları, arzuları, hafızaları, gelecek ve benlik duyguları olduğunu ileri sürmektedir. Regan'ın insan olmayan hayvanların kavramsallaştırma yeteneklerine ilişkin analizi ilgi çekicidir. Hayvanların davranışlarına ve onlarla aramızdaki benzerliklere dayanarak bazı kavramlarının içeriğine erişebileceğimizi savunmaktadır. Regan, hak temelli olmayan çeşitli etik teorileri eleştirmekte ve bunların hayvanlara karşı görevlerimizi açıklamakta yetersiz olduğunu savunmaktadır (Zak, 1987, ss. 1235-1236).

Tom Regan, hayvan refahı konusu ele öncelikli olarak hayvanların bir nesne mi yoksa birer özne mi olduğu sorusunu ele almıştır. Regan, ortak nörolojik sistemlerimize ve ister evrim yoluyla ister Tanrı tarafından yaratılmış olsun, paylaştığımız ortak kökenlere atıfta bulunarak, bu ortak özelliklerimiz nedeniyle hayvanların özünde bir nesne değil, yaşamın bir parçası olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. (Regan, 2004, ss. 58-59). Regan'a göre içsel değer, nesnel bir özelliktir. Bir kişinin içsel değere sahip olup olmadığı yalnızca oldukları şeyin türü olarak doğasına bağlıdır (Regan, 2004, ss. 58-59). Bu doğrultuda içsel değer kavramını geliştiren Regan, yeterli bir çevre etiğinin, doğanın içsel değerinin güvenilir bir açıklamasına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda Regan bir şeyin olumlu, araçsal olmayan bir değere sahip olduğuna hükmettiğimizde atfettiğimiz değer dediğimiz şey değil, bu tür

yargıların ve bu tür değerlerin, eğer varsa, incelenmekte olan çevre etiği anlayışında oynayabileceği rol nedir? sorusunu yanıtlamaktadır.

Regan, bazı insan olmayan hayvanların özellikle bebeklik dönemini geçmiş memelileri hayatın öznesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Tom Regan, bu ifadeyle hayvanların bilişsel ve duygusal kapasitelerine dikkat çekmektedir. Regan'ın yaklaşımı, hayvanların zamanla gelişen bir psikofiziksel kimliği ve kişiliği olduğunu vurgular. Yani hayvanlar sadece fizyolojik tepkilerle tanımlanamaz; onların içsel dünyaları ve deneyimleri de dikkate alınmalıdır. Bu bakış açısına göre, hayvanların ahlaki değeri olan bireyler olarak görülmesi gerektiğini ve onların refahının yalnızca acı çekmeme ilkesine indirgenemeyeceğini savunur. Regan hayvan refahını tanımlarken; işlerin onlar için iyi ya da kötü gidebilmesi anlamına atıf vermektedir. Regan daha sonra yaşamın tüm konularının doğuştan içsel değere sahip olduğunu ileri sürmektedir (Singer, 1987, s. 6).

Regan'a göre, tüm insanlar akli yetileri ne olursa olsun haklara sahiptir. Örneğin, bebekler ya da zihinsel engelli bireyler, ortalama bir yetişkine kıyasla daha sınırlı bilişsel yetilere sahip olsalar bile haklara sahiptirler. Regan, bu yaklaşımı hayvanlara da uyarlamaktadır. Regan, hayvanların bazılarının bilişsel yetilerinin insanlar kadar gelişmiş olmayabileceğini kabul eder. Ancak bu durum, onların haklara sahip olmasını engellememelidir. Bebekler veya zihinsel engelli insanlar hak sahibi olabilirken, akli yetileri daha sınırlı olan hayvanların haklardan dışlanması adil olmaz. Ona göre, bir varlığın hak sahibi olabilmesi için belirli bir akıl kapasitesine sahip olma şartı olmamalıdır; önemli olan, o varlığın bir öznel yaşam taşıyıcısı olmasıdır. Bu bağlamda, Regan, içsel değere sahip varlıklar olarak belirli hayvanların da ahlaki haklara sahip olmaları gerektiğini savunur. Hayvanlar, tıpkı bebekler ve zihinsel engelli insanlar gibi, çıkarları ve refahları göz önünde bulundurulması gereken bireylerdir. Onlara zarar vermek, onları sömürmek veya haklarını ihlal etmek, etik açıdan yanlıştır. Bu yaklaşım, hayvanların da insanlar gibi haklara dayalı bir ahlaki çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. (Regan, 1979, s. 189).

Diğer yandan Regan, Descartes'in hayvanları bir makine gibi çalışan mekanik bir oluşuma benzetmesine eleştiri getirmektedir. Regan, Descartes'in bu düşüncesini insanların dil öğrenme özelliği ile bir eleştiri getirmektedir. Ona göre, nasıl ki yeni doğmuş bir bebeğin konuşma yetisine sahip olması beklenemezse, hayvanların da konuşma yetisinden yoksun olmaları, onların düşünce ve bilinç sahibi olmadığını kanıtlamaz. Regan bu bağlamda, Descartes'in konuşamayan bebeklerin de hayvanlar gibi bir hak statüsüne sahip olmaması gerektiği sonucuna varan çıkarımını temelsiz bulmaktadır. Diğer taraftan, Regan Darwin'in evrim teorisine de atıfta bulunarak, evrimin bilinçsel bir özellik taşıdığını savunmaktadır. Ona göre, evrim sürecinde hayvanlar da bilinç ve zihin sahibi olmuştur. Descartes ise bilinci, maddi olan beden ile etkileşime geçen maddi olmayan bir ruh aracılığıyla açıklamaktadır ve bu etkileşimin ise bir Tanrı gereksinimine dayandığını ileri sürmektedir. Böylelikle Regan, Darwin'in kuramını

basitlik ve gerçeklik bakımından Descartes'in açıklamasından üstün görerek, hayvanların da bilinçsel ve zihinsel bir yaşama sahip olduğunu kabul etmektedir (Arıkan, 2016, ss. 61-62).

Regan'a göre hayvanlar içgüdü, duyu algıları, düşünce, arzu, hafıza, otonomi gibi birçok özelliğe sahip olarak hayatın bir öznesi olmaktadır (Arıkan, 2016, s. 60). Bu noktada Regan, deontolojik yaklaşımı ile hayvanlara bir hak statüsü sağlanması konusunda gereklilik ortaya koymaktadır. Hayvan refahı konusunda memeli hayvanlara odaklanan Regan, bir yaş ve üzerindeki memeli hayvanların refahının ve ahlaki özne statüsüne sahip olmalarının gerekliliğini vurgulamakta ve bu bağlamda onların belirli haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır (Regan, 1983, s. 391). Bilinç, akıl yürütme ve farkındalık gibi insanlar ve hayvanlar arasında birçok ortak özelliğin bulunması, Regan'ın bu tespitinde bulunmasını sağlamıştır (Kanatlı, 2022, s. 195). Ancak Regan'ın bu düşüncesi bir yaş altı memeli hayvanlara ya da diğer hayvanlara eziyet etme hakkını bizlere vermemektedir. Regan, hayvanlara bir statü verme fikrinin arkasında, onların ahlaki statülerini tanıma gerekliliği yatmaktadır. Bu nedenle, bir özne olarak hayvanlara bilimsel perspektiften bu düzeyde bir statüyü uygun görmüştür.

Regan hayvan hakları perspektifinde insan ile ortak benzer özelliklere sahip olan insan olmayan hayvanların da acıyı hissettikleri ve bu özelliğin memeli hayvanları diğer hayvanlardan ayıran en dikkat çekici özellik olduğuna işaret etmektedir (Regan, 2006, s. 17). Regan, hayvanların ahlak ve hak odaklı refahını göz önüne alırken hayvanların insani seviyede mantık, zekâ veya dil konusunda yoksun olmalarını onların acılarını göz ardı etme anlamına gelmediğini belirtir (Regan, 2006, s. 18). Hayvanların acıyı deneyimlemesi konusunda, bir köpek, kedi, maymun ya da bir tavşanın deneylerde kullanımının yeni doğmuş bir bebeğin deneylerde kullanımına denk ayılacağını ifade eder. Tıpkı yeni doğan bir bebek gibi bu memeli hayvanlar da acıya karşı duyarlıdır. Regan'ın perspektifinde, yapılacak deneyler bir bebeğin hayatı gibi önemli bir konu için yapılmıyorsa o zaman yapılan deneyler sadece hayvanlara acı vermekten öteye gitmemektedir. (Regan, 2006, s. 22-23).

Regan, hayvanlara yönelik şiddetin, köleleştirmenin ve sömürünün tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, hayvanların sistematik bir şekilde endüstriyel üretim süreçlerine dahil edilmesi ahlaki açıdan kabul edilemezdir. Bu bağlamda, daha büyük kafesler veya daha iyi yaşam koşulları sağlanması yeterli bir çözüm değildir. Asıl sorun, hayvanların kapalı ve stresli ortamlarda tutulmaları, acı çekmeleri, ihtiyaçlarının ve tercihlerinin göz ardı edilmesidir. Çiftlik hayvanlarına daha fazla alan sağlamak, doğal ortamlar oluşturmak ya da onlara sosyal olanaklar sunmak bu temel ahlaki yanlışı ortadan kaldırmaz. Benzer şekilde, laboratuvar hayvanlarına daha fazla anestezi uygulanması ya da daha geniş ve temiz kafesler verilmesi de durumu düzeltmez. Regan'a göre, bu yanlıştın düzeltilmesi ancak ticari hayvancılığın ve kürk endüstrisinin tamamen ortadan kaldırılmasıyla mümkün olabilir (Regan, 2003, ss. 96-97).

1.3.3. Rosalind Hursthouse ve erdem temelli yaklaşımı

Rosalind Hursthouse, 1943 yılında İngiltere'nin Bristol kentinde dünyaya gelmiş ve Yeni Zelanda'nın Wellington kentinde büyümüştür. Lisans eğitimini Auckland'da, yüksek lisans eğitimini Oxford'da tamamlamıştır. Auckland ve Oxford Üniversitesinde felsefe eğitimi alan Hursthouse; Auckland, Oxford ve Open Üniversitesinde çalışmıştır (Hursthouse, 2022, s. 1).

Rosalind Hursthouse yapmış olduğu etik ve felsefi çalışmaları ile tanınan bir düşünürdür. Hursthouse yapmış olduğu çalışmalarında özellikle de erdem etiği konusuna odaklanmıştır. Bu bağlamda erdem etiği, ahlakın doğruluğunun kişinin karakterine ve sahip olduğu erdemlere/ faziletlere dayandığını savunan etik teorisi. Hursthouse'un literatürde en çok adı geçen eserinden bir tanesi olan *On Virtue Ethics* etiğin nasıl tanımlandığını ve etiğin nasıl uygulanabileceğini açıklamaktadır. Hursthouse'un bir diğer eseri olan *Ethics, Human and Other Animals* isimli eseri insan-insan olmayan hayvan ilişkisinde hayvan refahının nasıl olmasını gerektiğini erdem etiğini kullanarak açıklamaktadır. Bu çerçevede Rosalind Hursthouse, felsefe, etik ve hayvan refahı alanlarında yapmış olduğu çalışmalarla, modern felsefi tartışmalarda önemli bir yer edinerek, hayvan refahı gibi sosyal bilimlerin ilgi alanında bulunan konularda etiksel bir perspektif çizerek geniş bir etki yaratmıştır.

Hursthouse (2017, s. 3) *On Virtue Ethics* adlı eserinin giriş kısmında erdem etiğinin ne olduğuna değinmektedir. Hursthouse'a göre, 'erdem etiği' başlangıçta normatif etikte erdemleri veya ahlaki karakteri vurgulayan bir yaklaşımı, görevleri, kuralları (deontoloji) ya da eylemlerin sonuçlarını vurgulayan bir yaklaşımdan ayırmak için tanıtılan bir sanat terimi olarak tanımlamaktadır. Erdem etiğini tanımlarken Hursthouse, erdem etiğinin tarihsel kökenlerinden de bahsetmektedir. Hursthouse, erdem etiğinin hem eski hem de yeni bir terim olduğunu savunmaktadır. Erdem etiği özünde Platon ve Aristoteles'in yazılarına dayandığı ölçüde eskidir. Erdem etiği yaklaşımının yeniden canlandırılması ise, oldukça yenidir. Hursthouse'un erdem etiği Antik çağ filozofları olan Aristoteles ve Sokrates ile paralellik göstermektedir. Bu çerçevede Hursthouse, Aristotelesçi teleolojik bir yöntem ile mutluluğa (eudaimonia) ulaşmayı erdemli olmak ile eş görmüştür (Kanatlı, 2022, ss. 196-197).

"Eudaimonia" terimi enerjisi ve rezonansı açısından antik Yunancadan "mutluluk" olarak tercüme edilmektedir. Eudaimonia kelimesi, daimon'un hayırsever ve faydalı etkisini ve dolayısıyla daimonik ile uyumlu bir bağlantı veya uyum duygusunu çağırır. Burada, bir varlığın oluşmasını destekleyen, onu ortaya çıkışının yörüngesi boyunca koruyan ve teşvik eden koşullar kümesi vurgulanmaktadır (Barracchi, 2008, s. 81).

Eudaimonia kavramı, antik felsefede çalışan ve antik eudaimoncuların çalışmalarına aşina olan filozoflar tarafından çağdaş erdem etiği literatürüne dahil edilmiştir. Eudaimonia, sıklıkla "refah", "güzelleşme" veya "mutluluk" ile eşanlamlı olarak ele alınmakla birlikte, bu terim çoğu zaman öznel bir refah durumunun ötesine geçerek daha derin bir varoluşsal anlam taşır. Aynı zamanda Aristoteles'e göre eudaimoniayı yani mutluluğu tanımlarken zarif bir insan

potansiyeline de işaret etmektedir. Hem ilahi hem de insani mükemmeliyeti adlandıran bu terim aynı zamanda Eudaimonian etiğe de bir referans niteliğindedir. Bu çerçevede Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik (Ethika Nikomacheia)* adlı eserinde ahlak felsefesi üzerine düşüncelerini ele almıştır. *Ethik (Nikomakhei on)* başlığı altında aktarılan Aristotelesçi inceleme, insan davranışı sorunu üzerine kapsamlı bir düşünce olarak sunar. Ethos kelimesi tam olarak psikolojik konfigürasyon anlamında karakteri ve dolayısıyla kişinin kendine nasıl davrandığını ifade eder. Bununla birlikte, terimin anlamsal kapsamı bu belirlemeyi aşar ve onun daha geniş bir gelenek, ortak kullanım bağlamı içinde yer alması gerektiğine ve hatta canlıların (hayvanlar, bitkiler, vb.) uğrak yerlerini veya meskenlerini bulur (Baril, 2014, ss. 17-18).

Aristoteles, erdemi insanın kendine uygun olanı en iyi şekilde yapabilmesi olarak tanımlamaktadır. İnsana en uygun olan ise sahip olduğu akıl ile düşünmektir. Sadece insana ait olan akıl insanı tanrıya yakınlaştırır ve onu bilime yöneltir. Entelektüel erdemler insanları insan yapan temel etken olmakla birlikte, insanın tanrı ile yakınlaşmasına bir vesiledir. Mutluluğun asıl ve tek kaynağı da budur. Ayrıca Aristoteles pratik akla karşılık gelen erdemleri ahlaki erdemler olarak tanımlamaktadır. Aristoteles'in etiğinde insanı doğa ile bir bütün olarak ele almaktadır. Sosyal bir varlık olan insan ise doğa ile ilişkilerinde belirleyici bir unsurdur. İnsanın doğa ile olan ilişkilerinde akıl dışı bir davranışta bulunmamalıdır (Canfer ve Özcan, 2020, ss. 289-291). Aristoteles'in erdem etiği perspektifinde insanların doğa ile uyumlu bir yaşam sürmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Böylece insanlar en iyi yaşamı, insan doğasının en iyi şekli ile gerçekleştirebilir. Aristoteles'in etiği özünde rasyonel ve erdemli bir yaşam süremeye dayanırken ahlaki bir kuram ortaya koymaktadır. Bunun bir sonucu olarak ise, insanın doğasına uygun yaşayarak mutluluğa ulaşmasını hedeflemektedir.

Platon'un etik yaklaşımı ise ilk olarak insan nasıl yaşamalı? sorusu ile özdeşleşen özünde ahlaki olarak en iyi yaşam biçimi nedir? Sorusu ile karşılaşmaktadır. Böyle bir yaşama ancak eudaimonia ile ulaşabilir. Geleneksel olarak ise mutluluk, kutsanmışlık ve refah ile özdeşleşmektedir (Taylor, 2016, ss. 49-50). Mutluluk, insan hayatı boyunca en yüksek ve en iyi noktadır. Mutluluğu elde etmek için Platon erdemini ne olduğunu ve yöntemlerini araştırmaya yönelmiştir. Platon erdeme ulaşabilmenin yolunu doğru bilgi olarak görmektedir. Bilgi ise, ancak ve ancak güzel ahlak ile birerini tamamlar (Bircan, 2023, ss. 316-317). Platon'a göre ahlak evrensel ve mutlak olmakla birlikte erdemini öğrenilebilir bir şey olduğunu savunmaktadır. Bireyin toplumsal sorumluluklarını da değinen Platon, adil bir bireyin atletik, cesur, akıllı bir kişi olmasını beklemektedir (Bircan, 2023, ss. 325-326).

Hursthouse'a göre, erdem etiği, bir kişinin erdemli bir yaşam sürdürme amacına dayanan bir yaklaşımdır ve bu yaklaşım, kötülük ya da ahlaksızlık kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Erdem, takdir edilen, övülmeye değer bir karakter özelliğidir. Örneğin, bir karakterin iyi ve doğru olan yönlerinden bahsedildiğinde, bu erdemli bir özelliktir. Tersine, ahlaksızlık; kötü, aşağılık ya da övgüye değer olmayan bir karakter özelliğidir ve bu özelliklere sahip kişiler, toplum tarafından küçümsenir veya kınanır (Hursthouse, 2000, ss. 147). Diğer yandan erdemli kimse; erdemleri

içeren ve bu erdemleri hayatta uygulayan kişilerdir. Bu bağlamda Hursthouse, erdem etiğinin çevreye ve hayvanlara nasıl uygulanması gerektiği üzerinde de durur.

Hursthouse'a göre, erdem etiği hala insan merkezietçi bir yapıya sahiptir ve eski çevreci erdem etiği anlayışları, tüm doğa unsurlarını kapsamadığı için yetersizdir. Bu anlayışlar, bencil, materyalist bir tutumu yansıtır ve insan dışındaki varlıklara karşı dar bir perspektife sahiptir. Hursthouse, sonuççu ve deontolojik yaklaşımların çevreye ve hayvanlara yaklaşımını reddeder ve belirli kriterlere göre hayvanlara ahlaki statü verilmesi görüşüne karşı çıkar. Ona göre, belirli hayvanlara haklar verilmesi yaklaşımı, modern hayvan hakları felsefesine ve hayvan refahı anlayışına ters düşer (Hursthouse, 2006, ss. 143-145).

Bu doğrultuda Hursthouse etik ve hayvan refahı alanında yapmış olduğu çalışmalar doğrultusunda Singer ve Regan'dan ayrılmaktadır. Hursthouse'a göre Singer ve Regan'ın geliştirmiş oldukları kuramlar hayvanlar arasında türcü bir yaklaşıma neden olduğunda ötürü Singer ve Regan'ın yaklaşımlarını kapsayıcı bulmamaktadır. Özünde Hursthouse perspektifinde hayvanların insanlara benzedikleri ölçütte etiğin bir parçası haline getirmek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Hursthouse insan merkezci bir bakış açısından arınarak tüm hayvanlara ahlaki statü vermenin erdemli bir davranış olduğuna ve bu yüzden hayvanların da etiğin bir konusu olduğunu savunmaktadır (Kanatlı, 2022, ss. 196).

Ayrıca Hursthouse'a göre hayvanların çeşitlendirilmesi erdem etiğine ters bir durumu işaret eder. Bir evcil hayvan ile vahşi bir hayvanın farklı ahlaki statüde tutulması Hursthouse'un fikirleri çerçevesince anlamsız bir durumdur. Ayrıca, hayvanların sınıflandırılması ve bu doğrultuda hayvan refahının düşürülmesi, diğer bir mantıksız durumdur. Hursthouse, hayvanlar arasında ayırım yapmanın, insanlara yönelik cinsiyet ayrımcılığı yapmaya benzer bir tutum olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, tüm hayvanların eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır (Hursthouse, 2006, ss. 136-141).

Hursthouse, vejetaryenliği erdem etiği çerçevesinde ele alırken, vejetaryenliğin doğrudan erdemle bir parçası olmadığını ancak erdemli bir yaşam pratiği olarak değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır (Hursthouse, 2006, s. 141). Bu doğrultuda et tüketimin günümüz koşullarında bir ihtiyaçtan ziyade bir zevk meselesi olduğu ve insanların sırf zevk için et tüketimi yaptığı kanısında olan Hursthouse, hayvanların acı çekmemesi için vejetaryen bir hayat tarzının gerekliliği fikrini ileri sürmektedir. Hursthouse'a göre, erdemli bir birey, hayvanlara acı çektirmemekle yükümlüdür ve bu sorumluluk, kişinin beslenme alışkanlıklarında da kendini göstermelidir. Bu perspektifle, erdemli bir yaşam tarzı hem ahlaki olarak doğru hem de hayvan refahına uygun bir seçim olmalıdır. Hursthouse, vejetaryenliği erdemli bireylerin hayvanların acılarını hafifletmek amacıyla benimsemesi gereken bir yaşam biçimi olarak değerlendirir.

Hursthouse, deney hayvanlarının refahını da erdem etiği çerçevesinde ele alır ve insan merkezietçi bir yaklaşımdan arınarak, erdemli bir yaşam tarzının gerekliliği doğrultusunda

denek hayvanlarına yönelik etik sınırlamalar getirilmesi gerektiğini vurgular. Hursthouse bu konuyu Regan ve Singer perspektifinde yetersiz bularak eleştirmektedir. Singer ve Regan'ın perspektifine göre insan faydası sağlayan deneyler kısmen göz ardı edilebilir. Ancak bu durum Hursthouse'a göre oldukça hatalı bir bakış açısıdır. Örneğin, acı hissedebilen hayvanların, özellikle de kedilerin, deneyler sırasında vahşi bir şekilde öldürülmesi, Hursthouse'a göre kabul edilemez bir durumdur. Ayrıca kozmetik sanayi ve türevleri çerçevesinde yapılan deneyler Hursthouse'ın eleştiri oklarını üzerine çekmektedir. Bu tür uygulamalara başta kozmetik endüstrisi olmak üzere karşı çıkan Hursthouse, kişilerin gösteriş ve bireysel statü sağlama amacıyla kullandığı ürünlerde kullanılan hayvan deneklerinin, insan merkezli kitlesel hayvan katliamına dönüştüğünü belirtir ve bunu eleştirir (Hursthouse, 2006, s. 144).

Ayrıca, tıbbi amaçlarla yapılan deneyleri de ele alan Hursthouse, insan hayatının değerine atıfta bulunur. Hursthouse'a göre, bir hayvanın tıbbi deneylerde kullanılmasının etik açıdan doğru olabilmesi için, bu deneylerin insan hayatı için gerçekten gerekli olması gerekir. Ancak bu deneyler sonucunda hayvanlarda kalıcı beyin ve organ hasarları meydana gelirse, bu durum da etiksel bir yaklaşımın parçası olarak kabul edilemez. Benzer şekilde tıp endüstrisinde sırf para kazanma amacı ile yapılan üretimlerin söz konusu olduğuna değinen Hursthouse, kozmetik endüstri ile tıp endüstrisini aynı kefeye koymaktadır. Hursthouse'un düşünce yapısında insan ihtiyacı dışında sırf para kazanmak için hayvanların denek olarak kullanılması ve onların vücuduna kalıcı hasarlar bırakılması etiksel bir tutum olmayacaktır. (Hursthouse, 2006, ss. 147-151).

1.3.4. David DeGrazia ve sezgi temelli yaklaşımı

David DeGrazia, 20 Temmuz 1962 doğumlu olup biyoetik ve hayvan etiği alanlarında uzmanlaşmış Amerikalı bir ahlak filozofudur. David Grazia, önce Chicago Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlamış, ardından Oxford Üniversitesi'nde yüksek lisans derecesi almış ve son olarak Georgetown Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. 1989 yılından bu yana George Washington Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır⁷.

DeGrazia'nın akademik çalışmaları etik disiplinine önemli katkılar sunmuş olup, *Taking Animals Seriously: Mental Life and Moral Status* (1996), *Human Identity and Bioethics* (2005) ve *Creation Ethics: Reproduction, Genetics, and Quality of Life* (2012) gibi eserleriyle tanınmaktadır. DeGrazia'nın araştırmaları, zihinsel yaşamın ahlaki statüsü, insan kimliği, biyoetik, üreme etiği,

⁷ David DeGrazia hakkında bilgi için bkz: <https://philosophy.columbian.gwu.edu/david-degrazia> erişim tarihi: 15 Aralık 2024.

genetik müdahale ve yaşam kalitesine dair felsefi tartışmalara odaklanmaktadır. Bu alanlardaki çalışmaları, etik teorisi ve uygulamalarına derinlemesine bir perspektif kazandırmıştır⁸.

Hayvan refahına ilişkin kapsamlı tartışmalar ve analizler yürüten DeGrazia, bu konuda sezgilere dayalı bir bakış açısını benimsemektedir. DeGrazia'nın perspektifi, özünde Singer, Regan ve Hursthouse'un yaklaşımları ile benzerlikler taşısa bile belirli noktalarda bu yaklaşımlardan ayrılmaktadır. DeGrazia'nın hayvan refahı kuramı, hayvanlara bütüncül bir yaklaşım sunmamaktadır; ancak hayvanların da ahlakın bir konusu olması gerekliliğini savunmaktadır. Hursthouse'dan farklı olarak, DeGrazia sezgi sahibi olan varlıklara ahlak statüsü tanımakta ve cansız varlıkları ve bitkileri bu kapsam dışında tutmaktadır (Kanatlı, 2022, ss. 197-198). DeGrazia'ya göre daha önceki hayvan hakları statüsü tartışmalarının büyük bir bölümü Singer ve Regan tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu iki yaklaşımın normatif yeterliliği konusunda yaygın şüpheler bulunmaktadır. Her iki yaklaşımın da temelinde, hayvanlara eşit saygı gösterilmesi ilkesi bulunmaktadır. DeGrazia'ya göre bu türden herhangi bir ilke, bu çıkarlara sahip olan varlıkların kim olduğuna bakılmaksızın, karşılaştırılabilir çıkarlara önemli bir şekilde eşit ahlaki ağırlık vermemizi gerektirmektedir (DeGrazia, 1998, ss. 111-113).

DeGrazia tüm hayvanlara haklar verilmesinin gerekliliğini savunurken, aynı zamanda tüm hayvanların eşit şekilde dikkate alınmasının gereksiz ve yanıltıcı bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısına göre daha yüksek statüye sahip olan hayvanların çıkarlarının, her zaman daha düşük statüye sahip olanların çıkarlarından daha öncelikli olması gerektiği düşünülmektedir (Miller, 2002, s. 275). DeGrazia, hayvanlar arasında yüksek ve düşük statü ayrımı yaparken literatürdeki kavramsal sorunlar ve yetersizliklerden yakınmaktadır. Statü tanımlamasını yaparken öncelikle ahlaki statüye vurgu yapmaktadır. Bu noktada, DeGrazia, ahlaki statüye sahip olmanın bir bireyin malı olmak ya da insanların duyguları doğrultusunda hareket etmek ile aynı olmadığını belirtmektedir. Örneğin bir köpeğin sahibinin olması, o köpeği ahlakın bir konusu yapmaz. Benzer şekilde, bir köpeğe kötü davranılmasının sonucunda hayvanseverlerin üzülmeleri, o köpeğe hukuki haklar tanınması anlamına gelmeyecektir (DeGrazia, 2007, s. 315).

DeGrazia, hayvan hakları ve hayvan ahlakı konularında, hayvanların zaten halihazırda ahlakın bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada DeGrazia'nın tartışma konusu, tüm hayvanların ahlaki haklara sahip olup olmadığına odaklanmaktadır. DeGrazia, bir köpeğe tekme atmanın çoğu insan tarafından uygunsuz bir davranış olarak kabul edildiğini savunmaktadır. Ancak, DeGrazia'ya göre, zaten ahlakın bir parçası olan hayvanlara neden kötü davranılmaması gerektiği sorusu önem taşımaktadır. Örneğin bir köpeğe tekme atmak yanlıştır

⁸ David DeGrazia'nın akademik çalışmaları hakkında bilgi için bkz: https://dbpedia.org/page/David_DeGrazia erişim tarihi: 15 Aralık 2024.

bunda çoğu kişi hem fikridir; ancak bu davranışın neden ahlaksızlık olarak kabul edildiği sorusu sorgulanmalıdır (DeGrazia, 2002, ss. 33-34).

Eğlence amaçlı köpeklere zarar vermenin yanlış olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bir köpek birinin evcil hayvanı olabilir ve ona zarar vermek, mülke zarar vermekle eşdeğer görülebilir. Ancak, tüm köpekler sahiplenilmiş değildir. DeGrazia, köpeğin ahlaki bir statüye sahip olması nedeniyle onun refahını olumsuz etkileyecek eylemlerden kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım doğru olsa da yalnızca bu gerekçe ile hayvan refahını sağlamak yetersizdir. DeGrazia hayvanların, ahlaki statünün yanı sıra birtakım haklara da sahip olmaları gerektiğini belirtmektedir (DeGrazia, 2002, ss. 33-35).

DeGrazia'ya göre, hayvanların ahlaki statüye sahip olabilmeleri için duyarlı varlıklar olmaları gerekmektedir. Diğer bir deyişle, sezgi ya da hissetme yeteneğine sahip olmaları şarttır. Hissetme yeteneği, bir varlığa ahlaki bir önem kazandırır. DeGrazia'nın düşünce yapısında merkezi bir yer tutan bu anlayış, hayvanları ahlaki bir topluluğa dahil etmektedir. Bu nedenle, hissetme yeteneğine sahip olan hayvanların refahından da söz edebiliriz. Aksi takdirde, hali hazırda hissetme yeteneği olmayan bir varlığın acı ya da ıstırap çekmesi gibi bir durum mümkün değildir. Acı, ıstırap, korku, endişe, rahatsızlık hissedebilen hayvanlar, bu tür deneyimlerle karşılaştıklarında ahlaki kaygıların konusu haline gelirler. Örneğin bir köpeği tekmelemek yanlıştır; çünkü köpekler tekmelendiğinde acı çekerler ve bu eylemden kaçınmaya çalışırlar. Ancak amipler ya da bazı böcek türleri acı hissetmedikleri için bu tür davranışlara duyarsız kalabilirler. Bu bağlamda, duyarlılık yetisine sahip hayvanların önemini vurgulayan DeGrazia, sezgici anlayışı doğrultusunda yalnızca duyarlı hayvanlara ahlaki haklar tanır. Sezgilere sahip hayvanlar arasında ise memeli hayvanlar, ahlaki skalada en üst düzeyde yer alırlar (Peşka, 2020, ss. 52-53).

DeGrazia'ya göre, hayvanların insanlara benzeyen en belirgin özelliği sezgi sahibi olmalarıdır. DeGrazia'nın düşünce yapısında, insana en çok benzeyen hayvanların ahlaki statüsünün en yüksek derecede olması gerektiği fikri öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Peşka'nın da belirttiği gibi, memeli hayvanlar insanlara en yakın hayvanlar olarak "eşitler arasında birinci" konumundadır. DeGrazia eşitler arasında hiyerarşik bir yapı benimseyerek, yüksek düzeyde ya da düşük düzeyde ahlaki statüye sahip hayvanları ölçeklendirmektedir (Kanatlı, 2022, ss. 197-199). DeGrazia'nın "sürgülü cetvel" modeli, evrimsel bir hiyerarşik yapıya dayanmaktadır. Bu modelin tepesinde maymunlar ve yunuslar yer alırken, onların altında filler; daha aşağıda ise kedi ve köpek türleri bulunmaktadır. Bu grupları sırasıyla tavşanlar ve kemirgenler takip etmektedir. Cetvelde yukarıdan aşağıya inildikçe memeliler, kuşlardan; kuşlar ise balıklardan daha üst bir hiyerarşide konumlanmaktadır. DeGrazia'nın diğer cetvel modeli ise ahlaksal bir hiyerarşi üzerine kuruludur. Bu hiyerarşide, en üst sırada yer alan varlık, en fazla saygıyı hak ederken, aşağıya doğru inildikçe hak edilen saygı ve statü değerleri azalmaktadır (DeGrazia, 2006, ss. 61-63).

DeGrazia'nın yaklaşımı, Singer ve Regan'ın yaklaşımlarında olduğu tüm hayvanların eşit olduğu fikrine dayanan yaklaşımlarından farklıdır. DeGrazia, tüm hayvanlara mutlak eşitlik tanımamaktadır; yalnızca sezgi sahibi hayvanların ahlaki bir statüye sahip olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca, DeGrazia'nın geliştirdiği sürgülü cetvel modeli, evrimsel olarak insanlara en yakın özelliklere sahip canlıları hiyerarşik olarak üst katmanlara yerleştirmektedir. DeGrazia'ya göre, Singer'ın deontolojik yaklaşımı ve Hursthouse'un erdem temelli yaklaşımı, özünde insan merkezci bir yapıya sahiptir ve bu nedenle anlamlı olmaktan uzaktır. DeGrazia, hayvanlara mutlak eşitlik ya da mutlak haklar vermek yerine, onların bilişsel, evrimsel ve sezgisel özelliklerine göre ahlaki statü ve haklar belirlemektedir. Bu yaklaşımıyla, Singer, Regan ve Hursthouse'un yaklaşımlarındaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamıştır (Kanatlı, 2022, ss. 198-199).

1.3.5. Sue Donaldson ve Will Kymlicka'nın vatandaşlık temelli yaklaşımı

Sue Donaldson, hayvan hakları tartışmalarında politik bir yaklaşımı savunan önemli bir düşündürdür. Hayvanları sadece bireysel varlıklar olarak değil sosyal, kültürel ve politik toplulukların üyeleri olarak da tanımayı öneren yaklaşımı, insan-insan olmayan hayvan ilişkilerinde köklü bir dönüşüm öngörür. Donaldson, hayvanların topluluklara katılma ve haklara sahip olma durumlarının, politik süreçlerde nasıl dikkate alınması gerektiği üzerine çalışmalar yapar. Onun temel sorusu, sömürü yerine diğer hayvanlarla karşılıklı saygıya dayalı ve refahı esas alan ilişkiler kurmanın ne anlama geldiğidir.

Donaldson, hayvanların çoklu türlerden oluşan demokratik toplulukların ortak vatandaşları olarak hem insanların yaşam alanlarında hem de vahşi ortamlarda nasıl bir arada var olabileceklerini ve insanlarla bu bağlamda nasıl bir ilişki geliştirebileceklerini analiz eder. Bu bağlamda, feminizm, vatandaşlık teorisi, engellilik teorisi, çocuk hakları teorisi, demokratik teoriler, etoloji ve ekolojik etik gibi çeşitli disiplinlerden beslenmektedir. Will Kymlicka ile birlikte yazdığı *Zoopolis* adlı eser, hayvan hakları literatüründe büyük bir etki yaratmış ve bu alandaki tartışmaları derinleştirmiştir. Kitap, Almanca, Fransızca, Türkçe, Lehçe, Çince, Japonca ve İspanyolca 'ya çevrilmiştir ve 2011'de Oxford Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Donaldson, hayvan refahı üzerine yayımladığı kitaplar, makaleler, podcastler ve röportajlarla bu alanda büyük bir etki yaratmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda Queen's Üniversitesi'nde Felsefe, Politika, Hukuk ve Etik alanında Hayvan Araştırma Grubu'nun eş başkanlığını yürütmektedir. APPLE (Animal Politics, Law, and Ethics) adlı bu grup, hayvan hakları üzerine konuşmalar, çalıştaylar, okuma grupları, kamuya yönelik etkinlikler, kamu politikası geliştirme ve *Animal Turn* adlı bir podcast'e sponsorluk yapmaktadır⁹.

⁹ Sue Donaldson hakkında bilgi için bkz: <https://www.queensu.ca/philosophy/people/sue-donaldson> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

Will Kymlicka, demokrasi, çeşitlilik, çok kültürlülük, vatandaşlık ve sosyal adalet konularında uzmanlaşmış, uluslararası alanda tanınan bir araştırmacı ve bilim insanıdır. 200'den fazla makale yazmış olan Kymlicka, çalışmalarında özellikle çok kültürlü toplumlarda vatandaşlık ve sosyal adaletin nasıl sağlanacağına odaklanır. Kymlicka, kariyeri boyunca birçok prestijli ödüle layık görülmüştür. 2013 yılında Kopenhag Üniversitesi'nden fahri doktora unvanı almış, Kanada Siyaset Bilimi Derneği tarafından Altın Madalya ile ödüllendirilmiş ve Kanada Kraliyet Cemiyeti'nden Pierre Chauveau Madalyası'nı kazanmıştır. 2023 yılında, Kanada'nın en yüksek sivil onurlarından biri olan Kanada Nişanı'na layık görülmüştür¹⁰.

Sue Donaldson ve Will Kymlicka'nın *Zoopolis* adlı eserinde hayvan hakları ve hayvan refahı üzerine politik bir teori inşa etmeyi amaçlamaktadır. Böylece, *Zoopolis*, geleneksel hayvan refahı kuramlarını tamamlamayı ve genişletmeyi amaçlamaktadır. Daha önceki hayvan hakları tartışmaları, politik bir nitelik taşıırken, *Zoopolis* ise hayvan etiğini politik bir teori çerçevesinde ilerletmektense, onu politik teorideki belirli bir pozisyona bağlamayı vurgulamaktadır. Öte yandan, Tom Regan ve Peter Singer gibi düşünürler tarafından benimsenen geleneksel hayvan hakları teorileri, karakter olarak oldukça kozmopolit olmuştur. Bu tür merkezli yaklaşımlar, ahlaki önemi konusunda şüpheci olup, bireylerin çıkarları ve kapasitelerinden türetilen evrensel eşit haklara odaklanmaktadır (Cochrane, 2013, ss. 127-128).

Peter Singer'ın *Animal Liberation* adlı eseri, hayvan refahı ve onlara olan yükümlülüklerimiz hakkında bir milat etkisi yaratmıştır. Ancak Singer'dan bu yana hayvan refahı çok az taraftar topladı ve mevcut entelektüel yaklaşımlar, sınırlı bir teorik çerçeve sunabildi. Hayvanlara içsel ahlaki statüsü yükleyerek adalet sağlamaya çalışan düşünürler, hayvanlara karşı yapılan olumsuz eylemlere odaklanırken, onlara karşı olan olumlu yükümlülüklerimizi göz ardı etmişlerdir. Donaldson ve Kymlicka ise literatüre politik bir perspektifte, vatandaşlık, adalet ve insan hakları çerçevesinin benzerini hayvan refahı adı altında geliştirmişlerdir. Donaldson ve Kymlicka evcilleştirilmiş, liminal ve yaban hayvanlar ile olan ilişkilerimizden yola çıkarak, her iki tarafın da yararına olacak bir vatandaşlık teorisi ortaya koymuşlardır. Böylece, genişletilmiş bir hayvan hakları teorisi çerçevesinde, hayvanlara yönelik olumsuz ve olumlu yükümlülüklerimizin yanı sıra, evrensel temel haklar doğrultusunda hayvanlara vatandaşlık statüsü tanınmasını savunmuşlardır (Rogers, 2012, ss. 503-504). Bu bağlamda, Donaldson ve Kymlicka'nın argümanı, hayvanlara verilen acının azaltılması veya ortadan kaldırılması için tek yolun onlara vatandaşlık verilmesi olduğunu öne sürmektedirler.

Sue Donaldson ve Will Kymlicka, hayvan hakları tartışmalarında, refahçı ve ekolojik yaklaşımları eleştirerek, hayvanlara vatandaşlık statüsü verilmesinin gerektiğini savunurlar. Refahçı yaklaşım, hayvanların acı çekmeden ve insanca muamele görmesini öngörse bile bu yaklaşım onlara haklar tanımamakta ve onları hâlâ insan çıkarlarına tabi kılmaktadır. Bu anlayışa göre, hayvanlar, insan ihtiyaçlarına hizmet ettikleri sürece kullanılabilir; dolayısıyla bu yaklaşım, sömürüyü tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemez. Ekolojik yaklaşım ise

¹⁰ Will Kymlicka hakkında bilgi için bkz: <https://willkymlicka.ca/> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

hayvanların bireysel refahından ziyade ekosistemin bütününe odaklanır. Bu perspektife göre, ekolojik dengenin sağlanması adına hayvanların öldürülmesi kabul edilebilir. Örneğin, bir türün popülasyonunun ekosisteme zarar vermesi durumunda, ekolojik yaklaşıma göre bu hayvanların kontrol altına alınması ya da öldürülmesi savunulabilir. Donaldson ve Kymlicka bu yaklaşımlara karşı çıkararak, hayvanlara vatandaşlık verilmesi gerektiğini öne sürer. Vatandaşlık kavramı, hayvanların yalnızca korunmaya muhtaç varlıklar olmadığını, aynı zamanda politik bir statüye sahip, hakları olan bireyler olarak kabul edilmesini gerektirir. Hayvanların da insanlar gibi sosyal ve politik toplulukların parçası olduğunu savunan bu yaklaşım hem hayvanların refahını korumayı hem de onların ekosistemin vazgeçilmez bir unsuru olarak varlıklarını sürdürebilmelerini amaçlar. Dolayısıyla Donaldson ve Kymlicka, hayvanların öldürülmesini değil, onlarla karşılıklı saygıya dayalı ve sürdürülebilir ilişkiler geliştirilmesini savunurlar (Abbey, 2013, ss. 446).

Ekolojik yaklaşım, Donaldson'a göre, hayvanların öldürülmesi gerektiği durumlarda, özellikle doğanın ekolojik düzeninin korunması amacıyla yapılan bu tür faaliyetlerde (avcılık ve istilacı türlerin öldürülmesi) nötr bir tavır takındığına dikkat çekmektedir. Diğer yandan refahçı yaklaşım ise insan faydası söz konusu olduğunda (kozmetik, gıda ve deney hayvanları başta olmak üzere) hayvanların çıkarlarını göz ardı edebilmektedir. Son olarak, temel haklar kuramına göre ortak hakların çarpışmaları durumunda hayvanların temel hakları ötelenebilir ya da ertelenebilir. Bu kuram, aynı zamanda kamuoyunu hayvanların da negatif haklara sahip olduğuna ikna etmekte zorlandığını ifade eder; bu durum, hayvanların pozitif haklara sahip olduğu yönündeki ısrarı daha zorlu hale getirebilir (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, ss. 12-15).

Donaldson ve Kymlicka, literatürde pek çok kez adı geçen üç temel ahlaki yaklaşım olan refahçı, ekolojik ve temel haklar yaklaşımını yetersiz bulmaktadır. Özünde bu yaklaşımlar Donaldson için hayvan sömürüsüne köklü bir çözüm getirememektedir. Bu çerçevede, hayvanlara yönelik muameleyi iyileştirecek davranışlar ancak liberal, demokratik, adalet ve insan hakları temel prensipleri ile ilişkilendirilerek mümkün kılınabilir (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 11).

Donaldson, insanların sahip olduğu temel hakların benzer bir şekilde hayvanları da kapsamaması gerektiği düşüncesine sahiptir. Yetişkin bireylere çeşitli hakların tanındığı aşikârdır. Örneğin yetişkin bir birey oy kullanma hakkına sahipken çocuklar bu haklara sahip değildir. Benzer bir şekilde bir vatandaşın sahip olduğu haklara turistler sahip olmayabilir. Ancak bu durum onların temel haklara sahip olmasına engel olmamaktadır (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, ss. 33). Bu bağlamda Donaldson aynı insanların sahip oldukları temel ve ihlal edilemez haklara sahip olduğu gibi hayvanların da temel ve ihlal edilemez evrensel haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır.

Tüm insanların ihlal edilemez temel haklara sahiptirler. Bu haklar cinsiyet, yaş, kültür ve inanç gözetmeksizin değiştirilemez. Diğer bir deyişle bu haklar fiziksel, zihinsel ve kültürel sınırları aşmaktadır. Benzer şekilde, hayvanlar da kendilerine özgü benliklere sahiptir ve kendi aralarında farklılıklar göstermektedirler. Ancak birçok hayvan hakları savunucusu, hayvanları

türlerine, hislerine veya acı ve zevk alma durumlarına göre ayrı bir düzeyde değerlendirmekte ve bu durum hayvanlar arasında ayrımcılığa neden olmaktadır. Oysa bu durum, Donaldson ve Kymlicka'ya göre oldukça yanlıştır. Donaldson ve Kymlicka'ya göre, kişilik ve benlik kavramları arasındaki ayrımı temel alarak bir ahlaki çerçeve oluşturmak problemleri bir yaklaşımdır. Ona göre, kişilik ile benlik arasındaki fark, türler arası ayrımların ötesine geçmekte ve bazı insanlara ya da hayvanlara "kişi" statüsü tanınırken, diğerlerine yalnızca "benlik" olarak yaklaşılmasına neden olmaktadır. Ancak, bu iki kavram arasında net bir ayrım yapma çabası kavramsal olarak tutarlı değildir. Böyle bir yaklaşım, bireylerin yaşam sürecinin yalnızca belirli bir anını öne çıkararak, ahlaki temellendirmelerde zayıflık yaratır. Dolayısıyla, kişilik kavramını esas alan mutlak hakların savunulması, sağlam bir ahlaki gerekçeden yoksundur (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 37).

Hayvanların birer benlik ya da kişi olduğunu kabul etmenin pek çok olası sonucu vardır. Bunlardan en bariz olanı, hayvanlara bir dizi evrensel negatif hakkın (işkence görmeme, deneye tabi tutulmama, mülk edinilmeme, köle edilmeme, hapsedilmeme ve öldürülmeme hakkı) tanınmasıdır. Bu durum, mevcut çiftçilik, avcılık, evcil hayvan endüstrisi, hayvanat bahçesi, hayvan deneyleri gibi pratiklerin yasaklanması anlamına gelecektir (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 61). Donaldson ve Kymlicka'ya göre, vatandaşlık, ortak bir toprak parçasında yaşayan ve ortak kurumlar aracılığıyla yönetilen bireyleri bir arada tutan ilişkiler bütünüdür. Bu ilişkiler yalnızca insanlar ile sınırlı kalmamakta, aynı zamanda hayvanları da kapsamaktadır. Bu perspektife göre, ortak bir toprak parçası üzerinde beraberce yaşadığımız ve yönetiminin insanlarca sağlanan hayvanların vatandaşlık statülerinin olması oldukça normal bir durum olacaktır (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, ss. 73-74).

Modern çağda vatandaşlık dikey ve yatay olmak üzere iki şekilde sınırlıdır. Dikey olarak vatandaşlık, bölgesel olarak belirli bir devlete karşı yasal ve siyasi bir statüye sahip olmayı ifade eder. Yatay olarak ise vatandaşlık, bölgesel olarak sınırlı bir 'toplum', 'halk' veya 'ulus'un üyesi olmayı kapsar. Ancak, küreselleşen dünya koşulları, bölgesel vatandaşlığın genişletilerek ulus ötesi ve kozmopolit bir şekil almasına olanak tanımıştır. Bu durum, vatandaşlık çalışmalarında yeni tartışma alanları yaratmıştır. Vatandaşlığın sınırlarının nasıl çizileceği, demokratik ve eşitlikçi bir yaklaşımla ele alınması gerektiği konuları bu tartışmalardan bazılarıdır (Donaldson ve Kymlicka, 2017, ss. 838-839).

Donaldson ve Kymlicka vatandaşlık tartışmalarına hayvanların da vatandaşlık statüsü alıp alamayacağı konusunda teoride bulunmuştur. Başlangıçta hayvanlara vatandaşlık verilmesi fikri insana tuhaf gelmektedir. Ancak Donaldson ve Kymlicka'nın önerdiği şey, vatandaşlık kavramının tamamen yeniden tanımlanması değil, ahlaki statüde belirli temel eklemeler yapılmasıdır. Örneğin, bizimle yaşayan, kedi, köpek, kuş gibi bize bağımlı olan evcil hayvanlarımız bulunmaktadır. Bunlar evcilleştirilmiş hayvanlar grubunu oluşturur. Doğada, insanlardan bağımsız olarak yaşayan pars, timsah ve tilki gibi hayvanlar ise vahşi hayvanlar grubuna dahil edilir. Son olarak, güvercin, sincap, rakun ve fare gibi hayvanlar, insanların yaşam

alanlarına yakın bölgelerde, insanların yiyecek artıklarına bağımlı olarak hayatlarını sürdüren liminal hayvanlar grubuna girer (Edmundson, 2015, ss. 750-751). Böylelikle, Donaldson ve Kymlicka'nın hayvan hakları kuramınca vatandaşlık kavramını üç farklı boyutta ele almaktadır. Bunlar evcilleştirilmiş hayvanlar, liminal hayvanlar, yaban hayvanlardır.

1.3.5.1. Evcilleştirilmiş Hayvanlar

Donaldson ve Kymlicka, vatandaşlık yaklaşımlarını bir vesayet modeliyle karşılaştırarak, evcil hayvanların tercihlerine yaklaşımdaki temel farkları ortaya koymaktadır. Evcil hayvanları, vesayet altındaki bireyler ya da demokratik sistem içinde siyasi temsil hakkına sahip vatandaşlar olarak görme yaklaşımları arasında temel bir fark bulunmaktadır. Vatandaşlar, toplumun yasalarını ve kurumlarını şekillendiren aktif katılımcılar olarak kabul edilirken, vesayet altındaki bireyler daha çok korunmaya ihtiyaç duyan ve bu korumayı pasif bir şekilde alan bireyler olarak görülmektedir (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 188).

Donaldson ve Kymlicka'ya göre, evcilleştirilmiş hayvanların demokratik, siyasi temsilciler olarak görüldüğü eşit vatandaşlık yaklaşımı, adaletin bir gereğidir. Bu yaklaşımın dışında kalan her model, evcilleştirilmiş hayvanların topluluklarımızdaki üyeliğini yeterince tanımamakta ve onları yanlış bir şekilde ikinci sınıf siyasi statüye hapsedmektedir. Evcilleştirilmiş hayvanların tercihlerine katılım sağlanması, adaletin bir gerekliliğidir. Bu bağlamda adalet, evcilleştirilmiş hayvanların toplumsal kuralların şekline dair tercihlerini keşfetmeleri ve ifade etmeleri için alanlar yaratılmasını zorunlu kılar. Ayrıca, bu tercihleri siyasi karar alma süreçlerine girdi olarak dönüştüren mekanizmaların varlığını gerektirir (Hooley, 2018, ss. 527-528).

1.3.5.2. Liminal Hayvanlar

Donaldson ve Kymlicka liminal hayvanların ne yaban hayvanı ne evcilleştirilmiş hayvan olduğuna, ikisi arasında bir statüye sahip olduğuna işaret etmek için onlara liminal hayvanlar olarak adlandırmaktadır (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 115). Donaldson ve Kymlicka, hayvanların haklarını ve çıkarlarının siyasi kurumlarca insan toplumuna entegre edilebileceği inancına sahiptir. Bu doğrultuda, hayvanlara yönelik muameleyi liberal demokratik adalet ve insan haklarının temel ilkelerine daha doğrudan bağlayan yeni bir ahlaki çerçeveyi önermektedir (Nurse ve Ryland, 2013, ss. 201-202). Donaldson ve Kymlicka'ya göre hayvanların bir topluluğun üyesi oldukları için üyelik haklarına sahip olmalıdırlar. Bu üyelik hakkı, bütün hayvanların sahip olduğu evrensel hakların ötesinde, ilişkisel ve farklılaşmış haklardır (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 115).

Liminal hayvanlar farklı nedenlerden ötürü bizlerle birlikte yaşamaktadırlar. Geçmişten günümüze, liminal hayvanlar tarihsel süreç içerisinde insanlarla çeşitli ilişkilere ve etkileşimlere girmiştir. Her ne kadar liminal hayvanlarla ortak bir paydada buluşmuş olsak da

tarih boyunca onlarla ayırım ve çatışmalar yaşadığımız gerçeği değişmemektedir. Donaldson ve Kymlicka 'ya göre liminal hayvanlar, insanlar ile iç içe yaşayan varlıklar olarak, temel haklarına saygı duyulmasını ve belirli yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektirir. Bu yükümlülükler, insan yapımı çevrelerin tasarlanmasında liminal hayvanların çıkarlarının göz önünde bulundurulmasını ve onların özgürlükleri ile otonomilerini ihlal etmeksizin uygulanabilir pozitif desteklerin sağlanmasını içerir (Donaldson ve Kymlicka, 2016b, s. 274).

Liminal hayvanlara pozitif haklar tanımak, onların bizim yerleşim yerlerimizi eline geçirmeleri anlamına gelmez. Aksine, liminal hayvanlara bu hakları tanıyarak birlikte yaşama stratejisi geliştirmiş oluruz. Donaldson ve Kymlicka 'ya göre, liminal hayvanlar kent hayatının bir parçasıdır ve onların da çıkarı göz önünde bulundurulmalıdır. Liminal hayvanların büyük çoğunluğu için değer, içinde buldukları çevrededir. Bu nedenle, liminal hayvanların statüsü ancak buldukları bağımsız çevreyi korumakla sağlanabilir. Sonuç olarak, liminal hayvanların ihtiyacı olan şey yerleşimciliktir (Donaldson ve Kymlicka, 2016b, s. 280).

Liminal hayvanların çıkarları doğrultusunda onların refahını sağlamak için atılması gereken en önemli adımlardan biri, onlara vatandaşlık statüsü verilmesidir. Bu sayede liminal hayvanları, kendi egemenlikleri doğrultusunda eşit vatandaşlar olarak düşünebiliriz (Donaldson ve Kymlicka, 2016b, ss. 235- 238). Liminal hayvan topluluklarıyla ilişkilerimiz, tamamen uzaklaşamayacağımız veya varlığımızı ciddi ölçüde azaltamayacağımız karmaşık bir alandır. Ancak bu hayvanların tamamını siyasi toplulukların vatandaşlık ilişkilerine dahil edemeyiz. Siyasi bir topluluk, paylaşılan normlar ve etkileşimlerle şekillenir; vatandaşlık ise bu normları haklar ve sorumluluklar üzerinden resmileştirir. Şiddetsizlik, çatışmaların barışçıl çözümü ve iş birliği gibi normlara dayalı bu tür ilişkiler, insanlarla yakın etkileşim kuramayan liminal hayvanlar için uygulanamaz. Örneğin, çakallar, pumalar veya kartallar gibi yırtıcılar, insanlarla paralel bir yaşam gerektirir; bu da iş birliğinden ziyade saygılı bir mesafeyi ifade eder (Donaldson, 2020, ss. 25-26).

Liminal hayvanların, yaşadıkları bölgelerde kendi yaşamlarını belirleme hakkı, insanlarla eşdeğerdir. Bu durum, etkileşimlerimizin yalnızca hoşgörüyü sınırlı olduğu anlamına gelmez. Makul düzenlemeler, sabit sınırlar yerine asgari düzeyde saygılı ilişkiler için bir zemin sağlar. Liminal hayvanların kategorisi geniş ve dinamik olduğu için politik ilişkilerimize dair genelleme yapmak zordur. Ancak bazı topluluklar, liminal hayvanlarla daha yakın ve karşılıklı destekleyici ilişkiler geliştirebilir. Böyle bir paralel yaşam ortamında, zamanla bazı liminal hayvanların karşılıklı evcilleştirme sürecine dahil olması ve vatandaşlık ilişkilerinin güçlenmesi mümkün ve arzu edilebilir hale gelebilir (Donaldson, 2020, ss. 25-26).

1.3.5.3. Yaban Hayvanlar

Yaban hayvanları, ehlileştirilmemiş ve evcilleştirilmemiş olan canlıları ifade eder. Ormanlar, otlaklar ve çöller gibi doğal habitatlarda yaşayan bu hayvanlar, ekosistemin dengesini

korumada kritik bir rol üstlenmektedir. Genel olarak insanlarla etkileşimi sınırlı olan yaban hayvanları, vahşi doğada özgürce hareket eder. Memeliler, kuşlar, sürüngenler ve çeşitli böcekler yaban hayvanları kategorisinde yer almaktadır.

Donaldson ve Kymlicka, yaban hayvanlarından bahsederken insanların yaban hayatına olan müdahalesine dikkat çekmektedirler. Bu çerçevede insanoğlu, geçmişten günümüze kadar ihtiyaçları ve zevkleri için hayvanları öldürmekten geri durmamışlardır. Gayet elzem olan bu duruma örnek olarak, 19. yüzyılda Amerikan balina avcılığı örnek olarak verilebilir; balina yağının ticaretinin arttığı dönemde balina popülasyonunun dörtte birinin azalmıştır (Donaldson ve Kymlicka, 2016a, s. 124). Yaban hayvan hakları, egemenlik haklarından ötürü yaban hayvanlarının kolonize edilmesi, yaşam alanlarının işgal edilmesi ve başkaları tarafından yağmalanması gibi durumları reddetmektedir. Yaban hayvanlarının ve insanların ortak yaşam alanları örtüşüyorsa, yaban hayvanlarına kasıtlı olmadan verilen zararların en aza indirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eğer bir zarar söz konusu olursa, bu zararın tazmin edilmesi sağlanmalıdır. Ayrıca, hayvan haklarına pozitif bir şekilde destek verilmeli ve yaban hayvanlarının yaşam egemenliklerine saygı gösterilmelidir (Donaldson ve Kymlicka, 2016b, ss. 225-229).

Vahşi hayvanların egemen siyasi topluluklar oluşturduğunu, kendi yaşam alanları üzerinde anlamlı bir yargı yetkisi kullandığını ve bu alanların insan istilası, sömürgeleştirme ve kaynak çıkarımından korunması gerektiğini öne sürer. İnsan topluluklarıyla temas ve iş birliği tamamen dışlanmaz; ancak bu ilişkilerin, vahşi hayvanların kendi bölgelerinde kendi şartlarında yaşamlarını sürdürebilme yeteneklerine saygı gösterilerek yürütülmesi gerektiği vurgulanır. Batı düşüncesinin baskın paradigması olan insan-doğa ayrımı, insan üstünlüğü ve siyasetin yalnızca insan etkinliği olduğu varsayımı, bu yeniden değerlendirme gerekliliğini daha da belirgin hale getirir. Özellikle ekolojik nişlere bağımlı olan ve insan müdahalesine karşı savunmasız olan vahşi hayvanların korunması, özyönetim ve birleşme haklarına saygıyı ve korunan yaşam alanları ile göç koridorlarının oluşturulmasını gerektirir. Kısmi, örtüşen ve paralel egemenlik biçimleri, ekolojik bölgelerin insanların politik sınırlarıyla örtüşmemesi göz önüne alındığında kritik öneme sahiptir. Örneğin, Yellowstone'dan Yukon'a uzanan koridordaki kurtlar, geyikler ve boz ayılar için, Kanada ile ABD'nin çok uluslu devletlerinin egemenliklerinin yanı sıra paralel egemenlik biçimlerinin tanınması, bu yaklaşımın somut bir örneğini sunabilir (Donaldson, 2020, ss. 23-24).

Sonuç olarak, Donaldson ve Kymlicka hayvan hakları kuramına farklı bir bakış açısı getirmekle birlikte, klasik vatandaşlık teorisinin evrensel haklar çerçevesinde genişletilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır. Özellikle eserlerinde liminal hayvan hakları ve ortak yaşam alanlarını konu alan düşünürler, yaklaşımlarında insan merkezietçiliğini aşmakta güçlük yaşamışlardır. Çünkü, hayvanlar yalnızca insanla benzerlik gösterdikleri ölçüde ahlaki bir statüye sahip olabilirler. Vatandaşlık, göçmenlik, mültecilik gibi statüler ise yalnızca insana ait olup, politik

ve hukuki birer kategori olarak değerlendirilir. İnsan-insan olmayan hayvan ikiliğinde insan, özne konumunda yer alırken, hayvan nesne olarak kalmaktadır. (Kanatlı, 2022, s. 201).

1.3.6. Ted Benton 'un hayvan refahına yönelik Marksist temelli yaklaşımı

Ted Benton 'un akademik yolculuğu hem felsefe hem de doğa bilimlerine olan ilgisinin birleşimiyle şekillenmiştir. Çalışma hayatına fen bilgisi öğretmeni olarak başlayan Benton, felsefe alanındaki başarıları sayesinde Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde felsefe öğretim görevlisi olarak kariyerine devam etmiştir. Hem felsefi hem de doğa bilimleri alanındaki derin ilgisi, sosyolojik çalışmaları üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Benton, başlangıçta doğa bilimlerinin ampirist olmayan, ancak yine de gerçekçi açıklamalarını ön plana çıkararak, bu alanın geleneksel kutupluluğunun ötesine geçmeyi amaçlamıştır. Zamanla Benton, ekolojik ve çevreci literatüre odaklanmış ve bu alanda çalışmalar yapmıştır. Özellikle yeşil çevre ve Marksist ekoloji konularında yayınlar yapmış, doğa bilimcisi ve ekolojist kimliğiyle sosyolojik bir perspektif sunmayı hedeflemiştir¹¹.

Ted Benton, ekolojik anlayışın sosyal teoriyle bütünleştirilmesine öncülük ettiği Essex Üniversitesi'nde emekli sosyoloji profesörüdür. Çocukluğundan beri aktif bir saha doğa bilimcidir ve akademik yayınları ve Alfred Russel Wallace üzerine yakın zamanda çıkan bir kitabın yanı sıra entomolojik konulardaki sekiz kitabın yazarı veya ortak yazarıdır. *New Naturalist* serisindeki iki kitabı *Bumblebees* (2006) ve *Grasshoppers and Crickets* (2012) büyük beğeni toplamıştır. (Benton, 2017, s. 1).

Ted Benton, Marx'ın hayvan refahı ve doğa konusundaki görüşlerine dair önemli eleştirilerde bulunmuş ve bu eleştiriler, hayvan hakları hareketiyle bağlantılı olarak sosyolojik literatürde de tartışılmaktadır. Benton, Marx'ın hayvan meselesine insan merkezci bir bakış açısıyla yaklaşarak, hayvanları ve doğayı insan yararına kullanılan unsurlar olarak değerlendirdiğini öne sürmüştür. Benton'un bu eleştirisi, Marx'ın komünist toplumsal formasyonunun hedefinin sadece insanları değil, doğayı ve hayvanları da insan çıkarları doğrultusunda kullanmayı amaçladığına dair bir okuma sunmaktadır (Kanatlı, 2023, s. 49).

Benton, Marx'ın *Manuscripts* adlı eserindeki merkezi düzenleyici kavramların türlerin yabancılaşması ve insan-insan olmayan hayvan ilişkisi üzerinde geliştiğine inanmaktadır. Bu bağlamda, yabancılaşmayı kapitalist bir temele dayandıran Benton, kapitalizmi, insan-insan olmayan hayvan arasındaki tarihsel ve toplumsal gelişmeleri engelleyen bir sistem olarak görmektedir. Ayrıca Benton, Marx'a göre, diğer hayvanların yaşam tarzlarında belirli bir sabitlik ile karakterize edildiğini, doğayı yalnızca türlerinin karakteristik özelliği olan belirli bir standartta uygun olarak dönüştürdüğünü ve etkinliklerinin kendi türlerinin buluşmasına

¹¹ Ted Benton hakkında bilgi için bkz: <https://www.essex.ac.uk/people/BENTO61201/Ted-Benton> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

yönelik olduğunu öne sürmektedir. Benton, yabancılaşmada emeğin ve emeklerinin hayvan üretimine indirilmesi durumunda insanların da bir yabancılaşmaya uğradığını iddia etmektedir (Stache, 2018, s. 25).

Marx, kapitalist toplumsal ilişkilerde üretimin doğası gereği insanlarda bir yabancılaşmaya yol açtığını belirtmektedir. Kapitalist üretim süreci, özünde üreticilere değil, başkalarına aittir. Marx, emeğin üretim sürecine yabancılaşmasını açıklamak için hayvansal üretimi bir benzetme olarak kullanır. Burada Marx'ın vurguladığı nokta, kapitalist üretim sürecinde işçilerin, kendi emeklerini veya üretim sürecini belirleyememeleridir. İşçiler yalnızca hayvanlarla paylaştıkları temel ihtiyaçları (yeme, içme vb.) ve kapitalist meta üretim sürecine doğrudan dahil olmayan ürünlerle üretim süreçlerini kontrol edebilmektedirler. Geriye kalan bu işlevler, insanın özgün sosyo-ekonomik ilişkilerinden dışsallaştırılmış ve ekonomiden nispeten bağımsız olan toplum alanına itilmiştir. Benton'un ima ettiği gibi, eğer insan emeği hayvanlara veya insan emeği sürecinin hayvan benzeri bir sürece indirgeniyorsa, bu durum Marx'ın varsayımlarının değil, kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucudur. Bunun yerine, insanların kapasitelerine ve fırsatlarına göre üretim yapamaması, farklı insani üretim süreçleri biçimlerinin sürekliliği içindeki çatlakların ana hatlarını çizmektedir (Stache, 2018, s. 26).

Marx'ın, *El Yazmaları*'ndaki diyalektik insan-insan olmayan hayvan ayrımı, onun yabancılaşmış emek, tür varlığı, insan-insan olmayan hayvan ilişkisi açısından kapitalizm eleştirisi, tarih ve komünizm kavramlarına dayanmaktadır. İnsan-insan olmayan hayvan ikiliğine dayanan Batı felsefi geleneğinin aksine, Marx, *El Yazmaları*'nda üstü kapalı olarak insan-insan olmayan hayvan ilişkisine dair tarihsel materyalist, sosyo-pratik bir kavramın temellerini atar. Geleneksel olarak, insan-insan olmayan hayvan farklılaşmasına ilişkin Benton'un "hümanist" ve "doğalcı" olarak adlandırdığı iki görüş vardır, ancak bunlar için birçok terim bulunmaktadır. Hümanist tutumun temsilcileri biyolojik ve sosyal süreklilikleri ve ortaklıkları kabul eder, ancak insanlarla hayvanlar arasındaki bir veya daha fazla belirleyici farklılığa ayrıcalık tanır. Natüralist yaklaşımın savunucuları, kabul ettikleri tüm farklılıklara rağmen, insanlarla hayvanlar arasındaki benzerliklerin olduğuna inanırlar. Benton'a göre, *El Yazmaları*'ndaki gerçek Marx, hayvanlarla insanlar arasındaki ortak zemini ortaya koyan ve insan doğasına dair natüralist ama yine de indirgemeci olmayan bir görüş sunan kişidir. Benton'a göre önemli olan, belirli özelliklerimizin farklılaştırılması ve detaylandırılmasının diğer canlılarla paylaştığımız 'doğal varlığın' ortak çekirdeğinin başlangıçta tanınmasına dayanması gerektiğidir (Stache, 2018, s. 28).

Peki, doğanın geri kalanı nedir? Diğer hayvanları da kapsıyor mu? Marx'ın "inorganik beden" metaforunu kullanması, bunun böyle olmadığını göstermektedir. Öte yandan, Marx'ın bu metaforla bağlantılı olarak söylediği hiçbir şey, hayvanlar dahil edilmedikçe sürdürülemez. İnorganik doğanın güçlerine ve mekanizmalarına bağımlı, diğer yaşam biçimlerinin aracılık etmediği bir insan yaşamı imkânsızdır. Marx'ın böyle bir yaşamın mümkün olduğunu düşündüğünü iddia etmek için hiçbir neden bulunmamaktadır. Ayrıca, bazı bireyler tarafından,

diğer hayvanların tüketimine veya sömürülmesine dayanmayan tatmin edici bir insan yaşamının artık mümkün olduğu ileri sürülse de, "insan doğayla yaşar" ifadesi şu unsurları da içermelidir: tarımsal ve endüstriyel iş süreçlerinde, yiyecek, eğlence ve arkadaşlık amacıyla hayvanların enerji kaynağı olarak çok çeşitli şekillerde kullanımı (Benton, 1993, s. 25). Marx, kapitalist yaşam tarzına yönelik etik eleştirisini temellendirirken, insan ile insan olmayan hayvan arasındaki ilişkiyi geçici ve tarihsel olarak aşılabilir bir karşıtlık üzerinden değil, mutlak ve evrensel bir karşıtlık çerçevesinde ele alır. (Benton, 1993, s. 25)

Benton, insan-insan olmayan hayvan ilişkisini birçok farklı yönden ele almaktadır. Bu perspektifte, hayvan refahına özellikle günümüz dünyasında nelerin olumsuz etkilerde bulunduğunu analiz etmiştir. Bu çerçevede, insanın hayvan emeğini kullanırken, özellikle tarımsal faaliyetlerde ve taşımacılıkta, hayvanların davranışsal ve dilsel hareketlerini yorumlayarak onların refahını gözetmesi gerektiğini savunmaktadır. Hayvanların beslenme, barınma ve giyinme gibi insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılması, üretiminin yapılması ya da deneysel amaçlarla kullanılması hayvan refahını olumsuz etkilemektedir. Zevk amacıyla hayvanların avlanması ve keyfi hayvan tüketimi ise Benton'ın eleştirilerinden payını almıştır (Benton, 1993, s. 62). Lüks bir restoranda güzel bir içkiyle birlikte tüketilen, yüksek miktarda para harcanarak yapılan aktiviteler, özünde insanların beslenme ihtiyaçlarından ziyade topluma statülerini göstermek ve kendilerini üst sınıf bir konuma yerleştirmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu tür faaliyetler, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaktan çok lüks tüketim anlayışıyla kendilerini kanıtlamaya yöneliktir. Benzer şekilde, çoğu insan temel ihtiyaçlarını gidermek için değil, kişisel fantezileri ya da zevkleri için hayvan avlamaktadır. Sırf kişisel fantezilerini gerçekleştirmek amacıyla yapılan avcılık aktiviteleri, Benton'ın düşüncesine göre, hayvan katliamından başka bir şey değildir.

Doğal habitatları dışından hayvanların hapsedilmesine konusuna da değinen Benton, bu durumu hayvanların köleleştirilmesine benzetmektedir (Benton, 1993, s. 63). Hayvanların sirklerde ya da hayvanat bahçelerinde tutulması, onları para karşılığında insanlara sunarak ve eğlence karşılığında kazanç elde etmek amacıyla kullanılması, hayvanların metalaştırılmasının belirgin bir örneğidir. Doğal hayatında kutuplar gibi soğuk bölgeler olan penguenlerin doğal ortamlarından alınarak yaşam alanlarından çok uzaklarda kafeslere kapatılıp temel ihtiyaçlarının karşılanarak burada ömürlerini geçirmesi hayvanların ıstırabına sebep olmaktadır. Bu durum, Benton 'un perspektifinde, hayvanları bir meta haline getirerek insanların maddi kazanç sağlama amacıyla hayvan refahını yok sayması anlamına gelmektedir.

Hayvan refahı kapsamında, Benton'ın eleştirilerinden bir diğeri hayvanlar üzerinden kâr amacı güdülecek yapılan ticari faaliyetlerdir (Benton, 1993, s. 64). Kapitalist toplumlarda, hayvanların insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacı bir kenara bırakılarak alınıp satılması, diğer bir deyişle para veya takas değerine sahip bir mal olarak ticaretinin yapılması, hayvanların metalaşması olarak literatürde yer bulmaktadır. Bu doğrultuda, kâr amacı güdülecek hayvanların yalnızca temel ihtiyaçlarının karşılanması, kapitalist toplumlarda hayvan refahının

daha fazla kazanç elde etme uğruna göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu durum, kapitalist üretim çiftliklerinde ve fabrikalarında yaygın olarak görülmekte ve hayvan refahını olumsuz etkileyen önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benton, hayvanların özel kişiler, gruplar veya devlet eliyle bir mülk haline getirilmesine karşı çıkmaktadır. "*Natural Relations*" adlı kitabında bu durumu ele alarak bekçi köpeklerinin devlet tarafından eğitilip güvenlik amacıyla kullanılmasını eleştirmektedir. Özgürce doğalarında yaşamaları gereken köpeklerin, devlet tarafından eğitilerek çıkar amaçlı arama operasyonlarında ya da bir korkutma aracı olarak kullanılmamalıdır. Benzer şekilde, insanların sokaklardan veya evcil hayvan dükkanlarından aldıkları hayvanları evlerinde beslemeleri de hayvanların birer mülk haline getirilmesinin bir başka göstergesidir (Benton, 1993, s. 66).

Benton, hayvanlara sembolik anlamlar yüklemenin gereksiz olduğunu ve bu durumun hayvanların zararına sonuçlar doğurabileceğini savunmaktadır (Benton, 1993, s. 67). Örneğin, insanlar arasında yılanların zehirli olduklarına dair yaygın bir kanı bulunmaktadır. Ancak bu algı, tüm yılanların zehirli olmadığı gerçeğini gölgelemektedir. Bir çiftçi, yılanlar hakkında yeterli bilgiye sahip değilse, tarlasında gördüğü bir yılanı zehirli ve zararlı olduğu düşüncesiyle öldürme olasılığı oldukça yüksektir. Oysa, tarım alanlarında yaşayan zehirsiz yılanların ekosisteme sunduğu önemli faydalar göz ardı edilmemelidir. Zehirsiz yılanlar, tarlalarda mahsule zarar veren haşere ve farelerle doğal bir mücadele yöntemi sunarak tarımsal üretime dolaylı olarak katkı sağlarlar.

Benton, vahşi hayvanlara da değinerek, insanların geçmişten günümüze hayvanların genetik yapılarını değiştirerek veya onları farklılaştırarak potansiyel bir kaynak olarak kullandığını vurgulamaktadır. Hayvanların sirklerde sergilenmesi, eğlence amaçlı avlanmalar veya yemek için öldürülmeleri, bu duruma somut örnekler teşkil etmektedir (Benton, 1993, s. 67). Benton, insan-insan olmayan hayvan ilişkisi bağlamında, geçmişten günümüze hayvanların sistematik olarak suistimal edildiğini ve kötüye kullanıldığını ima etmektedir. Bu sistematik taciz ve katliamların temel nedeni, insanların kendi çıkarlarını öncelenmesi olarak görmektedir.

Hayvan hakları bağlamında Benton, Tom Regan 'ın "büyük sayıların küçük miktarların faydası için kullanılabilmesi veya yok sayılabilmesi" düşüncesine eleştiri getirmektedir. Benton, Regan'ın bu yaklaşımını, "en büyük miktar için en fazla fayda" anlayışının yanlış bir düşünce olduğunu savunarak ele alır. Benton'a göre, bu ilke türcü bir bakış açısını desteklemekte ve hayvanların öldürülmesi, avlanması, kimyasal testlere tabi tutulması gibi hayvan refahını olumsuz etkileyen faaliyetlere zemin hazırlamaktadır (Benton, 1993, s. 86-87). Benton'un, Regan'a getirdiği bir diğer eleştiri ise doğal/içsel değer kavramına ilişkindir. Regan'ın haklar perspektifi ile çevreci düşünce arasındaki gerilimlerin iki temel kaynağı bulunmaktadır:

- 1- İnsan merkezilik ile eko-merkezilik arasındaki çatışma: Regan'ın yaklaşımı, insan merkeziliği temel alırken, özellikle çevre hareketinin derin ekoloji anlayışı eko-

merkezcilik üzerine kuruludur. Bu durum, iki perspektif arasında ciddi bir uyumsuzluk yaratmaktadır.

- 2- Radikal bireycilik ile bütüncülük arasındaki çatışma: Regan'ın ahlaki yaklaşımı, türler veya ekolojik topluluklar gibi grupların kendi başlarına bir değere sahip olabileceği fikrine mesafeli durmaktadır. Benton, Regan'ın ahlaki bireycilik anlayışı nedeniyle, bu toplulukların değerinin, yalnızca bireylerin doğal değerlerine dayalı olarak ele alındığını belirtir. (Benton, 1993, s. 89)

Regan'ın yaklaşımında, türlerin veya ekolojik toplulukların, bireylerden bağımsız olarak hak sahibi olabileceği fikri yeterince savunulmamaktadır. Elbette biyoloji felsefesi, türlerin ve ekosistemlerin birey olarak kabul edilebileceği yaklaşımlar sunmaktadır; ancak bu bireyler, Regan'ın hak sahibi olarak tanımladığı türden bireyler olmayacaktır (Benton, 1993, s. 89). Benton hem insanları hem de insan olmayan hayvanları sömürücü veya aşağılayıcı uygulamalara dahil eden mevcut sosyo-ekonomik dinamikler ve güç ilişkileri devam ettiği sürece, hayvanların ahlaki olarak tanınmasına yönelik argümanların pratikte etkili olma ihtimalinin düşük olduğunu savunmaktadır. Benton'a göre, hayvanların ahlaki statüsünün tam olarak tanınması için yalnızca ahlaki bir farkındalık değil, aynı zamanda derin sosyo-ekonomik dönüşümler de gereklidir (Benton, 2012, s. 142).

Liberal demokratik kültürlerde hayvan istismarına dikkat çekilmesi bu konuda önemli bir adım olarak görünse de Benton 'a göre, bu farkındalıklar sosyo-ekonomik değişimlerle desteklenmediği takdirde yeterince anlamlı olmayacaktır. Benton, haklar kavramının insanlarla sosyal ilişki içinde olan hayvanlara uygulanabilir olduğunu savunurken, bu kavramın mevcut liberal bireyci anlayışının yalnızca hayvanlar için değil, ezilen veya sömürülen insanlar için de sınırlı kaldığını vurgulamaktadır. Benton, eşitsiz güç ilişkileri nedeniyle ahlaki kaygının etkinliğinin azaldığını ifade eder. Bu bağlamda, ahlaki duyarlılığın insan dışı varlıkları ve dünyayı kapsayacak şekilde, yalnızca haklar kavramının ötesine geçen bir anlayışla genişletilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Benton'a göre, insanın doğa ile olan ilişkilerini yeniden düşünmek ve farklılıklara saygı duyan bir normatif çerçeve oluşturmak esastır. Ancak bu dönüşüm, sadece değerlerde ve duygularda değil, ekonomik sistemlerde ve insanlar arasındaki güç ilişkilerinde de köklü değişiklikler gerektirmektedir (Benton, 2012, ss. 155-156).

1.4. Hayvan Refahı Literatürü Üzerine Değerlendirme

Hayvan refahı son 50 yıldır literatürde hayvanların yaşamış oldukları ıstırap, akademik çalışmaların bir başlığı haline gelerek hayvanların uğradıkları mağduriyetler bir teorik yaklaşım ile nasıl bertaraf edileceği üzerinde tartışmalar yürütülmüştür (Kanatlı, 2022, ss. 201-202). Hayvan refahı ve hayvan özgürlüğü adı altında çağdaş hayvan haklarına bir temel niteliği taşıyan İngiltere Çiftlik Hayvanları Refahı Konseyi (FAWC) tarafından 1979 yılında yürütülen

çiftlik hayvanlarının refahı üzerine yapılan bir araştırma hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda bir mihenk taşı görevi üstlenmektedir (McCausland,2014, ss. 649-650). Yapılan bu araştırma perspektifinde hayvanların refahları gözetilerek onların beş temel hakları olması gerektiği konusunda ortak bir karar almışlardır. Etik ve pratik açıdan büyük önem taşıyan bu karar hayvanların temel ihtiyaçlarını hem fiziksel hem de psikolojik açıdan gözeterek hayvanların refah bir hayat sürmesi için hayvanların refahını gözetmiştir. Özellikle çiftlik hayvanlarını kapsayan bu beş temel ilke daha etik ve adil bir hayvan yaşamını ön görmekle birlikte aynı zamanda ekonomik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beş Temel Özgürlük ve İlkelerinin yanı sıra, hayvan refahı konusunda literatürde teorik bir çerçeve ile hayvan refahının gözetilmesi amaç edinilmiştir. Hayvan refahı literatürünün öncüleri olan Singer ve Regan, bu perspektifteki akademik çalışmalarıyla literatürde isminden söz ettirmiştir. Singer, Bentham ve Mill'den türetilen faydacı (utilitarian) bir yaklaşım benimserken, Regan ise Kant'tan miras alınan ödevsel (deontolojik) bir yaklaşımı benimsemiştir. Ancak ne Singer ne de Regan, hayvanların ahlaki statüsü hakkındaki geleneksel Batı felsefi düşüncesinin antroposentrik sınırlamalarının üstesinden gelmeyi başaramamıştır (Francione, 2000, ss. 18-19).

Hursthouse, normatif etiğin son zamanlarda deontolojik ve faydacı teoriler tarafından domine edilmesine rağmen, erdem etiğinin hem kendi başına hem de deontolojik ve faydacı teorilerle birlikte normatif rehberlik için eşit derecede yararlı bir kaynak olabileceğini ileri sürmektedir. Hursthouse, deontolojik veya faydacı analiz için başlangıç noktasının, uygun davranışın söz konusu olduğu varlıkların ahlaki statüsünü belirlemek olduğunu belirtmektedir. Böyle bir başlangıç noktasının, erdem etiği de dahil olmak üzere tüm normatif teoriler için yararlı veya gerekli olup olmadığını sorgulamaktadır (Bryant, 2012, ss. 105-106).

Aristoteles'in erdem açıklamasıyla karakteristik olarak ilişkilendirilen psikolojik gerekliliklerden bazılarını gevşetir. Hursthouse, Aristotelesçi görüşü alıp onu daha eşitlikçi hale getirmek istemektedir. Erdem etiği perspektifinden hayvana ve doğaya yeni bir bakış geliştiren Hursthouse, doğamızın, alışkın olduğumuz oldukça standart erdemler dizisinin temelinde doğru olan şey olduğuna inanır (Driver, 2002, ss. 128-129). Singer ve Regan'ın sınırlılığını aşarak ekolojik bir yaklaşım sergileyen Hursthouse, tüm hayvanları da erdemli hayatın bir öznesi olarak kabul eder. Hursthouse 'un erdem temelli yaklaşımı, mutluluğu amaçlayan birey için merhametli olmayı ve zalimce davranmamaya odaklanmaktadır. Böylece doğaya, canlılara karşı bencil olmayan duygularla yaklaşarak erdemli bir birey olmayı başarabiliriz (Kanatlı, 2022, ss. 197). Aristoteles'e dayanan erdem etiği yaklaşımı, insanların rasyonel hayvanlar olduklarını vurgulayarak hayvanların da ahlakın bir öznesi olduğu konusunda etiksel bir yaklaşım geliştirmektedir. Böylelikle Hursthouse'un hem kendi yaklaşımıyla hem de etik natüralizm ve neo-Aristotelesçi etik natüralizmi benimsediğinden bahsedilebilir (Gowans, 2008, ss. 28-29).

DeGrazia, hayvanların insanlardan farklı ihtiyaçlara sahip olduğunu ve bu yüzden onların haklarının ve refahının insanlardan farklı bir şekilde ele alınması gerektiğini savunmuştur.

DeGrazia, bu perspektifte hayvanların ihtiyaç ve özelliklerine (acı ve haz hissetme) atıfta bulunarak insan-insan olmayan hayvan durumunu eşitlikten çok yararlılık durumuna odaklanmıştır. Böylece DeGrazia, asgari bir eşik altında hayvan hakları ve refahını güvence altına almıştır. Ancak DeGrazia'nın eşitlik anlayışı, hayvanların özellik ve kapasitelerine bağlı olduğu için, tüm canlıların refahı ve hakları gözetilmemekte, diğer hayvanların hak ve refahları ise sahip oldukları yetenek ve kapasiteye göre dikkate alınmaktadır. Bu durum, hayvanlara yaklaşımda birçok konuyu atlamakta ve fikir birliği oluşturulmasında eksik kalmaktadır. Ayrıca, DeGrazia'nın yaklaşımı antroposantrik bir tutum içerisinde kalarak, insanın her zaman hayvanlardan önce geldiğini savunmaktadır. Türler arasında eşit onura uygun olmayan bu yaklaşım, aynı zamanda türcülük tartışmalarını da beraberinde getirmektedir (Nussbaum, 2007, ss. 482-483).

Donaldson ve Kymlicka, insanların hayvanlara karşı olan sorumluluğu ve görevlerini savunan geleneksel hayvan hakları savunucularından farklı olarak, hayvanların pozitif siyasi ve insan haklarına benzer şekilde birtakım haklar elde etmesi gerektiğini savunmuşlardır (Wissenburg, 2014, ss. 30). Devlet tarafından hayvanlara verilmesi gereken hakların ihtiyacını vurgulayan Donaldson ve Kymlicka, hayvan ıstırabı ve onların refahına karşı yapılacak olumsuz eylemlerin çözümlenmesi için vatandaşlık kavramını kullanmışlardır (Wissenburg, 2014, ss. 35). Böylece Donaldson ve Kymlicka, insan ve insan olmayan hayvanlar arasındaki politik ilişkiyi genişletmeyi amaçlamaktadır. Geçmişten günümüze hayvan hakları ve hayvan hakları literatürünün, insan-insan olmayan hayvan ilişkisinin insan merkezli bir bakış açısıyla şekillendirildiğini savunan Donaldson ve Kymlicka, yapılan bu yanlıştan dönülmesi için vatandaşlık, yerleşimcilik ve egemenlik gibi politik normları insan-insan olmayan hayvan ilişkisine aktarmayı önermiştir (Ladwig, 2015, ss. 32-33).

Ted Benton, sosyalizm ve hayvan hakları argümanlarını uzlaştırmaya çalışır: stratejisi, insan özgüllüğüne dair doğalcı bir açıklamayı etik değerlendirmelere yönelik toplumsal-ilişkisel bir yaklaşımla birleştirmektir. Benton bir yandan doğanın insanlaştırılmasına ilişkin antroposentrik bir vizyonu ifade ederken, diğer yandan hayvan hakları aktivistlerinin insan olmayan hayvanlara yönelik belirli insan muamelelerine yönelttikleri itirazları vurgulamak için prensipte genişletilebilecek bir yabancılaşma teorisi sunduğunu düşünmektedir (Carter, 1995, ss. 213-214).

Yabancılaşma teorisinin bu şekilde yeniden işlenmesi, insan ve insan olmayan hayvanlar arasındaki çok keskin ayrımın reddedilmesiyle birlikte, Benton'ın "doğal varlıkların ortak çıkmazına" odaklanan bir "doğalcı yaklaşım" için argüman sunmasını sağlar. Diğer bir deyişle, özel mülkiyet rejimi ve onun yarattığı piyasa rekabeti insanların gelişmesini engellediği gibi, özel mülkiyet ve piyasa rekabeti sonucunda diğer hayvanlara dayatılan koşullar (örneğin gıda endüstrisi tarafından) onların da gelişmesini engeller (Carter, 1995, ss. 214-215). Böylece Benton, hayvan refahını etiksel ve çevresel bir sosyal perspektiften ele almaktadır. Hayvanların kapitalist sistem içerisinde sadece ekonomik değer taşımadıkları, aynı zamanda onların da

yaşamın bir parçası olduğunu, bu yüzden haklarla ve etiksel ilkelerle ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Hayvan refahı literatüründe farklı teorik yaklaşımlar ve çerçeveler bulunsa da hayvan hakları ve refahının ilerlemesi adına önemli katkılar sağlayan akademisyenler arasında Peter Singer, Tom Regan, DeGrazia, Hursthouse, Donaldson ve Kymlicka ve Benton öne çıkmaktadır. Her biri kendi felsefi ve etik anlayışlarıyla hayvanların moral statüsü, hakları ve refahı üzerine önemli tartışmalar yapmışlardır. Singer'ın faydacı yaklaşımından Regan'ın deontolojik yaklaşımına kadar, farklı perspektifler hayvanlara yönelik tutumları şekillendirmiştir. DeGrazia, hayvanların ihtiyaçları ve hakları konusunda sezgiye bir bakış açısı sunarken, Hursthouse ise erdem etiği çerçevesinde hayvanları da ahlaki bir özne olarak kabul etmiştir. Donaldson ve Kymlicka ise hayvanların pozitif haklar ve vatandaşlık hakları gibi sosyal ve politik haklara sahip olmasını savunmuşlardır. Benton ise kapitalist sistemin hayvanlara olan etkisini vurgulayarak, hayvan refahını etik ve çevresel bir perspektiften ele almıştır.

Bu bilim insanları, hayvanların moral ve etik statülerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamakta ve bu doğrultuda onların refahını artırmak için farklı felsefi ve politik perspektifler sunarak ortak bir noktada buluşmaktadır. Ancak, modern hayvan hakları ve refahı teorilerinin ışığında, günümüz dünyasında hayvanların yaşadığı olumsuz durumlar devam etmektedir. Bu olumsuzluklar, çoğunlukla kapitalist sistemle ilişkilendirilmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri içinde hayvanların takas aracı olarak kullanılmaları, onları ekonomik değer taşıyan metalar haline getirmektedir. Bu durum, hayvanların metalaşması ve dolayısıyla onların refahının göz ardı edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Kapitalist sistemdeki bu metalaşma süreci, hayvanların sadece ekonomik birer araç olarak görülmesine ve bu doğrultuda kötü muameleye uğramalarına zemin hazırlamaktadır.

2. BÖLÜM

META VE HAYVANLARIN METALAŞMASI

"Meta ve Hayvanların Metalaşması" başlığında, öncelikle "meta" kavramının temel tanımı yapılacak ve bu kavramın kapitalist üretim sistemindeki yeri ele alınacaktır. Meta, klasik iktisat ve Marksist ekonomi politiği temel alarak kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere iki yönüyle değerlendirilecektir. Sonrasında, kapitalist toplumlarda metalaşma süreci incelenecek ve bu süreç üzerinden bireylerin ve toplumların nasıl tüketim toplumuna dönüştüğü ele alınacaktır. Kapitalist sistemin temelinde, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve piyasa ilişkileri olduğundan, insan emeği ve doğanın sunduğu kaynaklar, metalar haline getirilip piyasada alınıp satılan nesnelere dönüştürülür. Bu çerçevede, bireyler de yalnızca tüketici pozisyonuna indirgenir ve hayatlarını sürdürmek için gerekli olan temel ihtiyaçlar dahi birer meta haline gelir. Tüketim toplumu ise, bireylerin sadece hayatta kalmak için değil, kimlik inşa etmek ve sosyal statü elde etmek amacıyla da tüketimi bir yaşam pratiği olarak benimsemesini ifade eder. Metalaşmanın yaygınlaşması hem insanların hem de doğal kaynakların, özellikle de hayvanların, bu sistemin birer parçası haline getirilmesine neden olmuştur. Hayvanların birer doğal varlık olmaktan çıkarılıp, kapitalist üretim sisteminin ihtiyaçlarına hizmet eden nesnelere haline getirilmesi söz konusudur. Bu analiz, hayvan refahının kapitalist sistem içindeki konumunu ve bu sistemin hayvanlara yönelik etkilerini derinlemesine anlamaya katkı sağlayacaktır.

2.1. Meta

Bir kavram olarak "meta", Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre¹², "mal, ticari mal ve sermaye" gibi anlamlara gelmektedir. İngilizce 'de ise "commodity" kelimesinin Türkçe karşılığı olan "meta/emtia"dır. Oxford Learner's Dictionary'e göre¹³, toplu olarak ticareti yapılan ve birimleri birbiri ile değiştirilebilen malların tanımlanması için kullanılmaktadır. Genel olarak meta kavramı ticari ve ekonomik ilişkiler bağlamında yaygın bir kullanıma sahiptir. Örneğin, petrol, altın, gümüş, pamuk, platin vb. emtialar genellikle meta olarak kabul edilmektedir. Bir kavram olarak "meta" gerekli olan, kullanıldığında haz veren şey anlamına gelmektedir. Bu şeylerin bir meta olarak değer atfı edilen mülkler olduğu oldukça açıktır (Marx, 1904, ss. 19-20).

Meta, nerdeyse hayatımızın her yerinde olmakla beraber, günlük yaşamımızın vazgeçilmez bir değeridir. Marksist teorinin temel önermelerinden biri, meta üretiminin üreticiler arasında bir farklılaşma yaratması kapitalizmin ortaya çıkması için koşullar yaratmasıdır. Bu ortaya çıkış

¹² Meta kavramı hakkında bilgi için bkz: <https://sozluk.gov.tr/?ara=meta> erişim tarihi: 11 Kasım 2024.

¹³ Commodity kelimesi hakkında bilgi için bkz: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/commodity?q=commodity> erişim tarihi: 11 Kasım 2024.

süreci, emeğinden başka satacak başka hiçbir şeyi olmayan işçi sınıfını, üretim araçlarını ve geçim araçları üzerindeki kontrolleri kendisinde toplayan kapitalist sınıfı yaratan ilkel bir sermaye sürecini gerektirebilmektedir. Ancak bu ilkel birikimin gerçekleştiği toplumlarda kapitalizmin doğurduğu süreç, hali hazırda meta üretimi tarafınca küçük üreticiler arasında sınıfsal bir farklılaşmaya yol açmaktadır. Bu süreçte ilkel sermaye birikimi oluşur ve ipso facto¹⁴, üreticilerin üretim araçlarından yavaş ve kademeli şekilde ayrılma süreci oluşur (Patnaik, 2015, s. 117). Böylelikle meta üretimi toplumda gizliden gizliye bir sınıfsal farklılaşma yaratırken, aynı zamanda bir virüs gibi toplumun tüm hücrelerine yayılır.

Özünde meta, yaşamımızın ilk dönemlerinden itibaren var olan bir olgu olup, köy toplumlarının ihtiyaçlarına dayalı üretimle ilişkilendirilmiştir. Meta üretimi ilk kez ise yaklaşık 10-12 bin yıl önce Orta Doğu toplumlarında ortaya çıkmıştır. Özellikle Antikçağ ve Asyatik üretim tarzı her ne kadar var olmuşsa bile esas itibari ile 14. ve 16. yüzyıllar arasında İtalya ve Hollanda merkezli bölgelerde serflik sonrasını takip eden süreçte meta üretimleri gözlemlenmiştir (Mendel,1999, ss. 47-48). İlk çağlardan itibaren kullanımda olan meta, kapitalist üretim tarzının temelini feodal yapı altında yükselişe geçtiği bilinmektedir. Kapitalist sistemin başlangıcından itibaren, var olan her şey meta değeri taşımaktadır. Bu sistemde, insan, emek ve ekonomik ilişkilerde metanın varlığından bahsedilebilir (Nitikin, 2006, ss. 38-40).

Tarihsel süreçte insan emeği, toplumsal zenginliğin yaratılmasında kurucu unsur görevi üstlenmiştir. Ancak insanlar, kendilerini güvence altına için tarihin belirli aşamasında üretim araçlarını özel mülkiyete vererek sınıf ayrımlarının ve üretim biçimlerinin ortaya çıkması sonucunda kendi emeklerine yabancılaşmıştır (Kanatlı, 2023, s. 71). Kapitalist düzen çerçevesinde üretim üstün bir yer tutar ve kapitalistlerin sömürüsü özünde bir meta ilişkisiyle yakından ilişkilendirilir. Gerçekten de kapitalist bir toplumda, meta üretimi evrensel bir niteliğe bürünmüştür. Böylelikle evrensel bir boyut kazanan kapitalizm ve onun üretim süreci metalar ile yakın bir etkileşime girmiştir.

Karl Marx'a göre, her meta belirli bir insan ihtiyacını karşılama özelliğine sahiptir. Eğer kapitalist sistemde bir çıktı bu özelliği taşıyorsa, o şey bir meta olarak kabul edilemez. Çünkü metaların ekonomik veya ticari bir değeri olması için belirli bir insan ihtiyacını karşılması gerekmektedir. Diğer taraftan, doğal olarak var olan ve ücretsiz olan şeylerin bir değişim değeri yoktur; dolayısıyla, bu tür şeylerin üretimi ekonomik bir motivasyona sahip olmaz. Bu bağlamda, kapitalist ekonomide üretim süreci, insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik metaların üretilmesine dayanmaktadır (Fine ve Saad-Filho, 2012, s. 29). Örneğin, doğada yeraltı suları, nehirler, denizler vb. su kaynakları doğada mevcut olan temiz su kaynaklarıdır. Bu su kaynakları doğada serbest dolaşım özelliğine sahiptir; suya erişim için insanlar herhangi bir ücret ödemezler. Aynı zamanda bu kaynaklar kapitalist sistemde, bir üretim değerine sahip olmadığından değişim değeri taşımamaktadır. Bu gibi özelliklerden dolayı, doğada kapitalist

¹⁴ Kendiliğinden, doğrudan, otomatik olarak anlamlarına gelen ipso facto üreticilerin başka bir etken olmadan veya doğrudan üreticilerin üretim araçlarının kendilerinden ayrıldığını ifade etmek için kullanılmıştır.

sistemin etkisine maruz kalmamış su kaynaklarının metanın özelliğini taşımadığından bahsedebiliriz. Ancak, su kaynaklarının özel şirketler tarafından ele geçirilip bir paketleme sürecinden sonra bir değer karşılığında suyun satılması, suyun metalaşmasına örnek olabilir. Çünkü doğada halihazırda var olan temiz suyun serbest erişimi engellenip bir üretim sürecine sokularak suya değişim verilerek suyun metalaşması sağlanmıştır. Böylelikle kapitalist üretim sürecine dahil olan ve başta meta değeri taşımayan su bu sürece dahil olarak metalaşma sürecine girip bir meta değeri kazanmıştır.

Marx'ın metalaşma teorisi, genel olarak bir malın kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çatışma ve ayrışma üzerine kurulmuştur. Karl Marx'a göre, meta, bizim dışımızda bir nesne olmakla beraber insanların ihtiyaçlarını gideren şeyler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, meta, ihtiyaçlar için mi, üretim için mi, yoksa üretim aracı olarak mı kullanılmaktadır? sorusu, metanın bizim açımızdan önemli kısmını oluşturmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin evrimiyle birlikte, insan-insan ve insan-doğa ilişkileri de değişmiştir. Marx'ın adlandırdığı önceki birikim sürecinde; "orijinal günah"; kapitalizmin başlangıcı olmuştur (Marx, 2003, ss. 67-68).

Marx'ın meta kavramı; değişim değeri, kullanım değeri kavramlarıyla ilişkilidir. Marx'ın belirli bir iş bölümüne dayalı ve artı değere dayanan meta toplumu kavramı, Marx'ın kapitalist ekonomik düzene karşı olan entelektüel bir çıktısıdır (Cartelier, 1991, ss. 257-258). Metanın kullanım değerinin, somut emeğe ya da belirli bir amaç için üretici eyleme indirgenmesi ve değişim değerinin, emek zamanına ya da eşit toplumsal emeğe indirgenmesi biçimlerinde yapılan analizler, İngiltere'de William Petty ile, Fransa'da ise Boisguillebert ile başlayan ve İngiltere'de Ricardo ile, Fransa'da ise Sismondi ile sona eren klasik ekonomi politiğin yaklaşık yüz elli yıllık bir süreden beri yaptığı araştırmaların bir sonucudur (Marx, 2016, s. 57).

Petty, metanın değişim değerini etkileyen nedenlerin analizini yapmış ve kalıcı nedenleri geçici nedenlerden ayırmış ya da kendi ifadesiyle, hayali yolu gerçek yoldan ayırmıştır. Ayrıca, bir metanın fiili üretim sürecinde gerekli olan spesifik girdilere atıfta bulunuyor gibi görünen 'siyasi fiyat' kavramından da bahsetmiştir. Bu bağlamda, gerçek üretim süreçlerine ilişkin ayrıntılı bilgisinden genel yasaları çıkardığı için tümevarım yöntemini kullanmıştır. Dolayısıyla 'siyasi fiyat', maliyetlerin kesin bir şekilde sayılmasıyla tanımlanır. Petty ayrıca politik ve doğal fiyat kavramları arasındaki ilişkiye de dikkat çekmiştir (Vaggi ve Groenewegen, 2003, ss. 32-33).

Pierre le Pesant Sieur de Boisguilbert, Karl Marx'ın onu Sir William Petty ile birlikte 17. yüzyılın ikinci yarısında klasik ekonomi politiğin kurucularından biri olarak anmasıyla tanınmış önemli bir ekonomi yazarıdır. Bununla birlikte, Marx'ın tarihsel yazılarında İngiliz ekonomist Petty'ye açık ara daha fazla vurgu yaptığı görülmektedir. Bu durum, Boisguilbert'in çalışmalarının İngilizce konuşulan dünyada büyük ölçüde göz ardı edilmesine yol açmıştır. Ancak Boisguilbert'in ekonomi yazınına özellikle meta kavramı bağlamında yaptığı katkılar, dönemi

ve sonrasındaki ekonomik düşünce üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. (Groenewegen, 1996'ten aktaran Groenewegen 2001, s. 35).

Boisguilbert, yalnızca altın ve gümüş gibi emtiaların evrensel bir meta anlayışının varlığına karşı eleştirilerde bulunmuştur. Maldivler'deki deniz kabuları, Batı Hint Adaları'ndaki tütün ve antik dünyadaki bakır ve bronz gibi nispeten ucuz nesnelere, etkili bir şekilde para işlevi görebileceği fikrini ortaya atmıştır. Gerçekten de bulunan coğrafyaya özgü meta yerine gelen varlığı bir göz ardı edilemez gerçektir. Modern Avrupa'da, bu tür nesnelere daha ucuz bir maddenin, yani kâğıdın, meta yerine geçmesi, bu duruma bir kanıt niteliğindedir (Groenewegen, 2001, s. 35). Boisguilbert, literatüre, aslında metaların sadece paradan ya da evrensel bir değer atfı edilen altın ve gümüş gibi emtiaların haricinde herhangi bir değer atfedilen ve değişim özelliği gösteren nesnelere de birer meta olabileceği fikrini kazandırmıştır. Ayrıca, servetin maddi içeriğini, kullanım değerini ve ondan yararlanmayı göz önünde bulundurur. Emegın burjuva biçimini, metalar olarak kullanım değerlerinin üretimini ve metaların değişim sürecini, bireysel emegın amacına ulaştığı doğal toplumsal biçim olarak değerlendirir. Ayrıca, Boisguilbert, metaların değerlerinin ölçüsü olarak emek-zamanı kabul etmenin de mümkün olduğu fikrini ileri sürmüştür (Marx, 2016, ss. 60-61).

Ricardo, değer teorisinin formülasyonunu gerçekleştirirken, Adam Smith'in teorisinin ana hatalarını düzeltmeler yapmayı hedeflemiştir. Adam Smith'ten farklı olarak Ricardo, metanın değerine emek-zaman ilkesini belirleme konusunda açıklık getirmiştir (Marx, 2016, 66-67). Smith'e göre bir metanın uzun vadeli değeri, üretim maliyetine eşittir. Bir metanın "doğal" fiyatı, emek, sermaye ve toprak için gerekli ödemelerin toplamına dayanıyordu. Ancak bu yaklaşım, yüzeysel bir analiz olarak değerlendirilebilir; çünkü metaların görece değerleri neden girdi fiyatlarının mutlak seviyesinden sistematik bir şekilde etkilensin ki? Ricardo'nun değerle ilgili bölümü, içeriğinden bağımsız olarak, Smith'in teorisine yönelik eleştiriyi en uç sınırlara kadar zorlayan bir yapıya sahip olarak yorumlanabilir (Stigler, 1958, ss. 358-359).

Marx, "*Komünist Manifesto*", "*Das Kapital*" ve "*Ekonomik Politığın Eleştirisine Katkı*" adlı eserlerinde Sismondi'nin isminden bahsetmektedir. Sismondi, bir yandan değişim değeri yaratıcısı emegın özgür olarak toplumsal niteliğini ve değer hacmini gerekli emek-zamanına indirgemeyi vurgulamıştır. Kapitalizmi reddedip laissez-faireye karşı çıkmıştır. Özellikle kapitalizmin tam istihdam noktasında dengeye gelmeyeceğini iddia etmiş ve iktisadi krizleri inceleyen ilk teorilerden birini geliştirmiştir. Sismondi'ye göre toplum, burjuva ve proleter olarak iki sınıfa ayrılmaktadır ve bu iki sınıf arasında ciddi bir ayrım bulunmaktadır. Üretim ve servet ise bu ayrımı daha da derinleştirir. Sürekli krizlerle başa çıkamayan kapitalist sistem karşısında, laissez-faire'in anlamsızlığını ve devlet müdahalesinin zorunluluğunu savunmuştur. İktisat politikasının amacı, emek ile mülkiyetin birleştirilmesi ve üretim-tüketim arasındaki dengesizliğin giderilmesi olmalıdır. Ancak, bunun çaresi üretim araçlarında özel mülkiyetin yok edilmesi değil, küçük çiftçi, zanaatkar gibi küçük burjuvanın yaratılmasıdır. Böylece, büyük

kapitalist girişimler dağıtılırken, aynı zamanda makineleşme-sanayileşme sürecinin yavaşlayacağı öngörülmüştür (Kazgan, 2006, ss. 289-290).

Diğer taraftan meta, felsefi, ekonomik ve politik bir terim olarak gündelik hayatımızda sürekli karşımıza çıkmaktadır. İş yerimizdeki bilgisayarlar ve telefonlar, evimizdeki kitaplar, dolaplar, kanepeler ve hatta iş yerimiz ve evimiz bile gündelik hayatımızda meta değeri taşıyan öğelerdir. Marx'ın analizine göre, gündelik yaşamda çevremizi saran metalar, insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla değil, ekonomik değer yaratmak için kullanılmaktadır. Bu durumda, bu ihtiyaçlar kâr amacı güdülerek, bir değişim yoluyla da giderilebilir. Bu durum, metaların değişim değerine denk gelmektedir (Yılmaz, 2019, 57-59). Metalar maddi ve manevi olarak dünyada bir değere sahiptir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise metaların bir değer etrafında şekilleniyor olmasıdır. Böylelikle hem maddi hem de manevi dünya ile iç içe geçen meta birçok anlamda değer yaratma yeteneğine sahiptir. Bu noktada metanın ne olduğunu anlamak için meta diyalektiğinin derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Metanın diyalektiğini çözümlenmek metanın sadece bir nesne ya da kavramdan öteye aynı zamanda bir değer taşıyıcısı olduğunu anlamamızda yardımcı olacaktır.

2.1.1. Metanın diyalektiği

Marx'ın *Das Kapital*'i, ekonomik bir çalışmadan ziyade felsefe, tarih, mantık ve politik üzerine bir yazıdır. Marx, *Das Kapital*'de özellikle para, meta ve değer konuları üzerine yoğunlaşmaktadır. Marx, toplumsal gelişmelerin üretim biçimi ve politik ekonomi üzerinde doğrudan etkili olduğunu savunmuş ve bu çerçevede çağdaş ekonomi bilimine eleştiri getirmiştir (Carver, 1975, ss. 39-40). Marx, *Kapital*'in ilk sayfalarında analitik yöntemle değişim değerinden, değere ve değerden, emeğe geçiş yapar. Ancak Marx'ın değer teorisinin tam anlamıyla diyalektik temeli, meta ekonomisinin genel yapısını analiz eden meta fetişizmi teorisi üzerinden açıklanabilir. Değer, ilk bakışta diğer ekonomik politik kavramlar gibi şeylerin bir özelliği gibi algılanabilir. Bu bağlamda, satın almak istediğimiz ürün veya hizmeti belli bir miktar para, altın vb. ile değiş-tokuş edebiliriz. Ancak kapitalist toplumlarda, bir malın ya da hizmetin bedeli, ürün veya hizmet için harcanan emek ile doğru orantılı değildir; bunun yerine üretim fiyatına orantılıdır (Rubin, 2020, ss. 62-64). Bir metanın değeri, meta için harcanan emeğin niceliği ile belirlenebilir. Bu değer belirlenirken esas ölçüt, değer özünü oluşturan türdeş insan emeğidir. Diğer bir deyişle biçimli emek harcamasıdır (Marx, 2003, s. 48). Bu doğrultuda, Marksizm, emek ve sermaye arasındaki ilişkiyi analiz eden bir emek-değer kuramıdır. Emek-değer kuramına göre, her meta, kendisine harcanan emek oranınca değer kazanmaktadır (Koç, 2014, ss. 1-3).

Marx'ın emek teorisi, *1844 Ekonomi ve Felsefe El Yazmaları*'nda ilk kez, kapitalistin önce ücretlerden, ardından kendisine verilen hammaddelerden kâr elde ettiği çıkarımıyla ele alınmıştır. Ardından, bir metada insan emeği ne kadar fazlaysa, kârın da o denli büyük olduğu

yorumu yapılmıştır. *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı çalışmasında Marx, emeğe yalnızca geçim maliyetinin ödendiğini, ancak işçinin bu geçim araçlarını yeniden üretmek için harcadığı zamandan daha uzun süre çalıştırıldığını açıklamıştır (Keen, 1993, ss. 107-108). Politik ekonomi kavramlarında olduğu gibi, şeylerin bir değeri bulunmaktadır. Piyasada satın almak istediğimiz ürünlerin bir fiyatı vardır ve bu fiyatlar, arz-talep doğrultusunda şekillenmektedir. Ancak kapitalist toplumlarda, metalar gibi işçi emeği üzerinden değil, üretim fiyatlarındaki dalgalanmalar üzerinden bir değer belirlenmektedir. Başka bir deyişle, değer; piyasa fiyatlarının dalgalandığı ve toplumsal emeğin üretimin çeşitli dalları arasında orantılı olarak dağıtıldığı durumda, fiyatların çakışacağı ortalama seviyeyi temsil eder. Bu şekilde, üretim dalları arasında bir denge durumu oluşmuş olur (Rubin, 2020, ss. 67-69).

Kapitalist sistemde üretilen her metanın değeri $S = s + d + a$ formülü ile ifade edilmektedir. Metanın değerinden artı değer çıkarıldığında, yalnızca üretim değerlerine harcanmış sermaye değeri, yani $s + d$ 'ye denk gelen eş değer mal ya da onun yerine geçen bir değer kalır. Kapitalist üretim sisteminde, metanın üretim maliyeti ile gerçek maliyeti özünde birbirinden farklıdır. Metanın değerinin, artı değer kısmı emekçiye ödenmeyen emek karşılığı olduğundan, sermaye sahibine bir maliyet olarak yansımamaktadır (Marx, 2004, ss. 40-42). Diğer bir deyişle, Marx'ın değer teorisi üç ana bileşenden oluşmaktadır: artı değer, değişken sermaye ve sabit sermaye. Bu bileşenler, kapitalist sistemde bir metanın toplam değerini oluşturur. Metanın üretim sürecindeki toplam değer; üretimde kullanılan sermaye, yatırım veya iş gücü için harcanan maliyet ve işçilerin ürettikleri değer, işçilere ödenen ücretin üzerinde kalan kısmına denk gelir. Bu formül, kapitalist üretim sürecinde temel ekonomik ilişkilerin neler olduğunu açıklamaktadır. Üretim araçlarının tekelleşmesiyle birlikte, üretim özel kişilere geçer ve toplumsal faydadan çıkar. Böylece burjuvalar, emeğin ve üretimin tüm nimetlerinden faydalanır. Diğer yandan, emeğin iş bölümü ve iş birliği yoluyla üretim süreçleri geliştirilir ve dünya pazarlarının yaratılması sağlanır. Bu şekilde kapitalist ekonomi sürekli büyür ve yeni alanlara nüfuz eder (Marx, 2004, ss. 379).

Diğer taraftan Marx'ın *Grundrisse ve Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* adlı eserinde, Hegel'in diyalektiğinin yeniden okuması üzerine yapılan analizler Oakley ve Mandel gibi akademisyenler tarafından analiz edilmiştir. Bu akademisyenler, Marx'ın Hegelci diyalektiğin etkisiyle klasik politik ekonomiye yönelik geliştirdiği eleştirileri incelemişlerdir. Mandel'in çalışmalarında, Hegelci diyalektikte sıkça "meta-para", "kullanım değeri-değişim değeri", "sermaye-ücretli emek", "emek zamanı-boş zaman" ve "emek-servet" gibi diyalektik çiftler üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu karşıtlıklar üzerinden yapılan analizler, kapitalizmin işleyişini açıklamada teorik bir temel sunmaktadır. Bu diyalektik çiftler arasında, özellikle kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki diyalektik ilişki, meta kavramının klasik politik ekonomideki kullanımını, Alman diyalektik felsefesi ile İngiliz klasik politik ekonomi teorisini birleştirebilecek bir zemin olarak değerlendirilmiştir. Ricardo ve Smith, kullanım değeri ile değişim değeri arasında bir ayırım yapmış, ancak kullanım değerini ekonomik açıdan önemsiz olduğu gerekçesiyle göz ardı etmişlerdir. Buna karşın, Marx'ın, Hegelci bakış açısına göre,

kullanım değeri ve değişim değeri, kapitalizmin analizinde metanın toplumsal birliğinin ayrılmaz diyalektik yönleridir (Keen, 1993, ss. 110-111).

Marx'ın meta doğasına ilişkin anlayışı, *Das Kapital*'de ilk olarak geniş bir tanımla karşımıza çıkmaktadır. Marx'ın bu geniş anlamdaki tanımı, metaların sosyal ve ekonomik yapılarına ilişkin başlangıç noktasına bir atıf niteliğindedir. Devamında, Marx, diyalektik bir yöntemle metaların kullanım değeri, değişim değeri, eşdeğerlik sorunları, dolaşım ve değişim süreçleri ile paranın rolü gibi daha derin meseleleri ele alarak, Marksist ekonomik anlayışın temel bileşenlerini açığa çıkarmaktadır. Meta biçimi ile para biçimi arasındaki ilişkiyi inceleyen bu gelişim, Marx'ın ünlü "Emtialar-Para-Emtialar (M-P-M)" ile "Para-Emtialar-Para (P-M-P)" arasındaki ayrımı yapmasına olanak tanır. Bu ayrım, sermayenin genel formülünü tanımlayarak, Marx'ın ekonomik analizinin kritik bir parçası haline gelir. Emtialar, karmaşık bir şekilde, para aracılığıyla kişisel olmayan pazara ve değişim değerine bağlanır. Bu bağlamda, Marx'ın en basit dolaşım biçimi olan kullanım değerine dayalı emtialar dahi, paranın oransallaştırma gücüyle ilişkili bir biçim alır (Appadurai, 2012, ss. 77-79).

Marx'a göre sermayenin başlangıç noktası meta dolaşımıdır ve Marx, iki tür meta dolaşımında bahsetmektedir. M-P-M dolaşımı, malların kapitalist olmayan dolaşımı için geçerlidir. Yakaladığı balıkları satan ve ardından ekmek alan bir balıkçı M-P-M örneğidir. Kapitalist olmayan dolaşımında kişinin kullanabileceği ve haz alacağı ürün veya hizmet ticaretin asıl amacıdır. Kapitalist meta borsasının asıl amacı ise daha fazla para üretme üzerinedir. Para bu sistemde sadece kullanım için değil, aynı zamanda para kazanmak için de kullanılır. Marx'ın, satmak için satın alma olarak tanımladığı bu döngüde, bireyler parayı daha fazla para karşılığında değiştirmeden önce bir malı satın almak için kullanır. Örneğin bir pazarıcı, halden daha fazla paraya satmak amacı ile meyve veya sebze alabilir (Srikanthreddy ve Yadav, 2022, s. 48).

M-P-M dolaşımında, para nihayetinde kullanım değeri olarak meta haline gelir ve böylece tamamıyla harcanır. P-M-P durumunda ise alıcı, arayı yeniden satıcı olarak elde edebilmek için elinden çıkarmış olur. Metanın satın alınmasıyla birlikte para dolaşımına girer; devamında ise aynı metayı satın alarak parayı çekilir. Bir tüccarın elindeki parayla pamuk alıp, pamuktan kıyafet yaparak, kıyafetleri pamuktan kat ve kat pahalıya satması, para-meta-para (P-M-P) dolaşımına bir örnektir. M-P-M ve P-M-P dolaşımalarını birbirinden ayıran ana etmen, iki dolaşımın da sıralarının tersine çevrilmiş olmasıdır. Basit meta dolaşımı, satıcının metayı paraya çevirmesi ile başlar ve bir metanın satın alımı ile sona erer. Diğer taraftan, sermaye olarak dolaşım bir satın alma ile başlar ve satış ile biter. Bir durumda amaç para iken, diğer durumda ise hem amaç hem de çıkış noktası metadır. Bir durumda hareketi meydana getiren para iken diğer durumda ise metadır (Marx, 2003, s. 140).

Metalar değişim sürecinde, meta ya da para olarak farklılaşır. Böylece değişim sürecinde bir de kullanım değeri elde ederler. Böylelikle metalar, değişim değeri ve kullanım değeri olarak iki değere sahip olurlar. Marx, *Das Kapital*'de meta ögesinden bahsederken, değerin özü ve

değerin büyüklüğü olarak iki sınıfta ele almıştır. Bu doğrultuda, metanın değer özü, metanın kullanım değerine denk düşerken; değer büyüklüğü ise metanın değişim değerine denktir. (Marx, 2003, ss. 67-69).

2.1.1.1. Metanın Kullanım Değeri

Marx, meta teorisini ele alırken, teorinin merkezine metanın iki yönlü yapısını, yani kullanım değeri ve değişim değerini yerleştirir (Sieber, 2011, s. 159). Marx'a göre, toplumsal ilişkilerin bir biçimi olarak meta, kendine özgüdür ve emek tarafından oluşturulur. Böylelikle zorunlu olarak nesnelleştirilmiş biçimde var olur ve toplumsal aracılık biçimi ve bir ürün, değer ve kullanım değeri olarak ikili bir karaktere sahiptir. Marx'a göre, kapitalizmdeki emeğin tarihsel özgülüğüne ilişkin anlayış, bu tanımın temelini oluşturur. Marx, kapitalizmdeki emeğin "çift bir karaktere" sahip olduğunu savunur: hem "somut emek" hem de "soyut emek". Somut emek, insanların doğayla etkileşimini aracılık eden emek faaliyetlerini ifade eder. Tüm bu faaliyetler, yalnızca kapitalizmde kapsayıcı bir faaliyet türü olarak kabul edilmesine ve tüm ürünlerin benzer şekilde kullanım değerleri olarak sınıflandırılmasına rağmen, bu tür aracılık faaliyeti tarihsel olarak üstüdür ve tüm toplumlarda vardır (Marx, 1993, s. 131).

Bir metanın yararlı olma durumu, metayı kullanım değerine ya da emek değerine sahip olması anlamına gelmektedir. Metanın kullanım değeri, metanın fiziksel özellikleri ile sınırlıdır. Meta kullanım ve tüketim özelliği sayesinde bir gerçek haline gelmekte ve servetin özünü oluşturmaktadır. Meta, sadece onu kullanan kişi tarafından haz ve mutluluk olarak geri dönüşü olduğu sürece bir kullanım değerine sahiptir (Yılmaz, 2011, ss. 127-128). Marx'a göre, metanın kullanım değeri, metaların özel bir bilgi alanının, yani metanın ticari bilgisinin oluşturulmasına katkı sağlar. Kullanım değeri ise ancak metanın kullanımı ya da tüketimi ile bir gerçek haline gelmektedir (Marx, 2003, s. 68). Metanın kullanım değeri, kapitalist sistemde kritik bir değer taşır. Metanın değeri, kapitalist sistemi çeviren çarkları durdurabilme gücüne sahip olmasında yatar. Kapitalist toplumlarda, paranın toplumsal işlevi yalnızca biçimsel bir değer taşıması nedeniyle, doğru bir şekilde kullanım kategorisine yerleştirilemez. Bu nedenle para, özünde ne bir değere sahiptir ne de bir kullanım değerine sahiptir. Paranın kapitalist toplumlardaki değeri, varlık üzerinden değil, kullanım üzerinden oluşmaktadır. Bu nedenle, kapitalist toplumlarda para sürekli bir dolaşım işlevi görmek zorundadır (Williams, 2010, s. 448).

Metanın kullanım değeri, bir malın veya hizmetin insan ihtiyaçlarını karşılaması veya fayda sağlaması olarak tanımlanabilir. Her meta, belirli bir kullanım değeri taşır. Bu değer, insan ihtiyacını karşılamaya yönelik somut özellikleri ifade etmektedir. Sahip olduğumuz her şeyin iki faydası bulunur: her ikisi de o şeye aittir, ancak aynı şekilde değildir; çünkü biri onun asıl kullanımı, diğeri ise uygunsuz veya ikincil kullanımıdır. Örneğin, ayakkabı giyilmek amacıyla kullanılabilir veya değişim aracı olarak kullanılabilir; her ikisi de ayakkabının kullanım alanlarıdır. Bir kişi, ayakkabıyı para ya da yiyecek karşılığında bir başkasına verirken, aslında

ayakkabıyı ayakkabı olarak kullanmış olur; ancak bu, ayakkabının birincil kullanım amacı değildir, çünkü ayakkabı bir takas aracı olarak üretilmemiştir (Aristotle, 1999, s. 14). Metaların kullanım değerine bir diğer örnek, insanların ihtiyacını karşılamak amacıyla yetiştirilen bir ineğin et ve süt üretme kabiliyetidir. İneğin et ve süt üretme kabiliyeti, ona bir kullanım değeri kazandırmaktadır. Bu şekilde, inek, insanlara fayda sağlayan ve kullanım değeri taşıyan bir meta hâline gelebilmektedir. Özünde, ineğin sahip olduğu kullanım değerleri, insanlara fayda sağlayabilmek için hayvanların kullanım kapasitesine dayanmaktadır.

2.1.1.2. Metanın Değişim Değeri

Marx'a göre, Proudhon'un diyalektik yaklaşımının özü, en düşük faydaya sahip olan şeylerin en yüksek değere, en yüksek faydaya sahip olanların ise en düşük değere sahip olması ve emek değerinin bu iki uç arasında bir uzlaşma sağlamasıydı. Marx, Proudhon'un bu görüşünü ilk olarak, kıtlık kavramını belirlerken talebin rolünü göz ardı ettiği için; ikinci olarak da Ricardo'nun kesin, açık ve basit dilini, emek zamanı temelli görelî değerin belirlenmesine ulaşmak için karmaşık terimlerle süslemekle yetindiği için reddetmiştir. Aslında Marx, kullanım değerini talebin bir belirleyicisi olarak kabul etmektedir. Bu çerçevede, görelî değerin emek-zamanı ile belirlenmesine ulaşmak için, değerin emek-zamanı ile belirlenmesi, Ricardo için değişim-değeri yasasını ifade ederken; Proudhon için kullanım-değeri ve değişim-değerinin sentezini ifade eder (Keen,1993, s. 109).

Marx, özünde metanın takas edilebilirliğini bir özellik olarak görmede Smith'i takip etmektedir. Takasın yaygın olarak kullanıldığı kapitalist bir toplumlarda, ürünler hem kullanım değeri ve hem de değişim değeri olarak ikili bir karaktere sahiptirler. Metanın kullanım değeri, istekleri karşılama, değişim değeri ise takas üzerine odaklanmaktadır. Metanın değişim gücü, takas edilebilirlik ya da diğer emtialar üzerindeki hâkimiyeti ile ilgilidir. Klasik iktisatçılar, metanın değişim değerini, kendini koruma ve hareket yasalarına sahip gerçek, ancak toplumsal olarak belirlenmiş bir varlık olarak görmektedirler. Marx, metalarda bulunan değişim gücünün değerini, metanın üretimi için harcanan emeğe denk görmektedir. Diğer bir deyişle, soyut ve toplumsal olarak gerekli basit emek yerine 'emek' kelimesi kullanıldığında, bu teori, metaların toplam değerinin üretimde harcanan toplam emeğe orantılı olduğunu ileri sürmektedir. Bu oran ise günümüz kapitalist sisteminde paranın değerini belirler. Paranın değeri, kapitalist bir üretim sistemindeki ücret oranının tersi değildir; aksine, üretilen mallarda harcanan toplam emek zamanının, üretilen mallardaki toplam katma değere oranıdır. Ortalama ücret oranı, katma değer yalınca bir parçası olan toplam ücretlerin, toplam emek zamanına oranıdır (Foley, 1983, s. 5).

Metanın değişim değeri alanında yapılan faaliyetler, kapitalizmin sermaye sahiplerine hizmet ettiği en uygun alandır (Wayne, 2012, ss. 15-16). Mallar, kendi kendilerine takas yapma özelliğine sahip değildir. Metanın karşılığı, özünde onlara karşılık gelen değerleri ile

ölçülmektedir. Metanın değeri ise, toplum içerisinde bir ifade taşıdığı sürece bir değere ulaşmaktadır. En basit ifadeyle, metanın, metayla ilişki içinde olması gerekmektedir. Bu ilişki içerisinde, metanın değerini para ve türevleri belirler (Marx, 2003, ss. 80-82). Kapitalist toplumlarda, gücün asıl kaynağı olarak metalden elde edilen kazançlar, kârlardır. Kapitalizmin bu denli gelişmesine neden olan şey, kapitalist sistemin şeyleri metaya dönüştürmesidir. Doğal kaynakların, ham maddeleri ve emeğin metaya dönüşümü, metanın değişim değerinin kapitalist düzende hızlanmasına yol açmıştır. Metanın değişim değeri sürecinde, nesnelere kazanç için kullanılmaktadır (Çalışkan, 2009, ss. 25-28).

Metanın değişim değerine bir örnek olarak, bir çiftlik sahibinin, yetiştirdiği hayvanların sütünü pazarda satmak istediğini ve çiftlik ihtiyacı için yeni bir traktöre ihtiyacı olduğunu varsayalım. Çiftlik sahibinin, hayvanlarından elde ettiği sütü doğrudan bir traktörle takas etmesi olağan bir durum değildir. Ancak çiftlik sahibi sütü piyasada para karşılığında satabilir. Sütün değeri, piyasada arz-talep dengesiyle belirlenir. Çiftlik sahibinin sattığı süt karşılığında aldığı para, kapitalist sistemde sütün değişim değerini temsil etmektedir. Böylelikle, metanın değeri, kullanım ve değişim değeri doğrultusunda şekillenen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Metanın kullanım değeri, metanın sunduğu fayda ve kullanım özelliği ile ilgilidir. Metanın değişim değeri ise bir malın başka bir mal veya hizmetle ne kadar takas edilebileceğini belirten bir kavramdır. Ayrıca, Marx'a göre metanın gerçekliği, değerini elde ettiği donmuş emeğin temsilidir (Dant, 1996, s. 496).

2.2. Metalaşma

Adam Smith, dini temellere dayanmayan bir değer ölçüsü geliştirme çabası içerisinde, üretken emeği tüm ekonomik değerlerin kaynağı olarak tanımlamıştır. Smith'e göre, emek tüm malların değişim değerinin gerçek ölçüsüdür. Bu bağlamda Smith, bir nesnenin doğal fiyatı (emek maliyetleri, arazi ve diğer üretim girdileri ile kâr) ile piyasa fiyatı (arz ve talep tarafından belirlenen) arasında, ayrıca emeğin gerçek fiyatı (bir işçinin temel ihtiyaçlarını ve yaşam kolaylıklarını sağlayan miktar) ile nominal fiyatı (emeğin para cinsinden ifadesi) arasında ayırım yapmıştır. Böylece, Smith, doğal bir değer ile piyasa değeri arasında bir karşıtlık kurmuş ve doğal değeri, özünde doğru ve hakiki bir ölçü olarak konumlandırmıştır. Klasik ekonomi teorisinin önde gelen isimlerinden David Ricardo da benzer bir yaklaşımla, bir nesnenin kullanım değerinin ekonomik analizlerdeki önemini küçümsemmiştir. Ancak Karl Marx, kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki ilişkinin önemini vurgulayarak, bu iki unsuru bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak ele almış ve bu olguyu meta diyalektiği olarak adlandırmıştır (Shepherd, 2002, s. 186).

Marx'a göre tüm metalar, hem insan ihtiyaçlarını karşılayan fayda nesnelere hem de değer depoları olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda, metaların kullanım değerleri niteliksel farklılıklara sahipken, değişim değerleri, diğer metalar karşısındaki miktarlarına bağlı olarak

belirlenir. Ancak bu değişim sisteminin uygulanabilir olması, tüm metaların değişim değerlerini ifade edebileceği evrensel bir eşdeğerin varlığını gerektirir. Bu eşdeğer, genellikle para olarak somutlaşır. Marx'a göre, metalar içerdikleri emeği altın ve dolayısıyla para aracılığıyla ifade ederler. Bununla birlikte, metaların toplumsal işlevleri, piyasa sistemi içinde homojen bir karaktere bürünürken, üretici emeğin toplumsal doğası gizlenir. Meta biçimini alan emek, kendi öz değerini gizleyerek görünür dalgalanmaların ardında bir sır haline gelir. Bu durum, üreticilerin ürettikleri nesnelere yabancılaşmasına yol açar. İşçiler, ürettikleri nesnelere piyasa retoriği içinde nesnelleşmesi sonucunda kendi emeklerinden kopar ve bu süreç, emtia değişiminin kaçınılmaz bir sonucu olarak değerlendirilir (Shepherd, 2002, s. 187).

Marx metaların, üretim koşullarının belirli bir özelliği nedeniyle buldukları oranlarda değişilebileceğini öne süren bir emek değer teorisine sahiptir. Herhangi bir metanın değeri ve dolayısıyla onun başka herhangi bir meta ile değiştirilebilirliği, satış sırasında onun bir benzerini üretmek için gerekli emek-zamanı miktarının bir fonksiyonudur. Fiyat, üretim sürecinin dışında kalan ve rastlantısal olan çeşitli faktörler nedeniyle değişim değerinden sapabilir; ancak satış koşullarının dalgalandığı temel belirleyici, emek süresidir. Üretimde fiilen kullanılan emek gücünün değeri doğrudan ürüne eklenirken, kullanılan alet ve hammaddelerin değeri de kullanıldıkça ürüne aktarılır. Hem hammaddeler hem de aletler, üretimleri için gerekli emek süresi nedeniyle yaptıkları değere sahip olduklarından, herhangi bir metanın tüm değeri, üretimi için toplumsal olarak gerekli emek süresi miktarına çözümlenir. Böylece değişilebilirliğin, belirli koşullar altındaki insan faaliyetinin bir sonucu olduğu ortaya çıkar; bu şeylerin doğuştan gelen bir özelliği değildir (Ripstein, 1987, ss. 734-735).

Marx, kapitalizmin temel işlevi meta üretimi yapmak olduğunu belirtmektedir. Marx'a göre, meta olağanüstü derecede yaratıcı ve aynı ölçüde yıkıcıdır (Gilbert, 2008, ss. 112). Ağaçtan yapılmış bir kuş evi, kapitalist bir sistemde masum görünen bir metaya örnek olarak verilebilir. İlk bakışta, kuş evinin kuşlar için bir barınak olduğu ve onları dışarıdan gelen tehlikelerden koruduğunu düşünebiliriz. Bu durum kapitalist sistemin olumlu ve yararlı tarafı olarak görebiliriz. Ancak diğer yandan, bu kuş evi satın alınmadan önce, kuş evinin ana maddesi olan ağaç, kuşlar dahil olmak üzere birçok canlıya ev sahipliği yapmaktaydı. Kapitalist üretim sonucu ağaç kesilmiş ve bu canlıları yuvasından etmiş, bir ağacın yok edilmesine yol açmıştır. İlk bakışta, ağaçtan yapılmış ve bir marketten satın alınan kuş evi olağanüstü derecede yararlı ve yaratıcı görünse de aynı derecede doğa için yıkıcı bir etkiye sahip olduğu aşikârdır.

Kapitalizmde yalnızca doğa ve ağaçlar meta haline gelir demek, özünde eksik bir tanım olabilir. Marx'a göre kapitalizm, var olan her şeyi metalaştırma amacını gütmektedir. Eğitim, sanat, bilgi, emek ve hatta hayvanlar bile bu sürece dahildir. Kapitalist sistemde her şeyin metalaşma süreci, bir topluluğa ait olan ya da kimseye ait olmayan şeylerin, bir kişi veya gruplar tarafından el konulma sürecine Marx tarafından "ilkel birikim" olarak adlandırılmaktadır. Özellikle bu şeylerin ve kaynakların para değeri olan bir değişim birimine dönüşmesi ise literatürde "metalaşma" olarak tanımlanır (Gilbert, 2008, ss. 112-113).

Metalaşmanın üç aşaması, tarihsel süreçler doğrultusunda farklı biçimlerde anlaşılabilir. İlk olarak, metalaşma, ürünlerin pazarda satılabilir hale gelme süreci olarak tanımlanabilir. Bu aşama, kapitalist öncesi toplumlarda artan ürünlerin takas edilmesi veya satılmasına benzer şekilde, ürünlerin piyasa değeri kazanarak ticaret haline gelmesini içerir. İkinci aşama, ürünlerin pazar odaklı hale gelmesidir. Bu aşamada, sermayedarlar, yeni ürünleri küresel piyasalara entegre etmek için 'ilkel birikim' yöntemlerini kullanarak, üretim sürecini kâr amacı güderek düzenlerler. Fordist üretim örneğinde olduğu gibi, üretim hacmi ve miktarı, talebe göre şekillenir ve ürünler özellikle satış amacıyla üretilir. Üçüncü aşama ise pazarların özelleştirilmesi ve metalaşması sürecidir. Bu aşama, daha önce serbest veya kamu tarafından sağlanan hizmetlerin ve ürünlerin özel sektöre devredilmesiyle ortaya çıkar. Özelleştirme olarak da bilinen bu süreç, belirli ürünleri ve hizmetleri ilk kez metalaştırırken, daha önce metalaştırılmış ürünleri tekrar metalaştırır. Bu üç aşama, kapitalist sistemde metalaşmanın nasıl evrildiğini ve toplumların kaynakları nasıl metaya dönüştürdüğünü açıklayan bir çerçeveye sunar (Beech, 2015, ss. 232-233).

Metalaşma süreci, piyasalaştırma, parasal değerlendirme, özelleştirme, finansallaştırma gibi çeşitli olgularla ilişkilidir ve bu olguları sıklıkla birbirine bağlar. Metalaşma, özü itibarıyla geniş bir kavram olup, insan ve doğa arasındaki birçok farklı konuya odaklanmaktadır (Smessaert, vd., 2020, s. 171). Böylelikle, metalaşma teorisinde kaybolan şey, kapitalist meta üretiminin ürünlerin satışı yoluyla, özellikle kâr amacıyla sermayeyi ilerleten üretken kapitalist tarafından gerçekleştirilen süreçtir; bu, Marx'ın içgörüsüdür.

Marx, işgücünün sermaye altında asimilasyon sürecini, pazarların genişlemesi ve çoğalması ile piyasa güçlerinin yoğunlaşan süreciyle değil, doğrudan tarif eder. 1861'den sonra Marx, ekonomik analizinde soyut ya da genel olmayan bir şekilde değil, her zaman işgücünün asimilasyonuna atıfta bulunarak felsefi anlamda asimilasyon kavramını kullanmıştır. Üretimin belirli alanlarının kapitalist üretim tarzına dahil edilmesi ve dönüştürülmesi sorunu, Marx tarafından 1861 tarihli *Ekonomi El Yazmaları ve Kapital*'in üçüncü taslağı için 1863-1864'te yazılmış bir ekte belirtilmiştir. Ürünlerin kapitalist üretim tarzına getirilme süreci, iki aşamada gerçekleşir: birincisi biçimsel asimilasyon olarak adlandırılır, ikincisi ise gerçek asimilasyon olarak adlandırılır. Dahası, Marx işgücünün biçimsel asimilasyon kavramını mutlak artı değer kavramıyla, gerçek asimilasyon kavramını ise göreceli artı değer kavramıyla ilişkilendirir. Bir miktar artı değer çıkarılmadan daha fazla artı değer elde etmek imkânsızdır. Marx'ın süreci açıklaması, üretken sermayenin rolüne vurgu yapmaktadır (Beech, 2015, s. 244).

2.2.1. Evcilleştirme ve çitleme süreci

Hayvanların nesneleştirilmesi, tarihsel açıdan yeni bir olgu değildir ve bu süreç yaklaşık 10.000-15.000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır. Bu dönemde insanlar, hayvanları evcilleştirmeye başlayarak onları ya avlanmada yardımcı olmak amacıyla kullanmış ya da besin

sağlamak için yetiştirmiştir. Dolayısıyla, hayvanların insanların bir mülkü haline gelmesi, ilk olarak bu dönemlerde gözlemlenmiştir (Wilkie, 2017, ss. 308-309). Yaklaşık 10.000 yıl önce köpekler evcilleştirilmiş ve güvenlik amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Ardından, keçi, domuz ve sığır gibi hayvanlar evcilleştirilerek insanların et ve süt ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Bu dönemde, aynı zamanda hayvan emeği de yeni bir meta olarak değer kazanmaya başlamıştır. Takip eden süreçte, eşekler, atlar ve develer taşıma ve ekonomik amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Bu hayvanlar, modern zamanlara kadar meta elde etme amacıyla temel sağlayıcılar konumunda olmuştur. Daha sonra kediler evcilleştirilmiş ve bu da hayvanların gıda anlamındaki metaların kontrolünü sağlamıştır. Bunun yanı sıra, hayvanlar neşe, eğlence ve lüks amaçları için de kullanılmıştır (Uerpmann ve Uerpmann, 2017, ss. 111-112).

İlk çağlarda insanlar, avcı-toplayıcı bir hayat sürerken, sonraki süreçte paranın icadı ile ticaret büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Ticaretin bu şekilde gelişmesi, beraberinde muhasebe kayıtlarının tutulması ve hisse senetlerinin keşfedilmesi gibi ekonomik yenilikleri getirmiştir. Ekonominin ilerlemesi, yeni toprakların işgali ve sömürgeciliğin başlamasıyla sonuçlanmış; bu süreç, dünya tarihinde önemli kırılma noktalarından biri olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte bireysel ve ekonomik özgürlüklerin yolu açılmış, kapitalist sistem hızla gelişerek milyonlarca, hatta milyarlarca insanın yaşamını kolaylaştıran bir yapıya dönüşmüştür. Ancak, kapitalizmin olumlu etkilerinin yanı sıra, yoksulluk, doğa tahribatı ve zenginliklerin adaletsiz dağıtımı gibi pek çok olumsuz sonucu da beraberinde getirdiği görülmektedir (Altıok, 2014, ss. 84-86).

Marx'ın doğa-insan-hayvan diyalektiği içinde, insanlar bu bütünün bir parçasıdır ve bu ilişki, Marx'ın teorisinde çok daha karmaşık bir biçimde ele alınmaktadır. Marx'ın kuramında, ekoloji ve üretim biçimlerinin insan-insan olmayan hayvan arasındaki ilişkiler, temel bir yere sahiptir. Geçmişte, insan-insan olmayan hayvan ortaklığı kapitalizmin yükselişiyle değişim göstermiştir. Bu ilişki, ortaklıktan hayvan yoksunluğuna evrilmiştir. Diğer bir deyişle, üretim araçlarının özel mülkiyete geçmesiyle birlikte ortaya çıkan sınıflar arasındaki yabancılaşma, bu ilişkideki ilk kırılmanın yaşanmasına neden olmuştur. 15. ve 16. yüzyıllarda İngiltere'de kapitalizmin ortaya çıkmasının önemli sebeplerinden biri, ilkel sermaye birikimidir. Bu durum, özellikle Marksist çalışmaların siyasi ekonomi çerçevesinde sıkça kullanılan "çitleme süreci (Enclosure/Fencing Process)" ile tanımlanır (Kanatlı, 2023, ss. 9-10).

Çitleme, özellikle Marksist çalışmalarda siyasi ekonomide uzun süredir yer edinen bir kavramdır. Çitleme kavramı başlangıçta ortak arazilerin etrafını duvar ile örerek arazinin özel mülkiyet haline getirilmesini tanımlamak için geliştirilmiştir. Bu süreç Orta Çağ'ın sonlarına doğru gerçekleşmiş ve Avrupa'daki köylülerin topraklarının elinden alınmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca bu süreç İngiltere'de köylü toplumlarda tarımsal kapitalist dönüşümlere yol açmıştır. Toprak mülkiyeti feodal dönemde hükümdar monarşisine bağlı olmakla birlikte Avrupa'nın çoğu yerinde ortak askeri hizmet karşılığında soylulara dağıtılıyordu. Feodal

sistemin tabanını çiftçiler, kiracı çiftçiler ve serfler oluştururken bu alt tabanın emeği doğrudan lordlar tarafından sömürülmekteydi (Hodkinson, 2012, s. 502).

Marx'ın perspektifinde, çitleme süreci doğanın ve hayvanların kapitalizme özgü P-M-P (para-meta-para) dolaşımına tabi tutulduğu anlamına gelir. Bu süreç, geleneksel kapitalist toplumlarda var olan M-P-M (meta-para-meta) dolaşımından farklıdır. Marx'a göre, doğanın bir bütün olarak metalaştırılması, insan emeği ve hayvanların da metalaşması anlamına gelir (Kanatlı, 2022, s. 10). İkel toplumlarda, kapitalist üretim şeklinin gelişmesiyle birlikte meta ve para arasındaki dolaşımlarda değişimler meydana gelmiştir. Kapitalizm öncesi geleneksel topluluklarda, ihtiyaçları karşılamak amacıyla bir meta (M) üretilir ve bu meta, para (P) karşılığında satılırdı. Ardından, elde edilen para ile ihtiyaç duyulan başka bir meta alınırdı. Ancak kapitalist üretim tarzının toplumsal yapılar içinde yer edinmesiyle, para (P) daha fazla para kazanmak amacıyla metaya (M) dönüştürülür, son safhada ise ilk elde edilen meta, tekrar paraya dönüştürülür ve ilk etapta elde edilen paradan daha fazla para kazanılır. Çitleme sürecine denk gelen dönemde, tarımsal alanlar çitlenerek özel mülk haline getirildi. Ekonomik amaçlarla sermaye birikimi sağlamak için yalnızca toprak değil, hayvanlar başta olmak üzere, toprak üzerinden elde edilen emek, varlıklar ve hizmetler de metalaştırıldı. Böylece doğadan koparılan hayvanlar, üretim aracı haline geldi. Dolayısıyla, metalaşarak benliklerini kaybeden hayvanlar, üretim yapma amacıyla sömürülmeye başlandı.

Çitleme süreci, doğa ve hayvanların, geleneksel M-P-M (meta-para-meta) formülasyonundan farklı olarak, kapitalizme özgü P-M-P (para-meta-para) formülasyonuna tabi tutulması anlamına gelir. Marx, kapitalizmin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden birini, özellikle İngiltere'deki Çitleme Süreci'nde gözlemlenen ikel sermaye birikimi olarak tanımlar. Bu süreç yalnızca hayvanların metalaştırılması ile sonuçlanmakla kalmamış, aynı zamanda doğanın kapitalist ekonomi için bir meta olarak algılanmasına yol açmıştır. Marx, sermaye kazancının doğasında var olan metalaşma süreci ile kapitalizm öncesi geleneksel toplumlarda görülen metalaşma süreci arasındaki farkı, geleneksel sınıf temelli toplumlarda mevcut olan M-P-M (Meta-Para-Meta) formülünün, kapitalizmle birlikte P-M-P (Para-Meta-Para) formülüne dönüşmesi olarak açıklar. Kuşkusuz, ikel sermayenin doğasında ortaya çıkan metalaşma süreci, doğanın ve hayvanların metalaşma sürecini değiştirmiş ve hayvan yoksulluğunun kapitalizm öncesi toplumlarda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Marx'a göre, doğanın bir bütün olarak metalaşması hem hayvanların hem de insan emeğinin metalaşmasına yol açmakta ve bu durum aynı zamanda hayvan ıstırabının temel nedenlerinden biridir (Kanatlı, 2022, ss. 40-41).

İnsan-doğa ilişkisi bağlamında, insanın doğa ile etkileşiminde insan-insan olmayan hayvan ilişkisi de kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde teknolojinin ilerlemesine rağmen, insanların hayvanları kendi faydaları için kullanmaya devam ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, insanlık tarihinin büyük bir bölümünde hayvanların insanlar üzerinde ekonomik, psikolojik, sosyal ve çevresel açılarından önemli etkileri olmuştur ve bu etkiler günümüzde de devam etmektedir. İnsanlar, hayvanları evcilleştirerek ulaşım, avlanma, tarım ve üretim gibi

birçok alanda fayda sağlamıştır. Bunun yanı sıra, hayvanların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve çevresel katkıları da göz ardı edilmemelidir. Hayvanlar, insanlara duygusal destek sağlayarak bireylerin psikolojik iyilik hâline katkıda bulunabilir, sosyal ilişkiler geliştirmelerine ve yeni bağlar kurmalarına yardımcı olabilir. Çevresel açıdan ise bazı hayvanlar, ekolojik dengeyi düzenleme ve biyolojik çeşitliliği artırma görevlerini üstlenerek insan refahına olumlu katkılar sağlamaktadır.

Ancak, insan-insan olmayan hayvan ilişkisindeki bu faydalı bağ, özellikle teknolojik gelişmeler ve kapitalist sistemin etkileriyle büyük bir değişime uğramıştır. Sanayi Devrimi sonrasında insanlar, doğa karşısında önemli bir üstünlük elde etmiştir. Geçmişte, doğayla uyum içinde yaşamak zorunda kalan insanlar, teknolojik ilerlemelerle birlikte doğaya hükmetme seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, insanlığın yalnızca doğanın bir parçası olma düşüncesinden sıyrılarak, doğanın sahibi ve hâkimi olduğu algısına doğru evrilmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm, insan-doğa ilişkisinde ciddi bir kırılmaya yol açmış ve insan merkezli bir düşünce sisteminin benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Doğayla uyumdan uzaklaşan bu yaklaşım, doğanın dengesini bozma sürecini hızlandırmış ve insanlık ile diğer canlılar arasındaki ilişkilere zarar vermiştir.

2.2.2. Hayvanların metalaşması

Doğa-insan ilişkileri, insanlık tarihi boyunca özel bir role sahip olmuştur. İnsanların doğayla olan etkileşimi, insanın varoluşundan bu yana süreklilik göstermektedir. Bu ilişki çerçevesinde, insanlar doğaya karşı bir zorunluluk ve bu zorunluluktan kaynaklanan bir bağımlılık içinde olmuştur. İnsan-doğa ilişkilerinin tarihine bakıldığında, insanlar doğayı başlangıçta kendi faydaları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmışlardır. İnsanlığın ilk dönemlerinde, doğayı kullanma pratiği, yaşamı sürdürebilme kaygısıyla şekillenmiştir. İlk çağlarda, insanlar barınma, beslenme ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarını doğadan karşılamışlardır (Gül, 2013, ss. 18-19). Avlanma ve toplayıcılık yoluyla yiyecek temin eden insanlar, hayvan derilerini giysi olarak kullanmış ve hayvanları evcilleştirmiştir. Ancak, o dönemde yeterli teknolojiye sahip olmamaları nedeniyle doğayı kontrol edememişler ve bu durum, doğa ile uyum içinde bir yaşam sürmelerini zorunlu kılmıştır. Bu uyum, daha çok hayatta kalma mücadelesi çerçevesinde şekillenmiştir.

Kapitalist üretimin genişlemesi, kârları artırma amacı güderek her şeyin metalaşmasına yol açmıştır. Tarih boyunca hayvanlara karşı eziyet edilmiş olsa da kapitalizmin doğuşu ve gelişimi ile bu durum bir kopuş sürecine girmiştir. İnsanların sermaye hırsıyla doğayı ve hayvanları yağmalama hızları, zamanla kontrolden çıkmış ve bu süreçten hayvanlar da paylarına düşeni almıştır. Sonuç olarak, kapitalizm doğa üzerindeki egemenliğini artırırken, hayvanları da üretim ve tüketim için bir araç haline getirmiştir. Bugün gelinen noktada, metalaşan hayvan sektörü trilyonlarca dolarlık bir endüstriye dönüşmüştür. Hayvanların metalaşması sürecinin

bir sonucu olarak, dünyadaki hayvanların büyük bir kısmı artık kapitalist sistemin bir parçası olarak, yani üretim amacıyla dünyaya gelmektedir.

Metaların alınıp satılması, kapitalist sistemin doğasında var olan bir süreç olarak karşımıza çıkmakta ve insanı doğaya karşı yabancılaştırmaktadır. Hayvan yoksunluğu, tarih boyunca farklı üretim biçimlerinin etkisiyle değişen düzeylerde olsa da günümüz kapitalist toplumsal yapılarında görece olarak artmıştır. Bu bağlamda, hayvan refah düzeyi, Marx'ın da vurguladığı gibi, hayvan üretim endüstrisinin artışıyla birlikte hayvanların üretim aşamasında en kötü dönemlerini yaşamalarına neden olmuştur (Kanatlı, 2022, s. 78). Son yıllarda, hayvan endüstrileri, hayvan refahına olumsuz etkileri ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Bu sektör, üretici ve tüketiciler açısından önemli bir konu olmasına rağmen, çoğu zaman hayvan refahı gerektiği kadar tartışılmamaktadır. Son birkaç yıldır büyümekte olan bu sektör, hayvan hakları ve hayvan refahı konusunda bazı gelişmeler kaydetmiş olsa da hala yetersiz kalmaktadır. Günümüzde, özellikle gıda, turizm alanında yapılan hayvan istismarları ve son olarak moda sektörü, kapitalist sistemde hayvanların metalaşması ve hayvan refahını olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

Literatürde, insan-insan olmayan hayvan ilişkilerini teorileştirmek amacıyla Marx'ın teorisini analitik bir temel olarak kullanmanın değeri üzerine ciddi şüpheler dile bulunmaktadır. Benton, Mütherich, Rosen & Wirth gibi yazarlar, Marx'ın tarihsel materyalizminin ve eleştirel politik ekonomisinin, reddedilmesi gereken bir insan-insan olmayan hayvan ikiliği içerdiğini savunmaktadırlar (Stache, 2020, ss. 3-4). Ayrıca, Marx'ın sosyal teorisinde hayvan refahı sorununa yeterince ilgi göstermediği yönünde birçok akademisyen tarafından eleştiriler dile getirilmektedir. Bazı eleştirmenler, Marx'ın sosyal teorisinin, insan refahını önceliklendirdiği için hayvan refahını göz ardı ettiğini ve bu yaklaşımın, doğada insan olmayan hayvanları ve diğer canlıları araçsallaştırdığı iddiasını ileri sürmektedir.

Ancak Marx ve Engels'in diyalektik yöntemi uygulamaları, toplum, üretim biçimi, altyapı-üstyapı gibi olguları bütüncül bir analize tabi tuttıklarını göstermektedir. Bu durum, Marx'ın insanı ve toplumu bir bütün olarak ele alarak, üretim biçimlerine içkin olan doğa, hayvanlar ve toplumsal oluşumların temel bileşenlerini ortaya koyma çabasıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle, Marx'ın sosyal teorisi, insan merkezci bir yaklaşım olarak kabul edilse bile, bu durum Marx'ın diyalektik yaklaşımının, insan türünün gelişimini belirleyen doğa ve hayvanlar gibi parametreleri de hesaba katması gerektiğini gösterir (Kanatlı, 2023, ss. 47-48).

Diğer taraftan, metalaşma süreçleri sosyal bilimciler tarafından sıklıkla ele alınan bir araştırma konusudur. Bu süreçler; piyasalaştırma, özelleştirme, parasal değerlendirme, finansallaştırma gibi çeşitli olgularla ilişkilendirilmektedir. Metalaşma, genellikle bu olguları birbirine bağlayan bir kavram olmakla birlikte oldukça geniş bir alanı kapsar. Çevre, ekosistem, iklim dengeleri gibi unsurlar, saf ticari nedenlerle veya görünüşte asil gerekçelerle metalaştırılmaya açık olduğu için, metalaşma çalışmaları bu bağlamda verimli bir araştırma alanı sunmaktadır (Smessaert vd., 2020, s 172). Bu bağlamda, doğa- insan algısını ve onu çevreleyen tüm yaşam alanını

kapsayan bir kavram olarak ifade edilir. Aynı zamanda, doğa, insanların bilinç dışı ve ondan bağımsız bir şekilde var olan bir gerçeklik olarak tanımlanmaktadır. Doğa; bitki örtüsü, doğal unsurlar, hayvanlar ve insanları da içeren bütünsel bir yapıdır (Tetikçi, 2010, ss. 3-4).

Küreselleşen kapitalizm doğrultusunda hayvancılığın temel amacı, insanların ihtiyacını karşılamak için üretim yapmak değil, bunun yerine hayvanlar üzerinden para kazanılması ya da onların değişim değeri için kullanılmasına yönelik bir dönüşüm yaşanmıştır. Günümüzde yapılan hayvancılık, uzun süre saklanamayan metaların değişim değerine odaklanarak, bunların direkt olarak parasal değerinin alınmasıyla ilgilidir. Hayvanların doğada özgürce yaşamaları gerekirken, kapitalist sistemde bu hayvanlar doğadan koparılmaktadır. Sanayileşme ve kentleşmenin etkisiyle, hayvancılık bir metalaşma sürecine dönüşmüş ve bu süreç giderek artan bir şekilde yükselmiştir. Bu bağlamda, hayvancılıkta metalaşmanın artışı, hayvanların refahının azalmasına da yol açmaktadır.

Doğa ve insan arasındaki ilişkiler çerçevesinde, insan ile insan olmayan hayvanlar arasındaki ilişkiler tarih boyunca önemli dönüşümlere uğramıştır. Bu dönüşümlerin temelinde, özellikle kapitalist sistemin benimsenmesi ve sanayi devrimiyle başlayan süreçte hayvanların birer meta haline gelmesi yer almaktadır. Tarihsel bağlamda, hayvanların meta olarak konumlanması, literatürde "hayvanların metalaşması" kavramıyla ifade edilmektedir. Kapitalist toplumlarda, her şeyin metalaştırılması nasıl doğal bir süreç olarak kabul ediliyorsa, hayvanların metalaşması da bu toplumsal bağlamda sıradan bir durum olarak algılanmaktadır.

Çitleme ve sanayileşme süreçleri, toplumsal ve ekonomik dönüşümlere sebebiyet verdi ve özellikle hayvansal ürünlere yönelik artan talebi beraberinde getirdi. Kapitalist tarım ekonomisine geçişin bir göstergesi olarak, toprağın ve hayvanların mülkiyet biçimlerinde köklü bir değişimi temsil etmektedir. Bu süreç, yalnızca tarımsal üretimin yeniden örgütlenmesini değil, aynı zamanda hayvanların metalaşmasını da hızlandırmıştır. Hayvanların metalaşması, kapitalist üretim ilişkileriyle uyumlu bir şekilde, hayvanların biyolojik varlıklarından ziyade ekonomik değerleri üzerinden ele alınmasını sağlamıştır. Bu yaklaşım, hayvancılık sektörünün sanayileşme ile birlikte genişlemesine ve hayvansal ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin küreselleşmesine zemin hazırlamıştır. Sanayileşmenin hız kazandığı bu dönemde, hayvansal ürünlere olan talep yalnızca üretim biçimlerini değil, aynı zamanda tüketim kalıplarını da derinden etkilemiştir.

Sanayileşme hareketleriyle desteklenen kapitalizmin küreselleşmesi, tüketim toplumlarının ve tüketim kültürünün oluşumunu tetiklemiştir. Bu bağlamda, hayvanlar ve hayvansal ürünler, kapitalist sistemin sembolik ve maddi tüketim pratiklerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Tüketim toplumlarının temel özelliklerinden biri olan, nesnelerin yalnızca fayda değerine değil, aynı zamanda simgesel anlamlarına da odaklanan tüketim anlayışı, hayvansal ürünlerin sosyal statü, kimlik ve kültürel değerlerle ilişkilendirilmesine yol açmıştır.

Diğer taraftan, meta, meta diyalektiği, metalaşma ve tüketim kavramları, Marxist teoride önemli bir yer tutmaktadır. Kapitalizm altında, değer ve toplumsal bağın yapısal muamelelerinin bir özelliği olarak meta biçimi, sermaye ve sınıf ilişkileri etrafındaki toplumsal teorileştirmenin temel taşı olarak üretim yükünü beraberinde taşır. Meta değişiminin mantığı, evrenselliği ve hesaplanabilirliği ile karakterizedir. Kapitalist piyasalarda üretim ve tüketim ilişkisi, bireylere ve kültürlere indirgenerek, kültürel mantığın bir parçası hâline gelir. Bunun bir sonucu olarak metalaşma, kitlesel bir ivme kazanarak adeta tüketici toplumu ve toplumsal yapılanmayı oluşturur. Ayrıca, kişilerin gündelik yaşamı kapitalist sistemde şekillenir ve tüketimi bir yaşam tarzı hâline getirir. Tüketim toplulukları, özellikle son 150 yıldır bizimle birlikte. Tüketici toplulukları ise bir kimlik kategorisi olarak ortaya çıkarak, tüketimi toplumsal alana yaymaktadır (Brownlie, 2015, ss. 302-303).

2.3. Tüketim Toplularında Hayvanların Metalaşması

2.3.1. Tüketim

Bir kavram olarak "tüketmek", İngilizce'de "consume", Latince'de ise "consumere" kelimesinden türetilmiştir. Bu kelime, "ele geçirmek" veya "tamamen ele geçirmek" anlamlarına gelir. Bu bağlamda, uzantılı anlamları arasında "yemek, yiyip bitirmek, israf etmek, yok etmek veya harcamak" yer alır. "Tüketim" kavramı, İngilizce 'de ilk olarak 14. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Erken dönem Fransızca ve İngilizce kullanımlarında bu kavram, neredeyse her zaman olumsuz çağrışımlara sahipti (Graeber, 2011, ss. 491-492).

Başlangıçta, tüketim kavramı, artık aşına olduğumuz yeme veya içme eylemini tanımlayan anlamından ziyade ikincil bir anlam taşımaktaydı. Maddi mallar bağlamında "tüketim", neredeyse her zaman israfla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Çağdaş anlamda tüketimin kullanımı ise görece yenidir. Eğer 14. veya 17. yüzyılın dilini konuşmaya devam etseydik, "tüketim toplumu" ifadesi, "savurganlar ve yok ediciler toplumu" anlamına gelirdi (Graeber, 2011, ss. 491-492). Cambridge Dictionary'e göre¹⁵, "tüketim" kullanılan bir şeyin miktarı veya bir şeyi kullanma süreci anlamına gelirken, benzer şekilde Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre¹⁶ ise "tüketim", tüketme işi, yoğaltma ve ifna (yok etme) anlamlarını taşımaktadır. "Tüketmek" ise yine TDK'ya göre, İngilizce 'deki kullanımına benzer şekilde, kullanarak, harcıyarak yok etmek, bitirmek ve yoğaltmak anlamlarını içermektedir.

Tüketim, mal ve hizmetlerin insanlar tarafından nihai kullanıma sunulduğu süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, mal ve hizmetlerin üretimi ile başlar ve ardından dağıtım

¹⁵ Tüketim kavramı hakkında bilgi için bkz: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/consumption> erişim tarihi: 27 Kasım 2024.

¹⁶ Tüketim kavramı hakkında bilgi için bkz: <https://sozluk.gov.tr/?ara=t%C3%BCketim> erişim tarihi: 27 Kasım 2024.

aşamıyla devam eder. Sürecin sonunda, bu mal ve hizmetlerin nihai tüketimi gerçekleşir (Goodwin vd., 2008, s. 1). En sade hâliyle, tüketim, bir ya da birden fazla ihtiyacı karşılamak amacıyla çeşitli mal veya hizmetlerin edinilmesini kapsayan karmaşık bir süreç bütünüdür (Bakır ve Çelik, 2013, s. 47). Çağdaş anlamda tüketim, 18. yüzyılın sonlarında Adam Smith ve David Ricardo gibi düşünürler tarafından üretimin karşıtı bir kavram olarak ele alınmıştır. İlk kez Kuzey Atlantik dünyasında, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle, insanların iş yeri dışında yaptıkları faaliyetlerin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra, modern anlamda tüketim kavramına ilk kez Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde, arzu teorisi çerçevesinde farklı bir bakış açısı kazandırmıştır (Graeber, 2011, ss. 491-493).

Adam Smith, *The Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği)* adlı eserinde üretimden bahsederken, tüm üretim sürecinin nihai amacının tüketim olduğuna vurgu yapar (Smith, 2005, 37-538). Smith'e göre tüketici; üretim ve refah artışını sağlayan temel bir unsurdur. İnsanlar, tüketim yaparak değer yaratır ve bu üretim unsurları, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılır. Zamanla, üretim ve sermaye süreçleri ulusal sınırların ötesine geçerek uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Modern toplumlarda ise "üreten tüketici" kültürü popülerlik kazanmıştır. Bu dönemde üretimin sağladığı refah artışı, tüketim merkezli bir yaşam tarzının benimsenmesine yol açmıştır (Duman, 2016, s. 18). Günümüzde bu tüketim kültürü, her zaman ve her yerde erişilebilir mal, hizmet veya ticari ürünlerin tüketiminin baskın olduğu bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Singh, 2012, s. 476).

Kapitalist sistemde arzu ve haz, lüks tüketimi teşvik ederek tüketimi artıran bir dinamik hâline gelmektedir. Kapitalizm, hiyerarşik bir sınıf yapısı oluşturarak bu sınıfların lüks tüketime eğilim göstermesine neden olmaktadır. Kapitalist düzende, lüks, haz ve arzuların karşılanabilmesi ve üretim-tüketim dengesinin sürdürülebilmesi için sürekli üretim zorunlu bir hâle gelir. Bu bağlamda, haz, arzu ve lükse yönelim, bir tüketim çılgınlığını mümkün kılmaktadır (Aytaç, 2004, ss. 127-128).

Kapitalist toplumlarda sürekli tüketim arzusuna sahip bireyler, bir tüketim kültürü ve tüketim toplumu oluşturma eğilimindedir. Tüketim, tüketici kültürü ve tüketim toplumu, modern yaşamda ve sosyal bilimler teorisinde giderek daha fazla önem kazanan araştırma konuları arasında yer almaktadır. Tüketim, yalnızca bir faaliyetler bütünü değil, aynı zamanda mal ve hizmetlerin edinilmesine yönelik potansiyel bir süreci ifade etmektedir (Belk, 2007, ss. 1-2).

Günümüzde tüketim, çoğunlukla satın alma eylemi ile ilişkilendirilirken; tüketim kültürü, tüketim ile gündelik yaşam arasında daha derin bir bağlantıya işaret etmektedir. Tüketim kültürü, yalnızca satın aldığımız ve tükettiğimiz ürün veya hizmetlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda kültürümüzün bir parçasını oluşturur. Böylece, kültür ve tüketim; tüketim yoluyla deneyimlenen bir meta hâline gelmiştir. Bu durum, bireylerin yalnızca tüketiciden ibaret olmaktan çıkıp, tüketim kültürünün birer vatandaşı hâline gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Belk, 2007, ss. 3-4).

2.3.2. Tüketim kültürü

Kültür kavramı genellikle, bir toplumdaki bireylerin paylaştığı ortak değerler bütünü olarak tanımlanır. Ancak, bu terim yalnızca bireylerin benimseyip kabul ettiği değerleri değil, aynı zamanda reddettiği değerleri ve uygulamaları da kapsar. Bu reddedişin toplumsal düzeyde bir bedeli olabilir; bireylerin farklı hissetmesi, hatta kimi zaman toplumsal kontrol mekanizmalarının odağı hâline gelmesi gibi sonuçlar doğurabilir. Tüketim, insanlık tarihi boyunca var olmuştur. Ancak, bizden önceki toplumlarda tüketim, genellikle akrabalık sistemleri, hiyerarşi biçimleri veya diğer toplumsal değerlerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktaydı. Modern anlamıyla tüketici kültürü ise Batı kapitalizmi ile birlikte gelişmiştir. Günümüzde toplumların normları, bireylerin tüketim alışkanlıklarıyla giderek daha fazla bütünleşmekte; nesnelere, uygulamalar ve güç yapıları büyük ölçüde tüketim etrafında şekillenmektedir. Tüketim kültürü, modern dünyada inanılmaz derecede başarılı bir sistem hâline gelmiştir. Bu kültür, yalnızca bireylerin ihtiyaçlarını ve arzularını tatmin etmede etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda ihtiyaç ve arzuların tanımını yeniden yapılandırarak onları genişletme konusunda da etkili olmuştur. Eğer bu arzuları doğal veya kaçınılmaz olarak kabul edersek, tüketim toplumu da bize aynı şekilde doğal ve kaçınılmaz görünecektir (Goodman ve Cohen, 2003, ss. 4-5).

Bir kavram olarak “tüketim kültürü”, tüketim topluluğu ile yakından ilişkili bir olgudur. Tüketim yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, aynı zamanda sosyal, psikolojik ve kültürel değerler de barındırır. Bu kültür içinde dünyaya gelen her birey, aslında bir tüketici olarak sosyalleşmeye başlar. Bireyler tüketim yoluyla yalnızca ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda kimliklerini inşa eder ve bu kimlikleri toplumsal düzeyde ifade ederler. Bu süreç, bireylerin hem tüketim faaliyetlerinde bulunarak hem de toplumsal etkileşimlerde yer alarak daha içsel kimlikler geliştirmesine olanak tanır. Tüketim kültürü, bireylerin kimliklerini oluşturma, müzakere etme ve ifade etme sürecinde önemli bir araç hâline gelir. Toplumda farklılaşmanın yaşandığı bu süreçte tüketim, bireylerin hem kendilerini tanımlamasını hem de toplumla bütünleşmesini sağlar (Dedeoğlu ve Savaşçı, 2005, s. 77). Bu bağlamda tüketim kültürü, bir toplumun bireylerinin mal ve hizmet satın alma, kullanma ya da onlarla ilişki kurma biçimlerini temsil eden kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda bu kültür, bireylerin yalnızca ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, davranışlarını, tutumlarını ve değerlerini şekillendiren alışkanlıklar bütünü olarak tanımlanabilir.

Arnould'a göre tüketim kültürü, günlük yaşamda elde edilen kültürel deneyimlerin ve toplumsal kaynakların, değerli yaşam biçimleriyle ve bunların bağlı olduğu sembolik ve maddi unsurlarla olan ilişkilerinin piyasalar aracılığıyla düzenlendiği bir toplumsal yapı olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı, yalnızca ekonomik bir sistem olmanın ötesinde, kültürel değerlerin, normların ve geleneklerin nesilden nesile aktarılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Arnould, bu aktarımın, büyük ölçüde günlük yaşamın özel alanında, bireylerin özgür kişisel seçimlerini uygulaması yoluyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Tüketim kültürü, aynı

zamanda modernite kavramıyla da doğrudan bağlantılıdır. Arnould'un yaklaşımına göre, modernite, artık geleneklere değil, sürekli değişim ve akış hâline odaklanan bir dünya görüşüne dayanmaktadır. Bu bağlamda, bireyler, özgür ve rasyonel toplumsal aktörler olarak kabul edilir. Tüketim kültürü, bu anlayış doğrultusunda, değer maddi isteklerin tatmininden uzaklaştığı ve malların sembolik değerlerinin ön plana çıktığı bir ekonomiden beslenmektedir (Arnould, 2010, s. 1).

Slater ise tüketim kültürünü tanımlarken bu terimi Batı toplumundan yola çıkarak onların özgüllüğüne indirgemektedir. Slater'in perspektifinde tüketim kültürü; değerler, kimlikler, toplumsal yapıyı yeniden üretim ve daha fazlasını bünyesinde barındırırken modern dünyada bireylerin birer vatandaş, işçi, doktor vb. diğer kimliklerini bir kenara bırakıp birer tüketici olarak yaşamalarına neden olmaktadır. Slater, aynı zamanda, modern bireylerin seçim, özgürlük ve bireysellik gibi deneyimleri kimi zaman birer sorun olarak algılayabileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede, Batı'yı bir tüketim kültürü olarak tanımlamak, iki farklı şekilde yorumlanabilir. Bir yandan bu tanım, bireysel seçimin liberal bir vizyonunu öne çıkararak özel tercihlere (tüketici egemenliği) vurgu yapmanın bir yolu olarak görülebilir. Öte yandan, bu yaklaşım, kolektif siyasi çıkarların, maddi nesnelere bireysel fetişleştirilmesiyle maskelendiğini iddia eden eleştirel bir bakış açısını da içerebilir. Slater'e göre, tüketim kültürü, yalnızca tüketimin toplumsal örgütlenmesine ya da buna dair düşüncelere işaret etmez. Tüketim kültürü özünde modernitenin ne anlama geldiğini şekillendiren ve bu kavrama yönelik eleştirel düşünce ile uygulamalarda merkezi rol oynayan bir olgudur (Slater, 2015, ss. 1-2).

Kapitalizmin doğuşuyla birlikte, geleneksel anlamda kapitalizm ve tüketim kavramları nadiren bir arada kullanılmış ve genellikle fazla önem atfedilmemiştir. Ancak modern kapitalist toplumun ortaya çıkışı, üretim sürecinde kapsamlı ve içsel değişikliklere yol açmıştır. Son yıllarda ise sosyal bilimler, tüketimin tarihini kategorize ederek derinlemesine analiz etmeye başlamıştır. Bu analizler, kapitalist sistemin doğuşu ile meta dolaşımının geç modern dönem kapitalizmiyle tüketim ve meta ilişkisini ne denli güçlü bir biçimde şekillendirdiğini ortaya koymuştur (Sassatelli, 2007, s. 9).

Uzun yıllar boyunca sosyoloji ve tarih bilimi, üretimin örgütlenmesini tarihin ana çarkı olarak görmüş ve bu görevi düalist bir perspektifle ele almıştır. 20. yüzyılın başlarında, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle seri üretim mallarının ortaya çıkışı, ani ve mekanik bir tepki olarak gelişmiştir. Bu mallar, zamanla topluma nüfuz ederek toplumsal sınıflara kadar ulaşmıştır. Tüketim ve tüketim toplumunun sadece kapitalizmin geç dönemine özgü bir türev görevi görmez, aynı zamanda tüketimin kapitalizmin gelişmesini ve yayılmasını hızlandıran bir faktör olarak karşımıza çıkar (Sassatelli, 2007, s. 13).

Bireyler sürekli genişleyen bir satın alma yelpazesi aracılığıyla kişisel hazlarını ve tatminlerini en üst seviyeye çıkarmayı hedefler. Neo-Marksistlerin 20. yüzyıl boyunca geliştirdikleri perspektifte ise bu durum kaygı verici bulunmuş ve kontrollü, manipüle edilmiş bir tüketim kültürü yaratma çabası olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başında bilimsel

yönetim ve Fordizm'den alınan ivme sayesinde kapitalist üretimin genişlemesi, küresel ölçekte tüketici pazarlarının oluşmasına neden olmuş ve bu durum tüketim ile metalaşmanın inanılmaz boyutlara ulaşmasını sağlamıştır. Örneğin, Horkheimer ve Adorno, üretim süreci içerisinde ortaya çıkan meta mantığı ve araçsal rasyonaliteyi tüketim alanında da gözlemlemenin mümkün olduğunu savunmaktadır. Aile ve özel yaşamda geleneksel ilişki biçimleri, mutluluk ve tatmin vaatleri ile şekillendirilirken, yüksek kültürün en iyi ürünleri, idealize edilmiş bir 'tamamen farklı bir ötekine duyulan özlem' anlayışı, seri üretim mantığıyla manipüle edilmiş, atomize edilmiş kitlelere sunulan yapay bir meta kültürüne dönüşmüştür (Featherstone, 2007, s. 15). Böylelikle tüketim, toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin yeniden üretim sürecinde maddi ve manevi kaynakların kullanımını ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim kültürü, Batı medeniyetiyle ilişkilendirilmiş ve dünya çapında toplumsal yapılar üzerinde yaygınlaşarak küresel bir boyuta ulaşmıştır. Bu süreç, tüketim kültürünün kültürel emperyalizmin bir biçimi hâline gelmesine neden olmuştur (Slater, 2015, ss. 1-2).

Tüketim kültürü, aynı zamanda istek ve arzu temelli bir yaklaşım da içerebilmektedir. İnsanlar yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamak için tüketim yapmazlar, aynı zamanda bireyler arzuları ve istekleri doğrultusunda lüks ve keyfi tüketim yapma eğilimindedirler. "*Hedonizm*" ise keyif odaklı tüketim kültürünün temel dinamiklerinden biridir. Genel olarak literatürde hedonizm, zevk, mutluluk ve keyif ile ilişkilendirilmektedir. Hedonizm, özünde zevk, mutluluk ve keyfi insan yaşamının merkezine koyan ve bireylerin yaşamları boyunca bu doğrultuda hareket etmeleri gerektiğini savunan felsefi bir düşüncedir. Kökeni Antik Yunan'a kadar uzanan bu kavram literatürde üç farklı şekilde açıklanmıştır. Bilimsel hedonizm, hazla ilgili her şeyin içsel olduğunu ve hazdan başka hiçbir şeyin iyi olmadığını savunmaktadır. Psikolojik hedonizm ise insanların davranışlarının haz odaklı olduğunu ileri sürmektedir. Son olarak, ahlaki hedonizm ise bir eylemin ahlaki olup olmadığını, yapılan eylemden elde edilen hazla değerlendirildiğini belirtmektedir (Özsaçmacı vd., 2019, s. 73). Böylelikle hedonik tüketim, kişinin ürünlerle ilgili deneyiminin çoklu duyuşal, fantezi ve duygusal yönleriyle ilgili bir tüketici davranışı boyutunu işaret etmektedir (Hirschman ve Holbrook, 1982, s. 92).

Kültür endüstrisi, özellikle kapitalist sistem doğrultusunda bir eğilim göstermektedir. Bu kültürün içerisinde bulunmamak son derece zor olmakla birlikte, bu kültür dışındaki bireylerin tek başına hayatta kalmaları oldukça güçtür. Kapitalizm, özünde kültür endüstrisiyle birlikte altın çağına giriş yapmıştır (Adorno ve Horkheimer, 1997, ss. 97-104). Kültür endüstrisi belki de ilk kez *Dialectic of Enlightenment* adlı kitapta Adorno ve Horkheimer tarafından kullanılmıştır. Bu düşünürler, kitle kültürü kavramını geliştirip kültür endüstrisi fikrini ortaya atmışlardır. Bu endüstride tek kalıplı üretimler, kişiye özel olarak algılanırken kitle tüketimlerine yol açmaktadır (Adorno, 2020, ss. 98-99). Dolayısıyla, tüketim kültürü mevcut kültür ile toplumsal kaynaklar arasındaki yaşam biçimleri ve bunların dayandığı simgesel ve maddi kaynaklar arasındaki ilişkilerin piyasalar ile aracılık edildiği bir toplumsal düzene tekabül etmektedir (Arnould ve Thompson, 2005, ss. 868-869). Böylelikle, tüketim kültürü,

kapitalist sistem ve insanlar arasında vazgeçilmez bir bağ oluşturmaktadır. Bu bağ, ekonomik değerlere dayandığı gibi, aynı zamanda sosyal bağlara da sahiptir. Kapitalist topluluklarda, karşılıklı etkileşim içinde olan tüketim kültürü ve tüketim toplumu birbirlerini beslerken, bireylerin ve toplumların kültür ve sosyal normlarını tüketim etrafında şekillendirmektedir.

2.3.3. Tüketim toplumu

Günay'a göre, en basit tanımıyla "toplum", belirli bir zaman ya da mekânda insanların belirli bir yaşayış ve ortak kültür etrafında oluşturdukları birlikteler olarak tanımlanmaktadır (Günay, 2003, 21). Geçmişten günümüze, insanlar hayatta kalabilmek için belli başlı ihtiyaçlara sahip olmuşlardır; bu ihtiyaçların karşılanması ile insanlar hayatta kalabilirler. Bu perspektifte, insanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için aynı zamanda tüketim yapması gerekmektedir. Tüketim kavramı, genellikle maddi bir anlam taşımaktadır. Fakat, tüketim sadece maddi boyutla sınırlı kalmamaktadır. Bunun haricinde, sosyal, kültürel ve manevi değerler de taşımaktadır. Tüketici ise basit anlamda, tüketim eylemini gerçekleştiren kişidir. Daha geniş anlamda ise kişisel arzu ve isteklerini karşılamak doğrultusunda eylem gerçekleştiren kişidir (Coşgun, 2012, ss. 844-845).

Tüketim toplumu, tüm toplum bireyelerinin prestij, kimlik ve konum kazandığı malların tüketimi ve teşhiri etrafında örgütlenmiştir. Marx'ın teorisine benzer şekilde, metaların kullanım ve değişim değerine atıfta bulunan Baudrillard, aynı zamanda metaların işaret değerine sahip olduğunu iddia eder. Meta ile karakterize edilen bu değer, metaların tarz, prestij ve güç değerleriyle ilişkilendirilir. Tüketim toplumunda ise bireyler bu statüyü elde etmek için işaret değerine sahip olan metaları kullanır. Tüketim toplumunun kökenleri, toplumun üretim kavramı etrafında tarihsel evrimi ve ortaya çıkan toplum biçimiyle ilişkilidir.

19. yüzyılın sonlarına kadar çoğu ülkenin ekonomisi tarıma dayalıydı ve genel olarak durağan bir seyir izlemekteydi. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal alanlarda yaşarken, insanlar kendi ürettikleri ya da çevrelerinde üretilen ürünleri tüketmekteydi. Bu dönemde üretim, büyük ölçüde ihtiyaç odaklı bir yapıya sahipken, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru önemli bir kırılma yaşanmıştır. Özellikle Avrupa'da başlayan endüstriyel hareketleri ile fabrika üretiminde büyük bir artış yaşanmış ve toplumsal, ekonomik, kültürel alanlarda köklü değişimler meydana gelmiştir (Yavuz, 2013, s. 220). Sanayi Devrimi ile birlikte artan üretim sonucunda, üretim fazlası İngiltere'den dünyanın geri kalanına ihraç edilmeye başlanmıştır. Ancak üretim artışının sürdürülebilirliği için tüketim kalıplarında da değişiklikler yapılması gerekiyordu. Bu nedenle, seri üretimin seri tüketimle desteklenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İngiltere, bu dönemde tüketim alışkanlıklarında köklü dönüşümlere yol açmış ve 19. yüzyılda büyüyen ve çalışan orta sınıf, aynı zamanda tüketen bir sınıf haline gelmiştir (Goodwin vd., 2008, ss. 4-7). Tüketim kalıplarındaki bu değişimler, bireylerin tüketimlerinde kişiselleştirme, statü ve sosyal prestij

arayışını ön plana çıkarmış, böylece tüketim bir prestij paradoksuna dönüşmüştür. Bunun sonucunda, lüks tüketim ürünlerinde ciddi bir artış yaşanmıştır (Baudrillard, 1998, ss. 90-91).

Böylelikle, tüketim toplumları yalnızca temel ihtiyaçların karşılanmasını hedefleyen bir yapıdan uzaklaşarak, lüks hizmet ve malların satın alınması doğrultusunda şekillenmiştir. Baudrillard'a göre, günümüzde hizmet ve malların üretimindeki artış, olağanüstü bir tüketim ve bolluk durumunu doğurmuştur. Bu durum, insanlığın ekolojisinde temel bir mutasyona işaret etmektedir. Günlük yaşamda bireyler, insanlarla doğrudan ilişki kurmaktan çok nesnelere aracılığıyla etkileşimde bulunmakta ve bu süreçte nesnelere üzerinden sürekli bir manipülasyona maruz kalmaktadır. Baudrillard, bireylerin bu nesnelere aracılığıyla gelişen dünyaya hızla adapte olduğunu ve bu durumun insanın doğal ekolojik çerçevesinden çıkmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu süreç, görkem ve bolluk nedeniyle bireyin zaman içinde deneyim ve hakimiyet algısının farklılaşması ile açıklanabilir (Baudrillard, 1998, ss. 25-26).

Literatürde tüketim toplumu üzerine yazdığı eserlerle öne çıkan önemli bir isim Thorstein Veblen'dir. Veblen'in "aylak sınıfı" olarak adlandırdığı bu topluluk, üretim yapmayan ve yalnızca tüketimle meşgul olan bir sınıftır. Gösterişçi tüketimi detaylı bir şekilde inceleyen Veblen, bireyin kimlik arayışı ve aidiyet unsurlarını tüketim kavramı üzerinden anlamlandırdığını belirtmiştir. Bu nedenle, Veblen'e göre gösteriş amacıyla tüketim yapan bu sınıf, tüketim toplumu anlayışının temel unsurlarından biridir (Hürmeriç ve Baban, 2012, ss. 91-92).

Veblen'e göre, bireylerin maddi ürünler veya hizmetlere yönelik gösteriş amaçlı tüketimleri çoğu zaman israftan öteye geçmemektedir. Temelde, tüketim ile sosyal statü arasında doğrudan bir bağ bulunmamaktadır. Bir bireyin kendi tüketimini başkalarının tüketimiyle kıyaslaması, somut bir kazanım sağlamayacaktır. Veblen'in literatürde tartışmalara yol açan bir diğer görüşü ise israf kavramına ilişkindir. Ona göre, insanların yaptığı harcamalar, insan iyiliğine hizmet etmediği takdirde israf olarak tanımlanabilir. Ancak, Veblen bu tanıma yetersiz bulmaktadır. Aslında, bir mal ya da hizmet insan amacına uygun şekilde kullanılsa dahi israf olarak değerlendirilebilir (Veblen, 2005, ss. 73-76).

Tüketim toplumu hakkında literatürde yer edinen Frankfurt Okulu Almanya'nın Frankfurt kentinde bulunan akademik hareketi ifade etmektedir. Frankfurt Okulu toplumsal alanda yaptıkları eleştiriler ile ilgi odağı olmuştur. Yapmış oldukları bu eleştirilerden bir tanesi de tüketim toplumuna yönelttikleri eleştirilerdir. Frankfurt' un düşünce yapısı Marksizmin geleneksel analizlerini genişletmiş ve literatüre daha geniş bir perspektif sunmuştur. Okul özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde etkili olmuştur. Frankfurt Okulu dünya çapında birçok üniversiteye yayılmış felsefi ve sosyolojik bir hareket olarak tanımlanabilir. Okulun genel olarak modernite, kapitalist topluma eleştiri, metalaştırma vb. konular üzerine odaklanmıştır (Corradetti, 2012, s. 1). Frankfurt Okulu tüketim toplumu hakkında detaylı açıklamalar yapmış ve bu toplumun etkilerine odaklanmıştır. Bu bağlamda Frankfurt Okulu, tüketim toplumuna bireyselliği, demokrasiyi ve topluma karşı ciddi bir tehdit olduğu gerekçesiyle ağır eleştiriler

yönelmiştir. Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Herbert Marcuse gibi isimler ise tüketim toplumuna karşı yönelttiği eserler ile ön plana çıkan düşünürlerdir.

Frankfurt Okulu'nun ön plana çıkan isimlerinden Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'nun birlikte kaleme aldığı "*Dialectic of Enlightenment*" (*Aydınlanmanın Diyalektiği*), "kitle aldatmacası" ve "kültür endüstrisi" kavramlarına geniş yer vermektedir. Eserde kullanılan argüman, Marx'ın düşünce yapısından farklı olarak, tekdüze ve yozlaşmış bir kültür olan "kitle kültürüne" yönelik güçlü eleştiriler içermektedir (Bottomore, 2002, s. 19). Diğer taraftan, teorik eleştirmenler kültür endüstrilerini politik bir çerçevede ele alarak, işçi sınıfının kapitalist toplumlarda nasıl yeniden şekillendiğini ve kavramsallaştırıldığını incelemişlerdir. Frankfurt Okulu, bu bağlamda, kültür toplumunu ve tüketim endüstrilerini modern kapitalist düzende uygulanabilir bir araç haline getirmenin sonuçlarını tartışmış ve bu konularda değişim ve dönüşüm çabası içerisinde olmuştur. Bu çabalar, özünde bireylerin özgürleşmesini hedefleyen modeller oluşturmayı amaçlamış ve Marksist teorinin yeniden değerlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır (Varol, 2011, s. 119).

Frankfurt Okulu'nun çalışmalarında, "kültür endüstrisi" kavramı sosyolojik kaygılarla yakından ilişkilidir. Bu terim, Adorno ve Horkheimer tarafından ortaya atılmıştır. Bu düşünürler, tekel hâkimiyeti altında bulunan tüm kitle kültürlerinin özünde aynı olduğunu ve farklılık görünümünün bir yanılsamadan ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, kültür ve eğlencenin iç içe geçmesinin, kültür endüstrisinin bütünleşmesine ve bireylerin özgün düşünce kapasitelerinin köreltilmesine neden olduğunu ileri sürmüşlerdir (Bottomore, 2002, ss. 44-45). Bu bağlamda, bireyler, gerçek ihtiyaçları olmamasına rağmen, çevresindeki diğer insanlardan, reklamlardan veya toplumsal baskılardan etkilenerek tüketime yönlendirilmekte ve satın alma eylemi zorunluluk gibi hissettirilerek meşrulaştırılmaktadır.

Frankfurt okulu büyük ölçüde kitle iletişimi ve kültüre ait eleştiriler yürütmekle birlikte kitle iletişim araçlarının bireyler üzerindeki etkisine yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda kültürel eserleri, metalaşma, standartlaşma, kitleleştirme gibi konular hakkında analizlerde bulundular. Frankfurt okulu teknolojin nasıl bir anda insanların vazgeçilmezi haline gelip üretim gücü, sosyal organizasyon gücünü ele aldığına işaret ettiler. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, bireylerin egemen düşünce ve davranışlarına yeni kalıplar uydurmaya alıştıran ve böylelikle güçlü toplumsal kontrol sağlayan kitle iletişim araçları güçlü bir kitle kültürü oluşturdu. Frankfurt Okulu, büyük ölçüde kitle iletişimi ve kültüre dair eleştiriler yürütmekle birlikte, kitle iletişim araçlarının bireyler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda, kültürel eserlerin metalaşması, standartlaşması ve kitleleştirilmesi gibi konularda derinlemesine analizler gerçekleştirmişlerdir. Frankfurt Okulu, teknolojinin, bir anda insanların vazgeçilmezi hâline gelip üretim gücü ve toplumsal organizasyon gücü üzerindeki etkisini vurgulamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, bireylerin egemen düşünce ve davranış kalıplarına yeni alışkanlıklar eklemeleri sağlanmış ve böylece güçlü bir toplumsal

kontrol aracı olarak kitle iletişim araçları, güçlü bir kitle kültürünün oluşmasına olanak tanımıştır (Kellner, 2002, ss. 3-5).

2.3.4. Tüketim toplumunda hayvanların metalaşması

Modern hayatta, tüketim kültürü ve tüketim toplumları, modern yaşamın vazgeçilmez bir parçası haline gelerek bireylerin ve toplumların kimliklerini şekillendirmektedir. Kapitalist toplumun bir yan ürünü olan bu çıkışlar, sürekli satın alma ve tüketime alışkanlıkları yaratarak ya da bu eylemleri körükleyerek kapitalist sistemi canlı tutmaktadır. Tüketimin bu denli artması, tüketimin küreselleşmesine ve giderek yayılmasına yol açmaktadır. Tüketim, hayatımızın her alanına yayılmakla birlikte, aynı zamanda diğer canlıları da etkilememize neden olmaktadır. Tüketim alışkanlıklarımız, günümüzde başta eğlence, kozmetik ve gıda sektörleri olmak üzere, hayvanların yaşamlarını da etkilemektedir. Bu bağlamda, hayvanlar, tüketim, tüketim kültürü ve tüketim toplumlarının etkisiyle birer meta haline gelmektedir. Bu toplumlar, hayvanları birer özne olarak değil, zevk ve arzuları doğrultusunda birer nesneye (metaya) dönüştürmektedir. Metanın bir konusu hakine gelen hayvanlar ise birçok olumsuz sonuç ile karşı karşıya kalmaktadır.

Bu sektörlerde başta tavuk yetiştiriciliği olmak üzere hayvanlar dar yaşam alanlarını kapatılır. Ahır sisteminde yetişen hayvanlar genel olarak kendi pislikleri içerisinde hijyensiz ortamlarda yetişirler. Süt inekleri uzun süre aynı alanda bağlı tutulur, dişi domuzlar sadece doğum için ayrı kafeslere alınırlar ve bu sistemdeki hayvanlar hem sağlıksız ortamlarda hayatta kalabilsin diye hem de daha hızlı büyüsün diye antibiyotik kullanımına tabi tutulur¹⁷.

Bu sektörlerin küresel ölçekte artması sadece hayvan refahını değil doğaya da tahribat verir. Özellikle gıda sektöründe et, süt, yumurta ve deri üretimi için ormanlık ya da tarımsal alanların tahribatı sonucu endüstriyel fabrikalar kurulmaktadır. Bu doğa tahribatları biyoçeşitliliğe zarar verirken doğanın da ormansızlaştırılmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda hayvancılık faaliyetleri ciddi anlamda su kaynaklarının kullanımına ve hayvansal atıklar ile su kaynaklarının kirlenmesine neden olur. Bu sektörlerin plansız büyümesi uzun dönemde su kaynaklarının kaybı, doğa tahribi, ormansızlaşma gibi çevre felaketlerine sebebiyet verebilmektedir¹⁸.

Böylelikle tüketim toplumunda hayvanların metalaşması, hayvanların ekonomik değerlerinin artırılması ve insanların hayvanlara yönelik algılarının değişmesiyle şekillenir. Tüketim toplumunda hayvanlar, işlenmesi gereken ürünler olarak görülür. Yani, et, süt, kürk ve deri gibi ürünlerin elde edilmesi için hayvanlar, fiziksel ve psikolojik zararlar görekerek üretim sürecine

¹⁷ Farm Animal Welfare başlıklı yazı için bkz: <https://foodprint.org/issues/farm-animal-welfare/> erişim tarihi: 16 Şubat 2025.

¹⁸ Fabrika Çiftliği başlıklı yazı için bkz: <https://cruelty.farm/tr/hayvansal-tarimin-ormansizlasma-ve-biyolojik-cesitlilik-kaybi-uzerindeki-etkisi/.com> erişim tarihi: 16 Şubat 2025.

dâhil edilir. Tüketim toplumu, bireylerin sahip olabileceği her şeyin birer araç olduğunu vurgular. Bu bakış açısı, hayvanların da sadece sahip olunabilir ve kullanılabilir varlıklar olarak görülmesine yol açar.

İnsanlığı geniş bir anlamda ele alırsak, onun temel karşıtı 'hayvanlar' değil, 'doğa' olurdu. İnsanlık alanı yalnızca erkekleri ve kadınları değil, aynı zamanda evcilleştirilmiş hayvanları, gelenekleri ve teknolojileri de içerir. Bu bağlamda, 'insanlık' terimi, neredeyse 'medeniyet' ile eşanlamlıdır. Öte yandan, insan olmayan varlıkların davranışlarını, insana benzer özellikler, motivasyonlar, niyetler ve duygularla doldurmak, insana özgü bir yaklaşım olarak kabul edilir. Bu etkenler, insan olmayan hayvanlar, doğal güçler, dini tanrılar ve mekanik veya elektronik cihazlar dahil olmak üzere, görünürde bağımsız hareket eden her şeyi kapsayabilir (Epley vd., 2007, ss. 364-365).

Türler arası dinamikler açısından bakıldığında, insan özelliklerinin diğer hayvanlara yansımaları, hayvanları insan dünyasına getiren uygulamalar veya insan ve insan olmayan hayvanlar arasında özneler arası ilişkiyi mümkün kılan bir durum olarak anlaşılabilir. Antropomorfizmle ilgili bu düşünce yollarının her biri, farklı güç ilişkilerini ve empatik bağlantıların olasılığını ya da yokluğunu ima eder (Parkinson, 2019, ss. 17-19). Diğer yandan, Katz'a göre antroposantrizm, insan çıkarlarının, mülklerinin ve insani değerlerinin çevre politikasına ilişkin her türlü ahlaki değerlendirmenin merkezinde yer aldığı ve bu unsurların, çevre etiğine yönelik herhangi bir gerekçenin temelini oluşturduğu bir düşünce biçimi olarak tanımlanmaktadır (Katz, 1999, ss. 377-380).

Bir kavram olarak *antroposantrizm*, insan şovmenciliğini veya insanın ontolojik sınırlarının kabulünü ifade etmektedir. Antroposantrizm, insanların dünyayı anlamalarına düzen ve yapı sağlarken, kaçınılmaz olarak bu anlayışın sınırlarını da ortaya koyar. Bu durum, etik anlayışımızı, politikalarımızı ve ötekilerin ahlaki statülerini etkiler (Boddice, 2011, s. 1). İnsan-doğa ilişkisinde ortaya çıkan birçok problem, özünde insanların çevreye olan müdahalesinden kaynaklanmaktadır. Bu problemlerin arka planında, insan merkezli bir bakış açısının etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede, insan merkezli çevre anlayışının anlaşılması büyük bir önem taşımaktadır. *Antroposantrizm* kavramı, insanların dünyadaki en değerli varlıklar olduğunu savunan bir felsefi bakış açısı olarak tanımlanır. İnsan merkezli bakış açısı, insanları doğadan ve insan dışındaki diğer varlıklardan üstün görmektedir. Ayrıca, insan dışı varlıkların yalnızca insanların yararı için kullanılabileceğini öne sürerek, insan merkezli bir doğa hâkimiyetini savunur. Bu bakış açısı, doğanın sömürülmesine ve insanların kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine öncelik vererek, doğanın bozulmasına ve metalaşmasına yol açmaktadır (Erkan, 2024, s. 55).

Ekosistem içerisinde, her biri belirli bir parasal değere sahip bir doğal kaynak yığınının dönüştürüldükçe kaybolan sayısız organizasyonel bağlantı, yapı ve süreç de yaşam için aynı derecede hayati öneme sahiptir. Bu durumda, paraya dayalı bir sistem yalnızca insanın öznelliğini değer yargılarında arka planda tutmakla kalmaz; aynı zamanda tüm doğal düzenin

karmaşıklığını çok daha basit bir şeye indirger. Böylece değerlerimiz, kimliğimiz ve dünyaya dair anlayışımız, doğal düzenden koparılır. Bu sistemde, evler 'mülk', insanlar 'işgücü' içindeki 'insan kaynakları', ekolojik topluluğun üyeleri hammaddeler ve neredeyse her şey 'meta' olarak yeniden tanımlanır. Bu sistemi 'insan merkezli' olarak tanımlamak, insanları, aslında bizi kolonize eden ve istilacı bir sistemden kaynaklanan bir gücün kaynağı ve yararlanıcıları olarak algılamak demektir. Gerçekten, insan merkezli bir odağın, insanın tüm bu yönlerini ifade edeceği ve böylece insan merkezilik ile insanlığın ifade etmeye yöneleceği tüm nitelikleri yansıttığı iddia edilebilir. Ancak burada, terimin belirli bir içsel çelişki taşıdığını görüyoruz; diğer türlerin çıkarlarını ve ihtiyaçlarını dışlayan tamamen insani bir bakış açısı, sanayileşmenin şekillendirdiği bir bireysellik türünü, kaçakçılıkla kullanarak tüm insanlığımızın küçülmesine yol açar (Kidner, 2014, ss. 472-473).

Sonuç olarak, tüketim toplumunda hayvanların metalaşması, onların yaşam haklarını ve etik değerlerini tehdit eden bir durumdur. Bu, sadece hayvanlar için değil, insan toplumları için de uzun vadeli etik ve çevresel sorunlar yaratabilir. Özellikle insanların sahip olduğu insan merkezci bakış açısı doğanın ve dolayısıyla hayvanların yok edilmesine ve sömürülmesine sebebiyet vermektedir. Tüketim toplumlarında, tüketim geniş bir alanı kapsamakta ve toplumsal yapının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Kapitalist sistemlerde hayvanlara atfedilen kültürel ve ekonomik değerler, onların moda, gıda ve eğlence sektörlerinde birer nesne olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, hayvanların acıyı ve zevki hissedebilen, duygusal ve ihtiyaçları olan varlıklar oldukları gerçeği göz ardı edilmekte; yalnızca ekonomik birer meta olarak görülmeleri, onların bireysel kimliklerinin yok sayılmasına neden olmaktadır. Modern toplumlarda, bu durum özellikle gıda sektöründeki kitlesel üretim çiftliklerinde, turizm sektöründe eğlence amaçlı uygulamalarda ve moda sektöründe giyim ve kozmetik sektöründe deney amaçlı kullanımlarda somutlaşmaktadır. Bu örnekler, hayvanların metalaşmasının kapitalist sistem içerisindeki en belirgin örneklerini oluşturmaktadır.

Dünyanın kaynaklarını sömüren bu sistem, para kazanma hırsıyla doğanın metalaşmasına neden olmuştur. Bu durum, doğayı bir mal veya ticari ürün olarak görme anlayışını yaygınlaştırmış ve toprak bozulması, su kirliliği, doğal kaynakların aşırı tüketimi ile ekosistemin bozulması gibi sorunlara yol açmıştır. Kapitalist üretim tarzı, yalnızca ekonomik büyüme hedefiyle hareket ederken, doğayı sistemli bir şekilde yağmalamış ve tahrip etmiştir. Bu üretim biçimi hem gezegenin hem de doğal dengenin yıkımını başlatan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. İnsanlık, bu yıkımın uzun vadeli etkilerinin ne derece ciddi olacağını farkına henüz tam anlamıyla varamamıştır. Kapitalist sistemin üretim tarzı, aşırılıkları nedeniyle tüm insanlık için bir tehdit unsuru hâline gelmiştir. Sermaye birikimini genişletme amacıyla sürdürülen bu sistem, mevcut sorunların daha ciddi boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Böylelikle kapitalist sistem, yalnızca doğayı değil, insanlığın geleceğini de tehdit eden bir üretim anlayışıyla işlemeye devam etmektedir (Altıok, 2014, ss. 87-90).

3.BÖLÜM

HAYVANLARIN METALAŞMASININ HAYVAN REFAHINA ETKİLERİ: GIDA, TURİZM VE MODA SEKTÖRLERİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Marx, çitleme sürecini doğanın metalaştırılmasıyla ilişkilendirerek, hayvan refahındaki bozulmanın kapitalist sermaye birikimi ve meta üretimi üzerindeki etkilerini açıklar. Çitleme süreci, doğanın kâr odaklı bir şekilde metalaştırılmasının bir sonucu olarak, hayvanların doğal yaşam alanlarını terk etmelerine ve refahlarının ciddi şekilde bozulmasına yol açmıştır (Kanatlı, 2023, s. 40). Bu bağlamda, hayvan refahındaki bozulma yalnızca ekolojik bir sorun değil, aynı zamanda kapitalizmin doğayı araçsallaştırmasının doğrudan bir sonucudur. Günümüzde hayvanların metalaştırılması, modern toplumlarda ekonomik, kültürel ve ideolojik alanlara derinlemesine yerleşmiş karmaşık bir olgu haline gelmiştir. Hayvanların hissedebilen ve acı çekebilen varlıklar oldukları gerçeği göz ardı edilerek, yalnızca ekonomik kazanç sağlama veya insan ihtiyaçlarını karşılama amacıyla kullanılmaları yaygın bir uygulama halini almıştır (Ayhan ve Erkan, 2021, s. 73).

İnsan-insan olmayan hayvan ilişkileri ve biyofiziksel etkileşimler, kapitalist sistemde meta üretimine odaklanan temel alanlar olarak öne çıkmaktadır. Kapitalizmin temel mekanizmalarından biri olan P-M-P formülü, para sermayesinin (P) daha fazla para elde etmek amacıyla bir metaya (M) dönüştürülmesini ifade eder. Bu süreçte sermayeye katma değer eklenmekte ve bu katma değer, kapitalist üretimin sürekliliğini sağlayan sonsuz bir döngüyü beslemektedir. Örneğin, endüstriyel hayvancılık, kapitalist üretimin büyüme zorunluluğuna uyum sağlamak amacıyla hayvanların hızla büyütülmesini ve maksimum verim alınmasını hedeflemektedir.

Kapitalist sistemin artı değer çıkarma kapasitesi, yalnızca insan emeğinin değil, aynı zamanda insan olmayan hayvanların ve doğanın sistematik sömürsü ile mümkün hale gelmektedir. Sermaye sahipleri, hayvanları araçsallaştırarak onların hareketlerini kısıtlamak, hapsetmek ve büyümelerini hızlandırmak gibi uygulamalarla maliyetleri azaltma ve kârı artırma yolları aramaktadır (Clark ve Wilson, 2020, ss. 1-2). Bu araçsallaştırma süreci, hayvanların birer makine ya da üretim aracı olarak değerlendirilmesine neden olurken, aynı zamanda insan-insan olmayan hayvan ilişkilerinde etik ve duygusal bağları da zayıflatmaktadır.

Marx'ın hayvan-insan diyalektiği, kartezyen düalizmi aşarak insan-hayvan-doğa ilişkilerini anlamak için önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Marx hem insanları hem de hayvanları doğanın bir parçası olarak ele almakta ve bu varlıkları kapitalist metalaşma süreçlerinin nesnesi haline getirmektedir. Bu bakış açısı, kapitalist üretim ilişkilerinin yalnızca insanlar üzerindeki etkilerini değil, aynı zamanda hayvanlar ve doğa üzerindeki dönüştürücü ve sömürücü etkilerini anlamak için de bir araç sunmaktadır.

Marx'ın meta diyalektiği, P-M-P ve M-P-M formülleriyle açıklanmaktadır. M-P-M formülü, paranın bir meta aracılığıyla tekrar paraya dönüştürülmesini ifade ederken, P-M-P formülü paranın dolaşım sürecini başlatan ve tamamlayan bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Kapitalist ekonomide bu süreç, hayvanlar gibi herhangi bir metanın paraya dönüştürülmesini kapsamaktadır. Burada kritik nokta, sermaye sahibinin başlangıçta sahip olduğu parayı bir meta aracılığıyla tekrar paraya dönüştürmesi ve bu süreçte kâr elde etmesidir. Hayvanlara atfedilen değişim değeri, onların meta statüsüne indirgenmesine ve doğal kimliklerinden uzaklaştırılmalarına yol açmaktadır (Kanatlı, 2023, ss. 41-42).

Gıda, turizm ve moda sektörleri, hayvanların metalaştığı ve bu süreçte birer meta olarak görüldüğü başlıca alanlar arasında yer almaktadır. Bu sektörlerde hayvanların, ekonomik kazanç odaklı bir şekilde nesneleştirilmesi ve etiksel değerlerinden koparılması yaygın bir pratik haline gelmiştir. Ruth Harrison'ın 1964 yılında ortaya attığı *Hayvan Makineleri (Animal Machines)* kavramı, insan olmayan hayvanların mekanizasyonunu ve nesneleştirilmesini ifade etmektedir. Bu kavram, hayvanların duyarlılık, duygusal kapasite ve iletişim yeteneklerinin kartezyen bir yaklaşımla sistematik olarak inkâr edilmesine dayanmaktadır. Bu bağlamda, hayvanlar, duygusuz ve düşünme yetisinden yoksun varlıklar olarak tanımlanmıştır (Cole, 2011, s. 84).

Marx'ın analizleri, insan ve hayvan doğalarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmamaktadır. Marx'a göre kapitalist ekonomilerde hayvanlar, sistematik olarak araçsallaştırılmış ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda sömürülmüştür. Bu süreçte hayvanlar, yalnızca birer üretim aracı olarak görülmüş ve doğalarından yabancılaştırılmıştır. Böylece hayvanlar, makineler gibi birer üretim aracı haline getirilmiş ve sistematik bir şekilde doğal kimliklerinden koparılmıştır (Painter, 2016, ss. 7-8).

Marx'ın eleştirel analizine göre, piyasa eşdeğerliğinin yüzeysel görünümünün altında, emek süreçleri ve bu süreçlerden acımasızca artı değer çıkaran ilişkiler yer almaktadır. Marx'ın eserleri, hayvanların değişim değeri taşıyan metalar haline getirilmesini inceleyen çok sayıda bilimsel çalışmayı, özellikle sosyal bilimler bağlamında teşvik etmiştir. İnsan-hayvan ilişkilerini sosyal ve ekonomik açılardan ele alan politik ekonomi analizleri, sermayenin hayvanları ekosistemlerden kopararak karizmatik özelliklerini tüketim deneyimleri yoluyla artı değer üretmek için nasıl kullandığını ve bu süreçte kimliklerini ekonomik hizmet sağlayıcılarına dönüştürdüğünü vurgulamaktadır (Barua, 2016, ss. 2-3).

Kapitalistler, kârı maksimize etmek ve üretkenliği artırmak amacıyla, emek tasarrufu sağlayan ve daha verimli (dolayısıyla daha kârlı) teknolojileri benimsemektedir. Bu durum, hayvansal gıda üretiminin, diğer sosyoekonomik dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça farklı bir yol izlediğini göstermektedir. Kapitalizmin sosyo-tarihsel gelişimi ve değişim değerine yönelik benzersiz ihtiyacı anlaşılmadığı sürece, hayvansal gıda üretimindeki endüstriyel teknolojiler, kâr marjlarını artırmaya yönelik belirli emek araçları yerine özerk bir sorun olarak algılanmaya devam edecektir. Hayvancılık üretiminin öncelikli amacı, insan ihtiyaçlarını karşılamak değil,

kârlılığı artırmaktır. Bu bağlamda üretim, kullanım değerlerinden ziyade değişim değerlerine odaklanmaktadır. Kapitalizmin kendini genişletme ve biriktirme dürtüsü, çağdaş hayvancılık üretimindeki teknolojik gelişmelerin ve bu üretim biçimlerinin yol açtığı hayvan ıstırabının temel nedenlerinden bir tanesidir. (Gunderson, 2013, ss. 260-261).

Tablo 3. 1 İnsanlar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilen hayvanların ana sektörlerdeki tahmini dünya nüfusu

Hayvan Grupları	Tahmini nüfus
Çiftlik Hayvanları	
Geviş Getiren Hayvanlar	3 Milyar
Domuzlar/ Kümes Hayvanları	17 Milyar
Evcil Hayvanlar	1-2 Milyar
Laboratuvar Hayvanları	50 – 70 Milyon
Hayvanat Bahçesi Hayvanları	1 Milyon
İş / Eğlence Hayvanları	100 Milyon

Kaynak: (Phillips, 2009, s. 152)

Tablo 3.1. 'de Phillips'e göre, insanlar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak refahı etkilenen hayvan sayısı dünya genelinde yaklaşık 120 milyarı bulmaktadır. Dünya insan nüfusunun yaklaşık 8 milyar olduğu düşünüldüğünde, her bir insanın ortalama 15 hayvanın refahını doğrudan ya da dolaylı şekilde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu hayvanların yaklaşık 1 milyonu hayvanat bahçelerinde tutulurken, 100 milyonu çalışma veya eğlence amaçlı kullanılmaktadır; bu sayı, Türkiye nüfusunu önemli ölçüde aşmaktadır. Turizm sektörü, küresel ekonominin önemli bir parçasını oluştururken, aynı zamanda yüz milyonlarca hayvanı bu yapının bir parçası haline getirmektedir. Bu bağlamda, hayvanların turistik faaliyetlerde gösteri ya da eğlence amaçlı kullanımı oldukça yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, hayvanların turizm sektöründe metalaşması, gelir elde etme ile hayvan refahı arasındaki çatışmayı da beraberinde getirmektedir.

	900,000 inek
	1.4 milyon keçi
	1.7 milyon koyun
	3.8 milyon domuz
	12 milyon ördek
	202 milyon tavuk
	Yüz milyonlarca balık

Şekil 3. 1. Günlük et tüketimi amacıyla öldürülen hayvan sayısı

Kaynak: (Roser, 2023)

Şekil 3.1.'de belirli hayvan türlerine odaklanarak, günlük bazda ne kadar hayvanın kesildiğine dair veriler sunmaktadır. Günde 900,000 inek, 1.4 milyon keçi, 1.7 milyon koyun, 3.8 milyon domuz, 12 milyon ördek ve 202 milyon tavuk kesildiği belirtilmektedir. Tablo 3.1.'de 2009 yılında yıllık bazda insanlar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilen domuzlar ve kümes hayvanlarının toplam nüfusunun 17 milyar iken Şekil 3.1.'e göre günlük olarak katledilen tavuk, ördek ve domuz sayısı yaklaşık olarak 215 milyondur. 2009 yılında insanlar tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilen domuzlar kümes hayvanları sayısı, 2023 yılında sadece 3 aylık bir sürede katledilen domuz ve kümes hayvanlarına eşittir. Bu veriler bizlere 14 yıl içerisinde hayvan bazlı sektörlerin küresel çaptaki büyümesini göstermektedir.

Kapitalist toplumlarda hayvanların metalaşması en belirgin şekilde gıda sektöründe gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, bu süreç yalnızca gıda sektörüyle sınırlı kalmayıp, turizm ve kozmetik gibi diğer sektörlerde de yaygın bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu bölümde, kapitalist toplumlarda hayvanların metalaştırılma süreçlerinin gıda, turizm ve kozmetik sektörlerindeki etkileri incelenecek ve bu süreçlerin hayvan refahına yönelik olumsuz yansımaları ele alınacaktır. Özellikle, bu sektörlerde hayvanların sistematik olarak nasıl araçsallaştırıldığı ve bu durumun insan-hayvan ilişkilerinde yarattığı etik ve toplumsal sonuçlar tartışılacaktır.

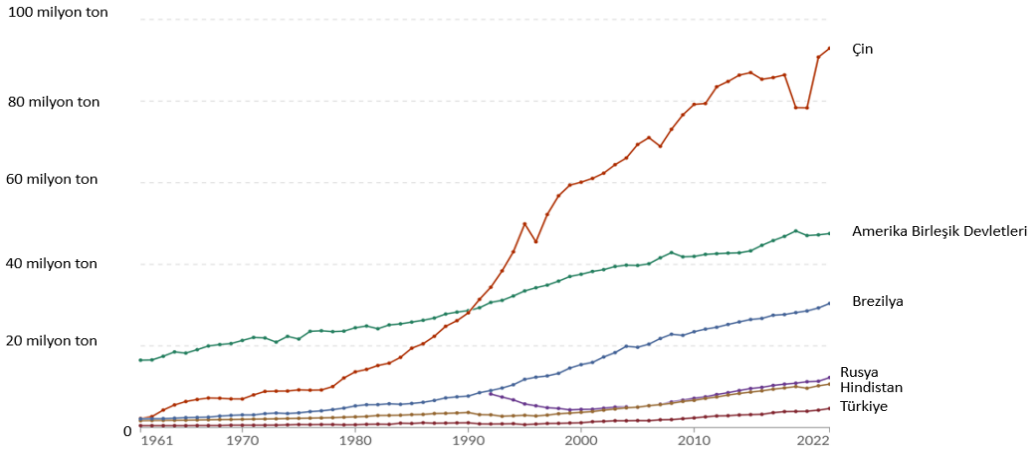
3.1. Gıda Sektörü

Kapitalist piyasa ekonomisinde gıda üretimi, doğanın ve emeğin metalaştırılması sürecini kapsamaktadır. Bu sistemde arazi, orman, insan, hayvan ve emek, ekonomik değer üretimi amacıyla birer metaya dönüşür. Böylelikle kapitalist ekonomi, her şeyi paraya indirgeme yoluyla doğanın metalaşmasını gerçekleştirir. Kapitalist üretim zincirine dahil olan bireyler,

üretim sürecinde çiftçi veya hayvanları genellikle göz ardı eder ve bu süreçten soyutlanır. İnsanlar, yalnızca kendilerine sunulan mal ve hizmetlere odaklanarak, yüzeysel bir tüketim ilişkisinde bulunurlar.

Gıda sektöründe hayvanların metalaşması, endüstriyel çiftlik uygulamalarında açık bir şekilde kendini göstermektedir. Bu çiftliklerde, kâr maksimizasyonu hedefiyle üretkenliği artırmak ve minimum maliyetle üretim yapmak temel bir öncelik haline gelmiştir. Hayvanlar, birer "üretim aracı" olarak değerlendirilirken, onların duyarlılıkları ve temel yaşam ihtiyaçları göz ardı edilmektedir. Bu süreç, hayvanların doğal davranışlarını sergileme imkanlarını kısıtlayarak hem fizyolojik hem de psikolojik strese maruz kalmalarına neden olmaktadır. Özellikle, sıkışık yaşam alanları, yetersiz bakım koşulları ve yoğun üretim baskısı, hayvanların refahını kalıcı şekilde zedeleyen faktörler arasındadır.

Hayvansal gıda üretiminin küresel ölçekteki büyümesi, ekonomik, sosyal ve çevresel dinamiklerin karmaşık etkileşimleriyle şekillenmektedir. Bu yüksek kâr marjı, gıda sektöründe ekonomik büyümeleri tetikleyerek, sektördeki rekabeti artırmış ve yeni iş fırsatları yaratmıştır. Küresel ekonomide hayvansal gıda üretiminin artışı, kapitalizmin küreselleşmesi ve yayılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu süreç, ekonomik faaliyetlerin uluslararası düzeyde artışına yol açarak, yerel pazarların global ekonomiye entegrasyonunu hızlandırmıştır.

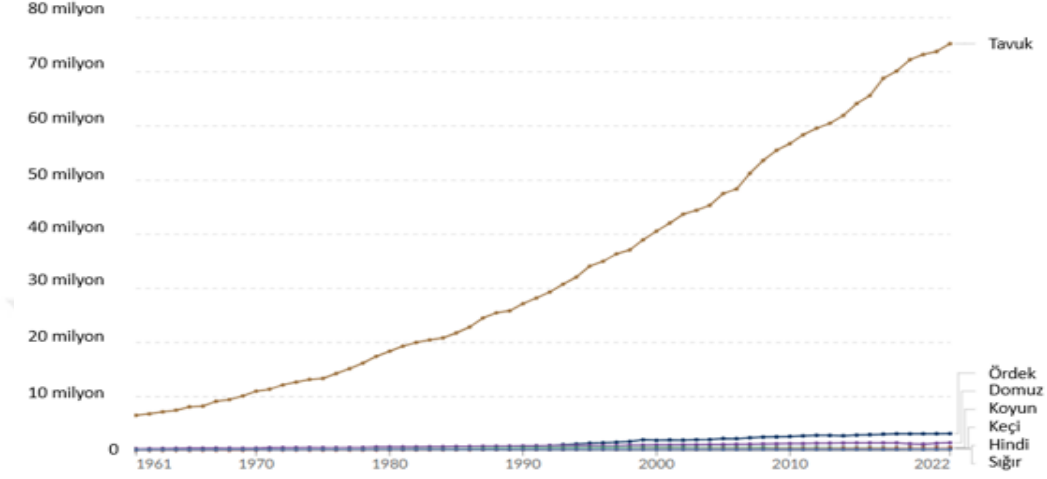

Şekil 3. 2. Ülkelerin yıllık et üretimi 1961-2022

Kaynak: (Ritchie vd. 2019)

Şekil 3.2'de 1961-2022 yılları arasında farklı ülkelerin yıllık et üretimindeki değişimi gösterilmektedir. Verilere bakıldığında, Çin'in 1980'lerden itibaren büyük bir sıçrama yaptığı ve açık ara dünyanın en büyük et üreticisi haline geldiği görülmektedir. 1990'lardan sonra üretimi hızla artarak 80 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ise sürekli artan bir üretim trendiyle 40 milyon ton seviyelerine ulaşmış ve istikrarlı bir büyüme sergilemiştir. Brezilya, özellikle 1990'lardan itibaren et üretimini hızla artırarak 20 milyon ton seviyesini aşmıştır. Öte yandan, Rusya'nın 1990'lı yıllarda belirgin bir düşüş yaşadığı ancak

sonrasında toparlanma sürecine girdiği görülmektedir. Hindistan ve Türkiye gibi ülkeler ise daha düşük seviyelerde üretim yapmalarına rağmen zaman içinde artış eğilimindedir. Genel olarak, Çin'in et üretiminde küresel lider haline geldiği, ABD ve Brezilya'nın güçlü üreticiler arasında yer aldığı, diğer ülkelerin ise daha sınırlı bir büyüme gösterdiği söylenebilir.

Şekil 3.3. Dünya genelinde et üretimi için kesilen hayvanların yıllık sayısı 1961-2022

Kaynak: (Ritchie vd. 2019)

Şekil 3.3. 1961-2022 yılları arasında farklı ülkelerin yıllık et üretimindeki değişimi göstermektedir. Verilere bakıldığında, Çin'in 1980'lerden itibaren büyük bir sıçrama yaptığı ve açık ara dünyanın en büyük et üreticisi haline geldiği görülmektedir., dünya genelinde farklı hayvan türlerinin et üretimi amacıyla kesim sayılarındaki değişimi göstermektedir. Şekil 3.3'te, özellikle tavuk kesim sayısının 1961 yılından itibaren sürekli ve keskin bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir. 2000'li yıllardan sonra bu artış hızlanarak devam etmiş ve tavuk kesim sayısı diğer hayvan türlerine kıyasla açık ara en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Buna karşın, sığır, koyun, keçi, domuz, hindi ve ördek gibi diğer hayvan türlerinin kesim sayıları görece daha sabit kalmış, yalnızca hafif bir artış göstermiştir.

Gıda sektöründe, özellikle endüstriyel hayvan çiftliklerinde yetiştirilen hayvanların yaşam koşulları, hayvan refahını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Hayvanların güneş ışığı görmeden, dar alanlarda ve hareketsiz bir şekilde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaları, refahlarına yönelik en temel ihlallerden biridir. Bu üretim süreçleri, geleneksel çiftçilik yöntemlerinden tamamen uzaklaşarak hayvanların mekanik birer üretim aracı haline getirildiği endüstriyel sistemlere dönüşmüştür. Bu bağlamda hayvanların yaşamları, yalnızca ete, süte veya satılabilir ürünlere dönüşme potansiyellerine göre değerlendirilmektedir (Harrison, 2013, s. 35).

3.1.1. Endüstriyel çiftlikler

İnsan ve insan olmayan hayvan ilişkisi, tarih boyunca ekonomik, kültürel ve etik bağlamlarda köklü dönüşümler geçirmiştir. Bu bağlamda, hayvanların evcilleştirilmesinden modern endüstriyel hayvancılığa kadar uzanan süreç, yalnızca tarımsal üretim pratiklerini değil, aynı zamanda hayvanların insan yaşamındaki yerini ve anlamını da yeniden tanımlamıştır. Özellikle tarım devrimi, hayvanların evcilleştirilmesi ve tarımsal üretimde düzenli bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla bu ilişkinin ilk büyük dönüşümünü temsil etmektedir. Ancak, bu dönüşüm sanayi devrimi ile hızlanarak daha kapsamlı bir hale gelmiş ve modern hayvancılık uygulamalarının temellerini oluşturmuştur. Sanayi devriminden sonra tarımda modernizasyon, küresel ölçekte artan tüketim taleplerini karşılamak amacıyla yeni teknolojik yöntemlerin ve üretim biçimlerinin gelişimini mümkün kılmıştır. Bu süreçte, hayvancılık sektörü teknoloji ve mühendislik ilkelerinin birleşimiyle yeniden şekillenmiş ve giderek bir endüstri haline gelmiştir (Wathes vd., 2005, s. 2).

Sanayileşme, insan medeniyetinin on bin yıllık tarımsal bilgi birikimini ve pratiklerini köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Özellikle son iki yüzyılda Batı dünyasında yaşanan bu dönüşüm, tarımsal faaliyetler üzerinde derin etkiler yaratmıştır. 1830'larda kullanılan ilk biçerdöverlerden, savaş sonrası dönemde geliştirilen modern traktörlere, antibiyotiklere ve kurumsal iş modellerine kadar uzanan süreçte, sanayileşme tarımın hem zihniyetine hem de uygulamalarına hâkim hale gelmiştir. Bu değişimin bir sonucu olarak, geleneksel hayvancılık uygulamaları yerini giderek daha yoğun ve teknik odaklı üretim süreçlerine bırakmıştır (Harfeld, 2010, ss. 132-133).

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ABD ve Avrupa gibi sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler, hayvanların daha küçük alanlarda yoğun bir şekilde tutulmasını ve daha fazla üretim yapılmasını mümkün kılmıştır. Savaş sonrası dönemde, hızla artan nüfusun beslenme gereksinimleri ve buna bağlı devlet politikaları, hayvancılığın yoğun bir şekilde endüstrielleşmesini desteklemiştir (Lever ve Evans, 2017, s. 208). Bu dönemde uygulanan tüketim odaklı ekonomik modeller, hayvancılık sektörünü yalnızca ekonomik bir faaliyet olmaktan çıkararak, üretim ile toplumsal tüketim alışkanlıkları arasındaki bağı güçlendirmiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, hayvan refahı kavramı endüstriyel hayvan üretimi bağlamında giderek daha fazla öne çıkmıştır. Ancak hayvan refahının tanımlanması ve ölçülmesi, bilim insanları arasında uzun süredir tartışmalı bir konu olmuştur. Refah kavramının iyi, kabul edilebilir veya kötü gibi değerlerle ilişkilendirilmesi, genellikle kültürel ve etik farklılıklar nedeniyle evrensel bir tanıma ulaştırılamamaktadır. Buna ek olarak, piyasa aktörlerinin hayvan refahını ekonomik teşviklerle ilişkilendirme çabaları, bu kavramın uygulanabilirliğini daha da karmaşık hale getirmiştir. Hayvan çiftlikleri, ekonomik kaygılar ile refah kaygılarının kesiştiği bir noktada hem hayvan bedenlerini hem de tüketici alışkanlıklarını dönüştüren aktif süreçler olarak tanımlanabilir (Buller ve Roe, 2014, ss. 141-142). Bu bağlamda, hayvan refahı, yalnızca etik bir mesele değil, aynı zamanda modern tarımsal

üretim ekonomik ve teknolojik dinamikleriyle yakından ilişkili çok boyutlu bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Hayvanların tüketim aracı olarak görülmesi ve ekonomik verimlilik hedeflerinin önceliklendirilmesi, hayvan refahının sistematik bir şekilde ihmal edilmesine zemin hazırlamıştır. Kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte, hayvan yetiştiriciliği sadece yerel ya da ulusal ölçekte değil, aynı zamanda uluslararası düzeyde de büyüyerek daha geniş bir ekonomik sistemin parçası haline gelmiştir. Bu durum, hayvanların daha karmaşık bir üretim zincirine dahil edilmesine ve yalnızca ekonomik bir meta olarak görülme eğiliminin pekişmesine yol açmıştır. (Winders, 2004, ss. 77-78).

Şekil 3. 4. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki fabrika çiftliklerindeki hayvan sayısı

Kaynak: (Ritchie, 2023)

Şekil 3.4. çeşitli hayvan türlerinin büyük ölçüde fabrika çiftliklerinde yetiştirildiğini göstermektedir. Verilere göre, tavuklar, yumurta tavukları ve hindiler neredeyse tamamen (%98 ve üzeri oranlarla) fabrika çiftliklerinde yetiştirilmektedir. Çiftlik balıkları ise %100 oranla tamamen yapay ortamlarda üretilmektedir, yani doğal ortamda yetiştirilmeyen tek grup olarak öne çıkmaktadır. Domuzlar da %98,6 gibi yüksek bir oranla fabrika çiftliklerinde yetiştirilirken, inekler %75 ile fabrika çiftliklerinde yetiştirilme oranı en düşük olan türdür. Bu durum, özellikle gıda sektörü açısından ele alındığında, hayvanların büyük ölçüde endüstriyel üretim süreçlerine dahil edildiğini ve doğal ortamlarından koparıldığını göstermektedir.

Günümüzde ise tüketim amaçlı hayvan üretiminin büyük bir kısmı endüstriyel çiftliklerinde gerçekleşmektedir. Her yıl dünya genelinde, çoğunlukla kümes hayvanları, sığırlar ve domuzlardan oluşan 80 milyardan fazla çiftlik hayvanı üretilmekte ve bu hayvanlar, bağlı değer zincirleri içinde mümkün olduğunca düşük maliyetle yüksek seviyelerde hayvansal kaynaklı

gıda üretimini destekleyen sistemlerde yetiştirilmektedir. Endüstriyel çiftlikler, hayvanların kapalı ve sıkı bir şekilde kontrol edilen alanlarda, yoğun yöntemlerle yetiştirildiği sistemlerdir. Bu çiftlikler, genellikle daha az sayıda ancak daha büyük tesisler şeklinde organize edilmektedir. İklimi kontrol edilen kapalı binalarda, otomasyonun yaygınlaşması ve minimum iş gücüyle işletme başına daha fazla hayvan tutulmaktadır¹⁹.

Önümüzdeki 10 yıl içinde endüstriyel hayvan çiftliklerinin sayısındaki artış, hayvan sağlığının izlenmesini ve kontrolünü giderek daha karmaşık hale getirecektir. Bu çiftliklerdeki hayvan sayısının, içinde bulunduğu bazı şehirlerin insan popülasyonlarını aşması beklenmektedir. Bu durum, zorunlu aşılama ve antibiyotik kullanımının yaygınlaşmasına yol açarken, insan sağlığı üzerinde ciddi etkiler yaratabilecek antibiyotik direnci sorununu da beraberinde getirebilir (Berckmans, 2017, s. 6).

Örneğin, Avrupa'da yılda 25.000'den fazla kişi antibiyotiklere dirençli bakteriler nedeniyle hayatını kaybetmekte ve bu durum, sağlık sistemine 1,5 milyar Euro'yu aşan maliyetler yüklemektedir. Endüstriyel hayvancılığın çevresel etkileri de oldukça çarpıcıdır. Hayvancılık sektörü, amonyak (NH₃) salınımının %90'undan, metan (CH₄) salınımının %37'sinden azot oksit (N₂O) salınımının %65'inden sorumlu olmakla birlikte, küresel ölçekte tüm arazilerin %30'unu ve su kaynaklarının %8 ila %15'ini tüketmektedir (Berckmans, 2017, s. 6). Bu veriler, hayvancılık sektörünün yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, çevresel ve etik boyutlarıyla da kapsamlı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Böylece, endüstriyel çiftlikleri, yalnızca verimlilik ve üretim kapasitesini artırmaya yönelik tasarlanmış olmakla kalmayıp, aynı zamanda hayvan refahını ciddi şekilde tehdit eden, etik sorunları gündeme getiren ve çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük riskler taşıyan bir sistemdir. Bu tür üretim modelleri, sadece hayvanların yaşam kalitesini değil, aynı zamanda insan sağlığını ve çevreyi de olumsuz şekilde etkilemektedir.

Kapitalist sistemin dinamikleri, hayvan endüstrisinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kapitalizm, gelirlerde karşılıklı bağımlılık yaratırken, bireylerin tüketim alışkanlıklarını dönüştürmüş ve olağanüstü bir ekonomik zenginlik yaratmıştır (Mandel, 1973, s. 52). Ancak bu süreç, hayvanların ekonomik sistem içinde metalaştırılması ve yalnızca parasal bir değer veya takas aracı olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Çiftlik hayvanlarından elde edilen süt, et, yumurta ve deri gibi ürünler, kapitalist piyasalarda değer bulan meta haline gelirken, bu süreç hayvanların bireysel ve ahlaki değerlerini büyük ölçüde göz ardı etmiştir. Hayvanların metalaşması, onların ekonomik çıkarlar doğrultusunda sömürülmesine zemin hazırlamış, duygusal, sosyal ve fizyolojik ihtiyaçlarını sistematik olarak ihmal etmiştir. Ted Benton'a göre, endüstriyel çiftlikler, insan ve insan olmayan hayvanlar arasındaki asimetrik sosyal güç ilişkilerini yeniden üreten organizasyonlardır. Bu yapılar, hayvanları faydacı bir

¹⁹ The Hidden Health Impacts Of Industrial Livestock Systems başlıklı rapor için bkz: <https://www.worldanimalprotection.org/globalassets/pdfs/reports/english/hidden-health-impacts.pdf> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

yaklaşım, insan ihtiyaçlarına hizmet eden sistemlerin bir parçası haline getirirken, etik soruları da beraberinde getirmiştir (Benton, 1993, s. 152).

Kapitalist üretim sisteminde, hayvan refahı ve endüstriyel hayvan yetiştiriciliği arasındaki ilişki, önemli bir inceleme alanı olarak öne çıkmaktadır. Özellikle sığır ve tavuk gibi hayvanların endüstriyel çiftliklerdeki yaşam koşulları ve refah düzeyleri, bu süreçlerin etik boyutlarıyla birlikte analiz edilmelidir. Bu bağlamda, hayvan endüstrilerinin yalnızca ekonomik hedefler doğrultusunda mı yoksa aynı zamanda etik bir sorumluluk anlayışıyla mı yönetilmesi gerektiği sorusu, günümüz tartışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.2. Sığır yetiştiriciliği

Sığırlar, evcilleştirilmiş çiftlik hayvanlarıdır. Doğal ortamlarında zamanlarının çoğunu otlayarak geçiren bu hayvanlar, günde birkaç kilometre hareket etmeye ihtiyaç duyarlar. Duygusal ve sosyal hayvanlar olarak bilinen sığırlar, iyi bakıldıkları takdirde 20 yıla kadar yaşayabilirler. Ancak ticari amaçlarla yetiştirilen sığırların ortalama ömrü sadece 18 aydır²⁰. Sığırlar, küresel ölçekte ekonomik ve kültürel değerlere sahip canlılar olup, özellikle et ve süt üretimi için yetiştirilmektedir. Dünya çapında yaklaşık 800 evcil sığır türü bulunmaktadır. 2017 yılı itibarıyla yalnızca Birleşik Krallık'ta 2.7 milyon sığır kesilmiştir²¹.

Et ve süt gibi temel hayvansal gıdaların karşılanması amacıyla yapılan sığır yetiştiriciliği, dünya genelinde büyük bir öneme sahiptir. Bu üretim sayesinde dünyadaki süt üretiminin %90'ı ve et üretiminin %25'i sağlanmaktadır. Türkiye'de ise süt üretiminin %90'ı ve kırmızı et üretiminin %50'si sığırlardan elde edilmektedir (Uğur, 2014, s. 5). Sığır yetiştiriciliği hem ülkemizde hem de küresel ölçekte, ekonomik ve beslenme açısından gıda sektörünün temel taşlarından biridir. Ayrıca sığırlar, gübre üretimi, deri kullanımı ve iş gücü gibi faydalarıyla ekolojinin ve insan hayatının sürdürülebilirliğine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Sığırlar, günümüzde çeşitli endüstrilerde ekonomik değerleri üzerinden değerlendirilmekte ve bu süreçte ciddi bir metalaşma yaşamaktadır. Bu metalaşmanın en belirgin olduğu sektörden birisi gıda sektörüdür. Sığırlardan yüksek verim ve kâr maksimizasyonu elde edilmek için tarım uygulamaları altında yetiştirilmektedir. Bu durum ise sığırların doğal ortamlarından uzaklaşmasına ve fiziksel ve psikolojik olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Hayvanın refahı, öncelikle hayvanın barınma, iklim koşullarına ve diğer hayvanlarla ilişkisi gibi dış çevresi ile ilgilidir. Ayrıca, hayvanın ağrı, ıstırap çekme, beslenme durumu gibi iç çevresiyle başa çıkabilme yeteneği de refahını etkileyen önemli unsurlardandır. Sığırlarda refah, benzer şekilde genetik

²⁰ Cattle başlıklı yazı için bkz: <https://www.four-paws.org/campaigns-topics/animals/cattle> erişim tarihi: 20 Kasım 2024.

²¹ Beef Cattle başlıklı yazı için bkz: <https://www.rspca.org.uk/adviceandwelfare/farm/beef> erişim tarihi: 3 Aralık 2024.

yatkınlıkları, deneyimleri, yetenekleri ve duyguları ile de doğrudan ilişkilidir (Phillips, 2002, s. 1).

3.1.2.1. Et Üretimi İçin Sığır Yetiştiriciliği

Kapitalist toplumlarda yoğun üretim sonucu ve insanların et ihtiyaçlarını karşılama istekleri üzerine sığır üretiminde geçmişten günümüze hem insan hem de sığır refahını olumsuz etkileyen birtakım gelişmeler meydana gelmiştir. Ev hanımları, süpermarketlere et almaya gittiklerinde soluk ve pembe renkli etlerle karşılaşmaktadır. Meralarda otlayarak büyüyen sığırların kesime hazır hale gelmesi yaklaşık iki veya üç yıllık bir süre almaktadır. Ancak çiftlik üretiminde bir buzağının büyütülmesi yaklaşık on bir veya on üç ay sürmektedir. Bu sığırlar yaklaşık sekiz yüz kiloda kesilir ve ihtiyaçları karşılama amacıyla en kısa sürede markette satışa hazır hale getirilirler (Harrison, 2013, ss. 106-107).

Hayvan endüstrileri arasında sığır yetiştiriciliği sektörde büyük bir paya sahiptir. Bu sektör içinde yetiştirilen sığırlar hayatlarının büyük çoğunluğunu kapalı alanlarda, doğal hayatlarının aksine hormonlu yem ile beslenerek geçirmektedirler. Verilen bu yemler, sığırlarda anormal derecede organ büyümesine neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak sığırlarda eklem ağrılarına ve saldırganlıklara sebep olmaktadır. Diğer yandan, bu hormonlu gıdaların verilmesi, sığırlarda sindirim bozukluklarına, iç organ hastalıklarına ve diğer hayvan refahını olumsuz etkileyen durumlara yol açmaktadır. Ayrıca, sığır hayvanları yetiştirilirken hem doğadan uzak tutulurlar hem de bu endüstrideki sığırların büyük çoğunluğu genellikle beton zemin üzerinde ayakta durarak yaşarlar. Sığır hayvanları sadece yaşarken eziyet çekmezler, aynı zamanda kesilirken de insanın zulmü ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Mezbahanelerin en kısa zamanda en fazla kârı elde edebilmesi için, sığır kesim sürecinde çoğu hayvan bilinçli bir şekilde öldürülmektedir (Gunderson, 2013, s. 264).

3.1.2.2. Süt Üretimi İçin Sığır Yetiştiriciliği

Süt üretimi için kurulan çiftlikler, düşük girdili ve yüksek çıktılı süt sistemlerini içeren geniş bir yelpazeye tekabül etmektedir (Winckler, 2014, s. 166). Süt üretimi, hayvan refahını ilgilendiren bir konu olmakla birlikte, bu sektör, hayvanların yaygın olarak kabul görmüş yönetim uygulamalarının bir sonucu olarak deneyimleyebileceği acı veya sıkıntıya ve hayvanların görünüşte doğal olmayan koşullar altında tutulmaları sonucu acı çekme olasılığına odaklanmaktadır. Son on yılda, bu sorunları ele almak için sığır refahı üzerine yapılan bilimsel araştırmalar artmıştır (Keyserlingk vd., 2009, s. 4101).

Süt inekleri, çiftçiler ya da makineler tarafından rutin olarak sağılarak süt üretimi gerçekleştirilir. Sağım sırasında özen gösterilmezse hastalık ve yaralanmalar meydana gelebilmektedir. Sağım sırasında yapılan kötü uygulamalar ağrıya neden olabilir ve ağrı, stres

yaratan bir faktördür. Ağrıya neden olan faktörlerin başında aşırı süt sağımı gelmektedir. İneğin meme uçlarının sağım nedeniyle uzun süreli teması ya da makineler aracılığıyla vakumlanması, hayvanlarda organ tahrişi, organ kaybı ya da enfeksiyonel hastalıklara yol açabilmektedir. Sağım sırasında uzun süre ayakta kalan hayvanlarda ise kronik ağrılar ya da topallık gelişebilmektedir (Mainau vd., 2022, ss. 96-97).

Süt üretiminde en büyük hayvan refahı sorunu ve en çok incelenen konu, süt üretimi ile dana eti üretimi arasındaki bağlantıdır. Hem erkek hem de dişi buzağular çok küçük yaşta, çoğunlukla doğumdan hemen sonra annelerinden ayrılarak ağıllara yerleştirilir. Ancak erkek buzağular süt endüstrisine fayda sağlamaz ve genellikle dana eti üreticilerine satılmaktadır. Dana buzağuları, kısa yaşamlarının tamamını küçük kafeslerde, son derece doğal olmayan ancak aranan bir kırmızı et üretmek için kasıtlı olarak eksik demir içeren diyetlerle geçirirler (Gunderson, 2013, s. 265).

Diğer yandan, buzağının inekten alınması doğumdan hemen sonra yapılmadığı sürece ayrılma sıkıntısına yol açacaktır. Ancak buzağının doğumdan hemen sonra emmesini sağlamak, enfeksiyonlara karşı koymak için gereken pasif bağışıklığı kazanması açısından önemlidir. Süt buzağuları, gruplar halinde veya bireysel olarak yaşarlar; buzağular arasındaki normal etkileşimler yalnızca gruplar halinde desteklenir. Ancak enfeksiyonlar gruplar halinde daha kolay yayılır. İyi bir barınma ortamı, buzağuların yoğun olarak bulunduğu, yetersiz havalandırılan, kirli barakalarda yaygın görülen hastalıklar olan ishal ve zatürreyi önlemek için önemlidir. Doğal beslenme davranışı, en iyi şekilde süt ikame maddesinin kova yerine yapay emzik yoluyla sunulmasıyla desteklenir. Dünyanın süt ve sığır eti endüstrilerinin amaçlarına uygun olarak seçilmiş ayrı genetik stok kullandığı bazı bölgelerde, süt ineklerinden doğan erkek buzağuların hiçbir faydası yoktur ve bunlar genellikle yeterli büyüklüğe ulaştıktan sonra kesime gönderilir (Phillips, 2015, s. 295).

Hem et hem de süt üretimi için yetiştirilen sığırların refahını etkileyen bazı ortak hususlar bulunmaktadır. Uzun süren nakliyeler sırasında hayvanların dar alanlarda aç ve susuz kalması, ciddi strese ve hatta ölümlere yol açabilir. Ayrıca, hayvan yetiştiriciliğinde doğal afetlerin etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ormanlık alanlara yakın bölgelerde yetiştirilen sığırlar, orman yangınları sonucunda canlı canlı yanabilir, sel felaketlerinde boğulabilir veya kuraklık nedeniyle açlık ve susuzluktan ölebilirler. Bu tür durumların önlenmesi için çiftlik sahiplerinin gerekli önlemleri alması ve hayvan ölümlerini en aza indirecek planlara sahip olması gerekmektedir (Petherick, 2005, ss. 215-217).

Kapitalist sistemde, en az ekonomik çıktı ile en fazla ekonomik girdi sağlanması amacıyla sığır yetiştiriciliğinde yoğun üretim sistemlerinden ötürü sığırlar doğal yaşam ortamlarından uzaklaştırılarak hijyenik olmayan ortamlarda yetiştirilir. Ayrıca, sığırların hızlı büyümesi ve verimliliğinin artması için sığırların sağlığını tehdit eden birtakım uygulamalar kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, hayvan üretim çiftliklerinde yalnızca sığırları değil, kapitalist

sistem içerisinde yer alan endüstriyel çiftliklerin diğer ayağı olan tavuk yetiştiriciliğini de etkilemekte, hayvanlara yapılan acımasızlık her sektörde etik sorunlar yaratmaktadır.

3.1.3. Tavuk yetiştiriciliği

Kümes hayvancılığı endüstrisi, son yirmi yılda önemli ölçüde büyüme kaydetmiş ve özellikle 1955 yılından itibaren hız kazanarak bu büyümeyi sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, endüstriyel çiftliklerin küçük mülk yapısı ve yemlerin karne ile dağıtılması nedeniyle sektör sınırlı bir gelişim göstermiştir. Ancak karne uygulamasının kaldırılmasıyla birlikte, endüstriyel hayvancılığın büyüme potansiyelinin önü açılmış ve sektör hızla genişlemiştir. 1954 yılında 20 milyon olan piliç üretimi, 1957'de 56 milyona, 1959'da 108 milyona, 1960'ta ise 142 milyona ulaşmıştır. 1965 yılına kadar, yıllık piliç üretimi 200 milyonun üzerine çıkmıştır. Günümüzde ise yalnızca ABD'de, iki milyar üzerinde bir üretim hacminden bahsedilmektedir. Öyle ki, ABD merkezli bir şirketin yalnızca Amerika'nın değil, İsviçre, Hong Kong ve Batı Almanya'nın tüm piliç ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede üretim yaptığı ifade edilmektedir (Harrison, 2013, s. 41).

Küresel ölçekte, 2020 yılında yaklaşık 120 milyon ton kümes hayvanı eti üretilmiştir. Bu üretimin yaklaşık 43 milyon tonu Asya'da, 26 milyon tonu Güney Amerika'da, 21 milyon tonu Kuzey Amerika'da, 19 milyon tonu Avrupa'da, 11 milyon tonu AB (Avrupa Birliği) ülkelerinde, 6 milyon tonu Afrika'da ve 1 milyon tonu diğer bölgelerde gerçekleştirilmiştir²².

Sanayileşme ve ekonomik büyümenin bu denli hızlı bir şekilde artması, yalnızca insan refahını değil, aynı zamanda hayvan refahını da önemli ölçüde etkilemiştir. Sanayileşme, kırsaldan kente göçü artırarak toplumsal yapıyı dönüştürmüş ve kent nüfusunun hızla artmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, kentsel nüfusu beslemeye çalışan kırsal nüfusun yetersiz kalması, geleneksel hayvan üretiminden mekanik ve yoğun üretim modellerine geçişi zorunlu hale getirmiştir. Bu dönüşüm, kırsal göçün neden olduğu üretim açığını, mekanik üretim yöntemleriyle telafi etmeyi hedeflemiştir (Bessei, 2018, s. 2).

Mekanikleşme, hayvanların yoğun bir şekilde üretimine yol açmış ve insan emeğine duyulan ihtiyacı azaltarak üretim kapasitesini artırmayı amaçlamıştır. Ancak, bu sistemin uygulanması tavuk yetiştiriciliğinde hayvan refahı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Hayvanların doğal davranışlarını kısıtlayan ve yaşam koşullarını zorlaştıran bu uygulamalar, hayvan refahı açısından ciddi sorunlara neden olmaktadır. Kümes hayvanları hem et hem de yumurta üretimi amacıyla, hayvancılığın diğer sektörlerindeki hayvanlardan çok daha yoğun bir şekilde yetiştirilmektedir. Üretim yoğunluğu nedeniyle, birim üretim başına düşen hayvan sayısı diğer hayvancılık sektörlerine kıyasla oldukça fazladır. Kümes hayvanlarının bulunduğu ortamın

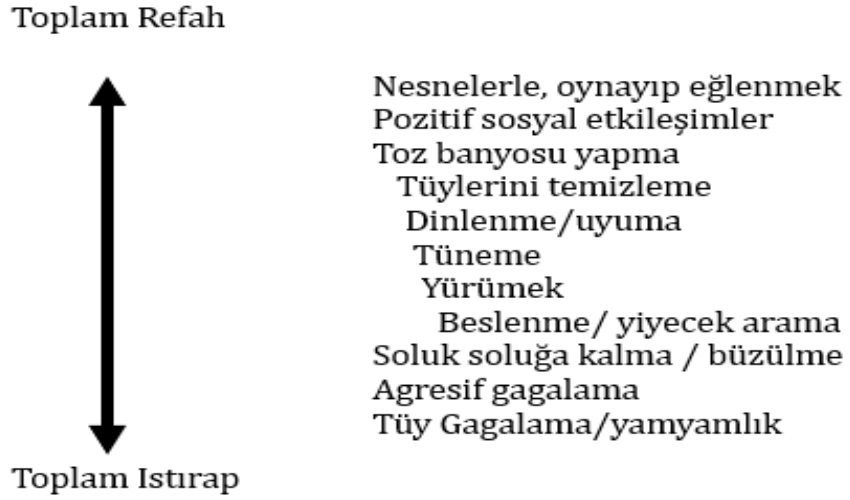
²² Broiler Production – Global başlıklı rapor için bkz: <https://www.compassioninfoodbusiness.com/media/7455890/info-sheet-1-broiler-production-global.pdf> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

kalabalık ve yapay doğası, hayvanların doğal davranışlarını sergilemelerini engellemekte ve refah sorunlarına yol açmaktadır (Duncan, 2010, s. 207).

Kümes hayvanlarının refahı konusunda birden fazla faktör ele alınmaktadır. Bu faktörler arasında hayvan hastalıkları, iskelet sağlığı, tüneklerin uygunluğu, nüfus yoğunluğunun azaltılması, ayak sağlığı, parazit yükü, hayvan davranışları, kafes sistemleri ve beslenme yer almaktadır (Lay, vd., 2011, s. 280). Kümes hayvanları için genel bir değerlendirme yapılacak olursa, yaşadıkları ortamın düzeni ve temizliğinin, sağlıkları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Karmaşık ortamlar, özellikle kafesiz sistemler, yuvada yaşayan bazı parazitlere avantaj sağlasa da tavukların sinek ve böcek gibi zararlılara karşı yırtıcı davranışlar sergilemelerine olanak tanımaktadır. Kümes hayvanlarının tükettikleri yemlerin sağlıklı ve temiz olması da büyük önem taşımaktadır; aksi takdirde, bu durum parazitlerin ve hastalıkların artmasına neden olabilir (Lay Jr. vd., 2011, s. 285).

Tavukların davranış kalıplarını ne ölçüde sergileyebildikleri yalnızca barınma sistemine değil, genetik özelliklere, yetiştirme ortamında kazandıkları deneyimlere, embriyonik gelişim sırasındaki çevresel koşullara ve genetik etkilere de bağlıdır. Bu nedenle, tavukların barındıkları ortamların doğal yaşam alanlarına uyumlu olması büyük önem taşımaktadır. Ancak, tavukların tüm barınma türlerinde belirli düzeyde stres yaşayabileceği ve hiçbir barınma sisteminin tüm refah parametrelerinde en iyi sonuçları sağlayamadığı bilinmektedir. Aynı şekilde, tek bir yumurta tavuğu türü, tüm kümes sistemlerine mükemmel şekilde uyum sağlayamayabilir. Her bir barınma sisteminin yönetimi, o sistemde yaşayan tavukların refahı üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, hayvan refahı açısından daha üstün olduğu düşünülen bir barınma sistemi bile, kötü yönetildiği takdirde tavukların refahını olumsuz etkileyebilir (Lay Jr. vd., 2011, s. 285).

Yukarıda belirtilenlere benzer şekilde, literatürde bu konuda çalışmaları bulunan diğer bilim insanları arasında Broom ve Fraser yer almaktadır. Broom ve Fraser, kümes hayvanları, özellikle tavukların refahını ve temel ihtiyaçlarını kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Broom ve Fraser'a göre, tavukların refahı açısından bazı temel unsurlar son derece önemlidir. Bu unsurlar arasında yeterli miktarda su ve besin sağlanması, vücutlarının düzgün bir şekilde korunması ve büyümesinin desteklenmesi, hastalık ve acıdan kaçınılması, korku ve stresten uzak tutulmaları yer almaktadır. Ayrıca, tavukların yeterli hareket ve egzersiz yapma olanaklarına sahip olması, toz banyosu yapabilmeleri, potansiyel tehlikelerin ortadan kaldırılması, diğer tavuklarla sosyal iletişim kurabilmeleri ve uygun bir yuva sağlanması gibi koşullar da hayvan refahının sağlanması için kritik öneme sahiptir.

Şekil 3. 5. Kümes hayvanlarında farklı davranışların toplam acıdan toplam refaha doğru refah ölçeğinde önerilen sıralaması

Kaynak: (Bessei, 2018, s. 4)

Şekil 3.5.'de Bessei, kümes hayvanlarının farklı davranışlarını analiz ederek bu davranışların toplam refah ve toplam acı üzerindeki etkilerini sıralayan bir refah ölçütü geliştirmiştir. Bu analizde, kümes hayvanlarının gerçekleştirdiği davranışlar refah seviyelerine göre kategorize edilmiştir. Şekil 3.5'e göre, kümes hayvanlarının neşeli bir şekilde oyun oynaması, en üst düzeyde refah göstergesi olarak belirtilmiştir. Bunu sırasıyla pozitif sosyal etkileşim, toz banyosu yapma, tüy temizleme, dinlenme/uyuma, tüneme, yürüme ve beslenme aktiviteleri takip etmektedir. Bu davranışlar, kümes hayvanlarının refah dolu bir yaşam sürdürdüğüne dair önemli göstergeler olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan, toplam acı çekme düzeyine denk gelen davranışlar arasında en alt sırada tüy yolma ve yamyamlık yer almaktadır. Bu davranışlar, kümes hayvanlarının en fazla acı çektiği durumlar olarak tanımlanmıştır. Acı çekme düzeyini artıran diğer davranışlar ise agresif gagalama ve soluk soluğa kalmadır. Bessei, hazırladığı bu şekle ile kümes hayvanlarının gerçekleştirdiği aktivitelerin refah üzerindeki etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Şekil 3.5'e göre, hayvanların gerçekleştirdiği aktiviteler yukarı doğru sıralandıkça toplam refah artmakta, aşağı doğru indikçe ise toplam acı seviyesi yükselmektedir.

Tavukların refahının neden önemli olduğu ve bu refahın sağlanabilmesi için temel gereksinimlerinin, ihtiyaçlarının etik bir çerçevede ele alındığı tartışılmıştır. Bu perspektifte, hayvan endüstrisinde kümes hayvanlarından biri olan tavuğun doğal davranışlarının ve temel ihtiyaçlarının karşılanması önemi vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, piliç tavukları ve yumurta üretimi için yetiştirilen tavuklar, endüstriyel çiftliklerde gerçekleştirilen tavuk yetiştiriciliğinin iki ana kolunu oluşturmaktadır.

3.1.3.1. Etlik Piliç Yetiştiriciliği

Et üretimi için yetiştirilen tavuklara piliç veya piliç tavuk denir. Piliç endüstrisi, tüketicilerin uygun fiyatlı kümes hayvanı etine olan talebinin artmasıyla büyümüştür. Göğüs kası ağırlığını artırmak amacıyla, üretim özelliklerine yönelik yetiştirme yöntemleri ve geliştirilmiş beslenme teknikleri kullanılmaktadır. Ticari etlik piliçler, hızlı kilo almaları için, çok hızlı büyüyecek şekilde yetiştirilmektedir. Tavuklar doğal ortamlarında zamanlarının çoğunu yiyecek arayarak geçirirler. Bu, onların yiyecek arama, gagalama, kaşıma, tarama ve toz banyosu yapma gibi tüy bakımı davranışlarını gerçekleştirme konusunda oldukça motive oldukları anlamına gelir. Bu davranışlar, tavuklar için tipik olan, türe özgü (doğal) davranışlardır. Et üretimi için yetiştirilen tavukların yaşamı iki ayrı aşamadan oluşur. İlk aşamada, kuluçkahanede doğar ve bir günlükken yetiştirme çiftliğine taşınırlar. İkinci aşamada ise, kesim günü gelene kadar, burada büyümeye devam ederler²³.

Bu bağlamda, çiftlik fabrikalarında doğan tavuklar, hayatlarının tamamını burada geçirecektir. Bu nedenle, kümes hayvanlarının minimum mekânsal ihtiyaçları, onların temel hareketlerini gerçekleştirebilmeleri için uygun büyüklükte olmalıdır. Tavukların buldukları alanın, hareket etmeleri için uygun, sert olmayan bir zemin ile sağlanması gerekmektedir. Ayrıca, yetiştirilen tavuklar yeterli besin ve mineral alarak sağlıklı bir yaşam sürmelidir.

Yaşam alanına göre çiftlik tavuklarında aşırı tüy kaybı, fizyolojik veya davranışsal farklılıkların bir göstergesi olabilir. Ayak ve pençe hasarı, ayaklarda lezyonlar, çatlaklar, hiperkeratoz ve bükülmüş, kırılmış ya da aşırı büyümüş pençelerle birlikte kafeslerde genellikle önemli bir sorundur. Bu sorunlar, zemin telinin kalınlığı ile ilişkili olup, aynı zamanda tüneklerin sağlanmasıyla da azaltılabilir. Tavuklar, fiziksel ya da psikolojik etmenler nedeniyle davranışsal bozukluklar gösterebilirler. Agresif davranışlar ise genellikle tavukların buldukları ortamla ilişkilidir. Yoğun stoklama, tavukları saldırgan hale getirebilir. Tüy gagalamak, genetik ve çevresel faktörlerin birleşimiyle ortaya çıkar. Çorak koşullarda bu durum daha şiddetli olabilir, çünkü bu koşullarda gagalamaya yönelik diğer uyarıların varlığı azalır. Tüy gagalama bazen yamyamlığa dönüşebilir, özellikle havalandırmanın kötü olduğu kafes dışı sistemlerde kafeslere göre daha yaygındır. Yaşam alanının küçüklüğü ve yanlış ışıklandırma, tavukları psikolojik olarak korku ve stres içinde bırakabilir (Appleby ve Hughes, 1991, ss. 117-120).

3.1.3.2. Yumurta Tavuğu Yetiştiriciliği

Yumurta üretimi amacıyla yetiştirilen dişi tavuklar, yumurta tavuğu olarak adlandırılmaktadır. Besin zincirleri, üreticilerden tüketicilere doğru uzanırken, aynı zamanda çiftliklere yönelik yukarı yönlü tedarik zincirini ve tüketicilere giden aşağı yönlü faaliyetleri de kapsamaktadır.

²³ "The Life of: Broiler Chickens" başlıklı rapor için bkz: <https://www.ciwf.org.uk/media/5235306/The-life-of-Broiler-chickens.pdf> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

Çok uluslu üretim ve satış şirketlerinden oluşan bu zincirler, gelişmekte olan ülkelerdeki bazı çiftçilere ve tüketicilere satış yapmaktadır (Hodges, 2009, ss. 14-15). Tavuk üretim çiftlikleri, küresel düzeyde besin zincirini sağlayan ve kapitalist sistemde büyük ölçekli bir endüstriyi temsil etmektedir. Küresel besin tedarikinde büyük bir paya sahip olan bu çiftlikler, yukarı yönlü olarak ilaç, yem ve diğer girdilerin sağlanmasından, aşağı yönlü olarak ise dağıtım ve perakende aşamalarına kadar geniş bir operasyonu kapsamaktadır.

Yumurta tavuğu yetiştiriciliğiyle ilgili literatürde en fazla ıstırap çeken durumlar, pil kafeslerinde yetiştirilen tavukların yaşadığı sıkıntılar ve erkek civcivlerin katledilmesidir. Pil kafeslerde yetiştirilen tavukların hareket alanlarının kısıtlı olması hayvan refahı konusunda önemli etik tartışmalara yol açmaktadır. Tavuk yetiştirme çiftliklerinin çoğunluğu 300 ya da 500 tavuktan oluşurken, bu tavuk çiftliklerinin ortalama %20'si açık alanda, %80'i ise tamamen kapalı ortamda üretim yapmaktadır. Bu büyük farkın ana sebebi, açık alandaki tavukların üşüyerek daha az yumurta vermeleridir. Açık alandaki tavuklar, enerjilerini gezmeye, yiyecek aramaya ve ısınmaya harcadıkları için yumurta üretimi için yeterli enerji sağlayamamaktadırlar. Diğer yandan, kapalı ortamda yetişen tavuklar ise doğal faaliyetlerini gerçekleştiremedikleri için bu zevkten ve doğallıktan mahrum kalmaktadırlar (Harrison, 2013, s. 66).

Kafeslerde tutulan yumurta tavukları, hayvancılık sistemi alanında ağır eleştiriler almaktadır. İlk olarak Avrupa'da geleneksel kafesler yasaklanmış ve devamında 2012 yılında sadece döşenmiş ve zenginleştirilmiş kafeslerin kullanımına izin verilmiştir. Kafeslerde yaşayan tavukların yaşadığı başlıca refah sorunları arasında, kemik problemleri, dışkıdan kaynaklanan hastalıklar, yuvalama zorlukları nedeniyle ortaya çıkan hormonal sorunlar, hareket kısıtlamaları ve davranışsal problemler bulunmaktadır. Bu sorunlar, kafes hayvancılığının başlıca hayvan refahını olumsuz etkileyen sonuçlarıdır (Duncan, 2010, ss. 208-209).

Yumurta tavuğu yetiştiriciliğinde, tavukların yaşam döngüsü, çoğunlukla birer meta olarak kullanılmalarıyla sonlanmaktadır. Özellikle bu tavukların kapalı alanlarda ve kafeslerde yetiştirilmesi, hareket etmelerini engellediği için etlerinin, serbest gezen tavuklara kıyasla daha yumuşak olmasına neden olmaktadır. Sofralık kullanıma uygun olmayan bu tavuklar, genellikle evcil hayvan maması üretimi ya da başka amaçlar için değerlendirilmektedir (Harrison, 2013, ss. 83-84).

Kapitalist sistemin, hayvan refahını göz ardı eden acımasız uygulamalarından biri de tavuk üretim çiftliklerinde erkek civcivlerin itlafıdır. Human Society International (HSI)²⁴ verilerine göre, her yıl dünya genelinde gıda endüstrisi için 81 milyar tavuk üretilmektedir. Erkek civcivlerin üretim kapasitesinin olmaması nedeniyle, tavuk üretim çiftlikleri erkek civcivleri bulundurmamak istememektedir.

²⁴ "Factory Farming" başlıklı yazı için bkz: <https://www.hsi.org/issues/factory-farming/> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

Kapitalist toplumlarda endüstriyel çiftliklerin yaygınlaşmasının başlıca nedenlerinden biri, düşük maliyetle yüksek üretim sağlama kapasitesidir. Bu çiftliklerde, üretim sürecinin bir parçası olarak hayvanların ayıklanması rutin bir uygulamadır. Ancak bu ayıklama süreci ekonomik kazanç sağlamayan hayvanların yaşamına son verilmesini içermektedir. Örneğin, kuluçkadan geç çıkan civcivlerin öldürülmesi, üretim maliyetlerini düşürmek adına yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Bu bağlamda, öldürülmeyen hayvanların daha iyi koşullarda yaşayacağı varsayımı yanıltıcıdır. Aksine, bu hayvanlar genellikle et üretimini artırmak amacıyla büyütülmekte ve bu süreçte büyümelerini hızlandırmak için kimyasallar enjekte edilmekte ve doğal davranışlarını sergileyemeyecekleri ortamlarda yaşamaya mahkûm edilmektedir. Bu hayvanlar çoğunlukla güneş ışığına dahi erişim sağlayamamaktadır (Harrison, 2013, s. 37).

Benzer şekilde, sağlıklı dişi civcivler de yeterli verim sağlayamayacakları için sistemde birer artık olarak görülmektedir. "Kuluçka artığı" olarak adlandırılan erkek civcivler ise ekonomik açıdan istenilen düzeyde kâr sağlamadıkları için kapitalist sistemde öldürülmektedir²⁵. Avrupa Parlamentosu Araştırma Servisi'nin yayımladığı bir rapora göre, her yıl AB'deki kuluçkahanelerde yaklaşık 330 milyon günlük erkek civciv öldürülmektedir. Bu işlem, civcivler dünyaya geldikten sadece birkaç saat sonra gerçekleştirilmektedir. Dişi civcivler, yumurta verme ve et üretim kapasitesine sahip oldukları için sağlıklı olanlar çiftliklere gönderilmektedir. Erkek civcivler ise sistemde istenmeyen bir yan ürün olarak kabul edilmektedir. Avrupa Konseyi Tüzüğü 1099/2009'a göre, 72 saati geçmemiş civcivlerin gazla öldürülmesi uygun görülmekteydi. Ancak, Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi'nin 2019 yılında yaptığı bir çalışma, bu uygulamanın hayvan refahına olumsuz etkileri olabileceğini ortaya koymuştur²⁶.

3.2. Turizm Sektörü

Turizm, insanın kişisel tatmin arayışına dayanan bir faaliyettir yaklaşımı, etik bir çerçevede içinde var olur: endüstri, ürününü turiste sunduğu kullanım değerine göre tanımlar. Ürün, insan tüketimi için inşa edilmiş bir nesne olarak görülür. Ancak bu ürün bir hayvan olduğunda, hayvanı yalnızca dışsal değeri üzerinden değerlendirmek, onun bağımsız faaliyet kapasitesini azaltır ya da tamamen reddeder. Serbest piyasa ekonomisindeki turizm, insanın seyahat etme ihtiyacının ticarileştirilmesini temsil ederek doğal ve kültürel kaynakları kar biriktirme aracı olarak kullanılabilir. Bu bağlamda turizm, hayvanları nesneleştiren ve onları insana eşdeğer

²⁵ "Erkek Civciv Katliamı: Türkiye" başlıklı yazı için bkz: <https://haberler.tvd.org.tr/2021/12/03/erkek-civciv-katliami-turkiye/> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

²⁶ "Male Chick Culling" başlıklı rapor için bkz: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/739246/EPRS_ATA\(2022\)739246_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/739246/EPRS_ATA(2022)739246_EN.pdf) erişim tarihi: 3 Aralık 2024.

olmayan varlıklar olarak konumlandırılan antroposantrik bir ilişki biçimine örnek teşkil edebilir (Markwell, 2015, ss. 44-45).

WTTC²⁷ (World Travel & Tourism Council) ve Oxford Economics iş birliğiyle hazırlanan raporlar, turizm sektörünün pandemi öncesindeki küresel ekonomi üzerindeki belirgin etkilerini ortaya koymaktadır. 2019 yılında seyahat ve turizm sektörü, doğrudan, dolaylı ve dolayısıyla kaynaklı etkileriyle dünya genelindeki toplam istihdamın %10,5'ine tekabül eden 334 milyon kişiye iş olanağı sağlamıştır. Aynı dönemde, sektörün küresel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payı %10,4 olarak gerçekleşmiş ve yaklaşık 10,3 trilyon ABD doları düzeyinde bir ekonomik katkı yaratmıştır. Bu veriler, turizm sektörünün küresel ölçekte istihdam yaratımı ve ekonomik büyüme açısından kritik bir rol üstlendiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca, pandemi gibi krizlerin sektöre olan etkilerini analiz etmek ve gelecekte daha dirençli bir yapının inşa edilmesi için stratejik yaklaşımlar geliştirmenin önemine işaret etmektedir.

Turizm sektörü, hayvanların metalaştırılmasının yoğun şekilde gözlemlendiği başlıca alanlardan biridir. Bu sektörde, hayvanlar bir kullanım değeri kazanarak eğlence ve deneyim amacıyla kullanılmakta ve bunun sonucunda ekonomik kazanç elde edilmektedir. Hayvan turizmi, hayvanların doğal yaşam biçimlerini ve refahlarını ciddi şekilde etkilemektedir. Doğal ortamlarından koparılan hayvanlar, genellikle hayvanat bahçeleri, sirkler ve diğer benzer mekanlarda sergilenir ve bu hayvanlar çoğu zaman esaret altında tutulmaktadır. Bu tür uygulamalar, hayvanların doğal davranışlarını sergileyememelerine, fiziksel ve psikolojik strese maruz kalmalarına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel ve kültürel turizm faaliyetlerinde kullanılan hayvanlar da bu metalaşma sürecinin bir parçasıdır.

Fil gezileri ve boğa güreşleri gibi etkinlikler, geleneksel ve kültürel değerlerin bir yansıması olarak turistlerin ilgisini çekmektedir. Ancak, bu etkinlikler gelenek ve kültür gerekçesiyle devam ettirildiği halde, hayvan refahı üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmaktadır. Boğa güreşlerinde, boğalar şiddetli şekilde dövülüp öldürülmekte; fil gezilerinde ise filler travma ve uzun süreli psikolojik etkiler yaşamaktadır. Turizm sektörü içindeki bu metalaşma süreci, hayvanların yaşam kalitesini büyük ölçüde düşürmekte ve onların özgürce yaşama haklarını ihlal etmektedir. Geleneksel ve kültürel olarak sürdürülen bu tür faaliyetler, hayvanların sağlığı ve refahı göz önünde bulundurulmaksızın yapılan uygulamalardır. Bu başlık altında, turizmde hayvanların metalaştırılmasının ve bunun hayvan refahı üzerindeki olumsuz etkilerinin detaylı bir şekilde ele alınması, bu sektördeki hayvan hakları ihlallerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bölümde, turizm sektöründe metalaşan hayvanların hayvan refahı üzerindeki etkileri, hayvanat bahçeleri, safari turları, sirkler, boğa güreşleri ve binek hayvan gezileri gibi örnekler üzerinden incelenecektir.

²⁷ Travel & Tourism Economic Impact Research (EIR) başlıklı rapor için bkz: <https://wtcc.org/research/economic-impact> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

3.2.1. Hayvanat bahçeleri

Hayvanat bahçeleri üç bin yıldan daha uzun bir süredir varlığını sürdürmektedir. Kayıtlara geçen ilk hayvanat bahçesi, Mısır Kraliçesi Hatşepsut'a ait olup M.Ö. 15. yüzyılda geniş bir saray hayvanat bahçesine sahip olduğu bilinmektedir. Ancak modern anlamdaki ilk hayvanat bahçeleri, 18. yüzyılda Avrupa'da kurulmuş, Paris ve Viyana'da önemli örnekleri görülmüştür. Bu dönemi, 19. yüzyılda Londra ve Berlin'de açılan büyük hayvanat bahçeleri takip etmiştir. Amerika'daki ilk hayvanat bahçeleri ise 1870'lerde Cincinnati ve Philadelphia'da kurulmuştur. 1990'lı yılların başında dünya çapında 10.000'den fazla hayvanat bahçesi bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Ancak son 20 yılda, yaban hayatının esaret altında tutulması ve hayvan refahı konularında artan endişeler, hayvanat bahçelerinin amacını ve işlevini yeniden sorgulamaya yol açmıştır (Mason, 2000, s. 333).

Vahşi hayvanlar, tarih boyunca insanları büyülemiş ve bu ilgi, hayvanat bahçelerinin temelini oluşturan hayvan sömürüsüne dayalı bir geçmişe yol açmıştır. Tarihsel olarak hayvanat bahçeleri, imparatorlukların gücünün ve egemenliğinin sınırlarını göstermek amacıyla birer sembol olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla bu güç gösterisi, ticari bir endüstri haline dönüşmüştür. Hayvanat bahçeleri günümüzde de popülerliğini korumaktadır. Öyle ki, 2023 yılında hayvanat bahçelerini ziyaret eden kişi sayısı, Amerika Ulusal Beyzbol Ligi (MLB) ve Amerika Ulusal Futbol Ligi (NFL) maçlarının toplam yıllık katılımcı sayısını aşmıştır. Bunun yanı sıra, 2024 yılında Amerika'da hayvanat bahçeleri, milyonlarca ziyaretçiden 3,1 milyar dolarlık yıllık gelir elde etmiştir²⁸.

Hayvanat bahçeleri, bir müze biçimi olarak da kabul edilebilir. Diğer müze biçimleriyle arasındaki en büyük fark, hayvanat bahçelerinin sergilerinin canlı olmasıdır. Bununla birlikte hayvanat bahçeleri, özünde eğitim amacı taşımaları, profesyonel bir kadroya sahip olmaları, çoğu zaman kâr amacı gütmemeleri, halka sergilenen somut nesnelere sahip olmaları ve bunları muhafaza etmeleri bakımından diğer müzelerle benzerlik gösterir (Alexander vd, 2017, s. 99).

İnsan-doğa ilişkisi bağlamında, hayvanları insanlarla bir araya getirme amacı güden bu sektörlerde hayvan refahı genellikle faydacı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Regan'a göre bu durum, hayvan hakları hareketlerinin temel ilkelerine ters düşmektedir. Thomas Taylor ve Henry Salt ise bu tür yaklaşımları, insanların kendi eğlenceleri uğruna hayvanları birer nesneye dönüştürdükleri barbarca uygulamaların bir toplamı olarak değerlendirmiştir. Bu perspektiften hareketle, hayvanat bahçelerinin başlangıçta temel olarak eğlence amacıyla kurulduğu bilinmektedir. Ancak, son 50 yılda hayvanat bahçeleri, koruma ve doğaya geri kazandırma misyonuyla yeniden tanımlanarak korumacı bir statü kazandıkları iddiasında

²⁸ "Wild Animals" başlıklı yazı için bkz: https://faunalytics.org/fundamentals-wild-animals/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAx9q6BhCDARIsACwUxu4C48FayDjt_rWZNACz44kjs8BgIGJbWVGJPCDNCmc2AySuKQsgMcCMAgnOEALw_wcB erişim tarihi: 9 Aralık 2024.

bulunmuşlardır. Buna rağmen, dünya genelinde gerçekten bu misyonu benimseyen hayvanat bahçelerinin sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (Hall ve Brown, 1996, s. 50).

Regan'a göre, nesli tükenmekte olan türler haricinde, hayvanların özgürlüğünün hayvanat bahçelerinde ihlal edilmesi etik açıdan kabul edilemez bir durumdur. Bunun yanı sıra, hayvanat bahçelerinde tutulan türlerin esaret altında bulunması ve manipüle edilmesi, etik açıdan ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Keulartz, 2015, s. 340). Kısıtlı bir alanda kapatıldığını ve ne zaman uyuyacağını ne zaman yemek yiyeceğini, nereye gidebileceğini ve kimlerle iletişime geçebileceğini başkalarının belirlediğini hayal edin. Böyle bir durumda, akla ilk olarak bir hapisane gelmesi muhtemeldir. Hayvanat bahçeleri de benzer şekilde, hayvanların hareketlerini kısıtlayan ve refahlarını olumsuz etkileyen yapılar olarak değerlendirilmektedir.

Carr'ın (2016, ss. 76-77) hayvanat bahçesi ziyaretçileriyle gerçekleştirdiği bir ankette elde edilen sonuçlar, ziyaretçilerin en sevdikleri hayvanları genellikle koruma sürecinin bir parçası olarak değil, eğlenceli varlıklar olarak tanımladıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, eğlenceli olarak algılanan hayvanların koruma süreçlerinden dışlandığı anlamına gelmemekle birlikte, ziyaretçilerin hayvanları algılama biçiminin bu yönde olduğunu göstermektedir. Söz konusu bulgular, hayvanat bahçelerinin bir eğlence mekânı olarak algılanmasının baskın bir kimlik olduğunu doğrulamaktadır. Oysa hayvanat bahçeleri, insan merkezli bir perspektif yerine, hayvanların refahını ve perspektifini merkeze almalıdır (Wolfensohn vd., 2018, s. 11).

Hayvanat bahçelerinde ziyaretçi sayısının artması, ortamın ses seviyesini yükselterek hayvanlarda stres düzeyinin artmasına yol açabilmektedir. Örneğin, ziyaretçi yoğunluğunun yüksek olduğu hayvanat bahçelerinde, şempanzelerde yiyecek arama, bakım ve oyun oynama gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında strese bağlı bir azalma gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, artan ziyaretçi sayısının leoparlarda strese neden olduğu ve bu durumun hayvanların yürüyüş aktivitelerinde belirgin bir artışa yol açtığı tespit edilmiştir (Morgan ve Tromborg, 2007, s. 280). Hayvanat bahçelerindeki hayvanların sağlığı, dikkate alınması gereken önemli bir konu olmasına rağmen, bu hayvanlar çevrelerine özgü çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle, doğaları gereği insanlarla çok az etkileşimde bulunan ya da hiç bulunmayan hayvanlar, yoğun ziyaretçi akışı nedeniyle grip, soğuk algınlığı, tüberküloz ve kızamık gibi insan kaynaklı enfeksiyonlar veya parazitlere bağlı hastalıklara yakalanabilmektedir (Wickins-Dražilová, 2006, s. 28).

Hayvanat bahçelerinde tutulan hayvanların, doğal ortamlarında kısa süre yaşayabilecekleri ancak hayvanat bahçelerinde bulduklarında refah içinde sağlıklı ve uzun bir yaşam sürdürebilecekleri düşüncesi, bazı çevrelerce savunulmaktadır. Ancak, bu düşünce oldukça yanlıştır. Yaban hayvan turizmi bağlamında, hayvanların korunması amacıyla gerçekleştirildiği iddia edilen etkinlikler, çoğunlukla ekonomik kazanç sağlama amacını taşımaktadır. Bu tür faaliyetler, yüzeyde hayvanların korunması, nesillerinin devam ettirilmesi ve refahlarının sağlanması gibi olumlu hedefler barındırıyor gibi görünse de hayvan refahını olumsuz etkileyen durumlara sıkça yol açmaktadır.

Diğer yandan, yaban hayvanlarının doğal yaşam alanlarından koparılarak hayvanat bahçelerine kapatılması hem fiziksel hem de psikolojik açıdan ciddi olumsuz etkiler yaratmaktadır. Örneğin, doğal ortamlarından alınarak hayvanat bahçelerinde barındırılan zebralar, yırtıcı hayvanlar (örneğin aslanlar veya timsahlar) tarafından avlanma riski olmaksızın, 5-10 zebrenin bulunduğu küçük gruplar içinde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu durum genellikle "korumacı turizm" olarak adlandırılmaktadır. Ancak zebralar, doğal yaşam alanlarında yırtıcılardan korunma davranışları geliştirmiştir ve hayvanat bahçelerinde bu doğal davranışların kaybolması, hayvanların biyolojik ve davranışsal adaptasyonlarını olumsuz etkilemektedir.

Doğal ortamlarında avcı olan hayvanlar, hayvanat bahçelerinde esaret altında tutulmaktadır. Örneğin, hayvanat bahçesindeki aslanlar ve kaplanlar, doğal yaşam alanlarından yaklaşık 18.000 kat daha küçük bir alanda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ayrıca, hayvanat bahçelerinde hayvanların tutulduğu ortamlarda genellikle duvarlar çöl, orman veya buzul gibi doğal yaşam alanlarının resimleriyle süslenmektedir. Ancak bu uygulama, hayvanat bahçelerini insanlara doğal bir ortam olarak sunmaktan öteye gitmemektedir. Gerçekte, bu ortamda bulunan hayvanlar, vahşi doğada olmadıklarının farkındadırlar ve duvarlardaki doğal yaşam alanlarına ait resimler, onların yaşadıkları acıları azaltmaz ya da dindirmez²⁹.

Hayvanat bahçelerinde tutulan hayvanlar, esaretin doğası gereği stresli bir ortamda yaşamlarının yanı sıra, bu tesislerdeki kötü muameleyi daha da kötüleştiren belirli koşullar nedeniyle ciddi kötü muameleye maruz kalmaktadır. Toplumun hayvanlara ilişkin genel görüşleri, insanların esaret altındaki hayvanlardan kar elde etme arzusu, hayvanlara yönelik muamelenin yetersiz izlenmesi ve çalışanların yetersiz eğitimi, bu kötü muamelenin başlıca sebeplerindendir. Hayvanların maruz kaldığı bu kötü muameleler hem psikolojik hem de fiziksel zararlara yol açmaktadır. Bu sorunları hafifletmek veya çözmek amacıyla çevresel zenginleştirme, esaret altındaki hayvanların serbest bırakılmasıyla ilgili programlar ve hayvan barınakları gibi çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Ancak, bu uygulamalar her ne kadar çözüm odaklı olsa da hayvan refahını tam anlamıyla sağlamak adına hala önemli zorluklar ve eksiklikler bulunmaktadır.

3.2.2. Sirk

Yaban hayvanlarının zulme uğradığı ve metalaştırıldığı bir diğer turizm faaliyeti ise sirk gösterileridir. Sirklerin kökeni Antik Mısır'a kadar uzanmakta olup, daha sonra Roma ve Yunan medeniyetlerinde yaygınlık kazanmıştır. İlk dönemlerde sirkler, nadir ve egzotik hayvanların sergilendiği alanlar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak günümüzde hem hayvanat bahçeleri hem de sirkler, esaret altında tutulan hayvan türlerinin refahı konusunda ciddi tartışmaların odağındadır. Özellikle sirkler, hayvan refahı mevzuatına uygun davranmayan veya hayvanların

²⁹ "Zoos" başlıklı yazı için bkz: <https://www.freedomforanimals.org.uk/zoos> erişim tarihi: 9 Aralık 2024.

bakım ve sağlığı için asgari standartları karşılamayan yerler olarak bilinmektedir. Bu tür ortamlarda, hayvanlarda fiziksel, zihinsel ve davranışsal değişikliklerin yaygın olduğu tespit edilmiştir (Mota-Rojas vd., 2022, s. 1).

Diğer taraftan, vahşi hayvanların turizm sektöründe metalaştırılması, eğlence ve ekonomik kazanç amaçları doğrultusunda gerçekteştirilen bir dizi faaliyetleri kapsamaktadır. Sirklerde esaret altında bulunan hayvanlar, bireysel davranışlarını ve diğer hayvanlarla olan sosyal etkileşimlerini sınırlayan koşullara maruz bırakılmaktadır. Uzun vadede, bu durum hayvanların bilişsel ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyerek sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Dünya Hayvanat Bahçeleri ve Akvaryumlar Birliği (WAZA)'ne göre, üye kuruluşlarda vahşi hayvanların sunumlar veya gösterilerde kullanılması durumunda, bu etkinliklerin bir koruma veya eğitim amacı taşıması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle WAZA, hayvanların uygunsuz koşullarda tutulduğu sirk uygulamalarına karşıdır. Benzer şekilde, İngiliz ve İrlanda Hayvanat Bahçeleri ve Akvaryumlar Birliği (BIAZA), üye kuruluşların hayvanlarını sirklere vermesine kesinlikle izin vermemektedir (Iossa vd., 2009, ss. 129-130).

Aslan, fil, su aygırı ve kaplan gibi çeşitli vahşi hayvanlar, sirklerde esaret altında tutularak insanların eğlenmesi ve ticari kazanç sağlanması amacıyla kullanılmaktadır. Sirklerde gerçekteştirilen aktivitelerin eğitim veya koruma amaçlı olduğu yönünde bazı görüşler bulunsa da bu tür etkinliklerin temel amacı insanları eğlendirmek ve sektörden ekonomik kazanç elde etmektir (Brando, 2016, s. 296). Hayvanlara büyük ölçüde bağımlı olan ve turistik cazibe merkezleri arasında yer alan sirkler, hayvan refahına zarar verdikleri gerekçesiyle ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır.

Sirklerin hayvan refahına yönelik olumsuz etkileriyle ilgili eleştirilerin başında, hayvanların taşınırken dar kafeslere kapatılması ve eğitim süreçlerinde maruz kaldıkları ıstırap yer almaktadır. Özellikle sık sık yer değiştiren sirklerde, hayvanlar taşınırken ihtiyacı olan alanın çok daha altında bir büyüklüğe sahip kafeslerde nakledilmektedir. Ayrıca, sirklerde hayvanların eğitimi sırasında ceza ve korku temelli yöntemler kullanılmaktadır. Örneğin, sirklerde gösteri yapması için eğitilen ayların arka ayakları üzerinde durmaya zorlanırken patilerinin yakıldığı bilinmektedir (Shani ve Pizam, 2008, s. 684). Filler, doğada günde 30 mil kadar yürürken, bir sirk filinin tüm hayatı boyunca yürüyebileceğinden çok daha az mesafe kat etmektedir. Aslanlar, zebra ve primatlar gibi normalde sürüler veya aile grupları halinde yaşayan hayvanlar, yalnız yaşamaya zorlanırken; Kaplanlar gibi doğada yalnız olan diğer hayvanlar ise birbirlerine rahatsız edici bir yakınlıkta olmaya zorlanmaktadır³⁰.

Günümüzde sirklerde yaşanan hayvan yoksunluğunun farkına varan birçok ÷lke, sirklerde vahşi hayvanların kullanımını yasaklamış veya kısıtlamıştır. Ayrıca at ve köpek gibi evcil hayvanların sirklerde kullanılmasına da bazı ÷lkelerde yasak getirilmiştir. Örneğin, Litvanya,

³⁰ "Animals in Circuses" başlıklı yazı için bkz: <https://www.bornfreeusa.org/campaigns/animals-in-captivity/circuses/> erişim tarihi: 9 Aralık 2024.

Lüksemburg ve Malta gibi ülkelerde vahşi hayvanların sirklerde kullanımı tamamen yasaklanırken, Bolivya'da hem evcil hem de vahşi hayvan türlerinin sirklerde kullanılmasına dair yasaklar uygulanmaktadır³¹.

3.2.3. Boğa güreşleri

Boğa güreşinin kesin kökenlerinin belirlenmesi zor olmakla birlikte, uygulamanın köklerinin M.Ö. 2000'lere kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Bugün bildiğimiz haliyle boğa güreşi, 18. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Boğa güreşleri İspanyol kültürüne giderek daha fazla entegre oldukça, matadorun rolü onurlu bir meslek olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Boğa güreşi, İspanyol kültürünün o kadar ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ki, bir zamanlar bu etkinliğe katılmak, İspanya'yı ziyaret etmenin beklenen bir parçası olarak görülüyordu³². Boğa güreşleri, turizmin bir parçası olarak "insan tarafından başlatılan agonistik hayvan yarışmaları" kategorisinde yer almakta olup, bu sınıfın en ikonik, en popüler fakat aynı zamanda en tartışmalı örneği olarak değerlendirilmektedir. Boğa güreşlerinin, öldürücü ve öldürücü olmayan çeşitleri bulunmakla birlikte, özellikle İspanya'da olmak üzere dünyanın birçok yerinde gerçekleştirilmektedir (Cohen, 2014, ss. 545-546).

Boğa güreşlerinde, boğa arenaya girdiğinde pikadorlar tarafından yaklaşılr. At üstündeki adamlar, boğanın sırtına ve boyun kaslarına mızrak saplarlar. Ardından banderillerolar devreye girer; boğanın dikkatini dağıtarak etrafında fırlatarak, ucunda zıpkın ucu bulunan parlak renkli çubukları boğanın sırtına saplarlar. Kan kaybından zayıfladığında, banderillerolar boğayı başı dönene kadar ve onları kovalamayı bırakana kadar daireler çizerek koştururlar. Son aşamada ise matador boğayı öldürür. Birçok turist, İspanya'nın Pamplona kentindeki sokaklarda koşmaya zorlanan boğaların, daha sonra boğa arenalarında öldürüldüğünü bilmemektedir. Günlük koşular sırasında, seyirciler ve koşucular boğalara sopalarla ve rulo halindeki gazetelerle vurur. Panikleyen hayvanlar, kaygan Arnavut kaldırımli sokaklarda ayaklarını kaybedebilir ve duvarlara çarparak kemiklerini kırma veya kendilerini başka şekillerde yaralama riskine girebilirler³³.

Dünya çapında gerçekleştirilen boğa güreşlerinde her yıl yaklaşık 180.000 boğa öldürülmekte, bunun çok daha fazlası ise boğa festivali etkinlikleri sırasında yaralanmakta veya yaşamını yitirmektedir. Boğa güreşçisi ya da matador, boğayı genellikle uçları sivri tahta çubuklarla bıçakladıktan sonra, hızlı ve temiz bir öldürme amacı taşıdığı iddia edilen bir yöntemle boğanın omuzları arasına kılıç saplayarak öldürmektedir. Ancak gerçekte, çoğu matador hedefi

³¹ "Circuses without Wild Animals" başlıklı yazı için bkz: <https://www.four-paws.org/campaigns-topics/topics/wild-animals/worldwide-circus-bans/> erişim tarihi: 9 Aralık 2024.

³² "Is Bullfighting Cruel to the Bull?" başlıklı yazı için bkz: <https://sentientmedia.org/bullfighting/> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

³³ "Bullfighting" başlıklı yazı için bkz: <https://www.peta.org/issues/animals-in-entertainment/cruel-sports/bullfighting/> erişim tarihi: 10 Aralık 2024.

iskalamakta ve kılıç, boğanın akciğerleri ve bronş tüplerine zarar vermektedir. Bu durum, hayvanın ağzından ve burnundan kan akmasına ve kanın kabarcıklar oluşturmasına yol açmaktadır³⁴. Boğa güreşi öncesinde, boğaların daha saldırgan ve sinirli hale gelmeleri için günlerce aç bırakıldıkları bilinmektedir. Boğa güreşleri sırasında, hayvanlar belirlenmiş bir rotadan geçerken kesilmekte, sopalanan veya kızdırılmak amacıyla üzerlerine cisimler atılmaktadır. Çoğu zaman, bu festivallerin sonunda boğalar kesilerek öldürülmektedir (Yates, 2009, ss. 133-134).

3.2.4. Binek hayvan gezileri

3.2.4.1. Fil Gezileri

Asya'da turistik faaliyetler ve ziyaretçileri eğlendirmek amacıyla 2.800'ün üzerinde fil kullanılmakta ve bu hayvanlar ciddi şekilde istismar edilmektedir. Filler, turistik talepleri karşılamak için gösteriler, turlar ve banyo gibi etkinliklerde kullanılmak amacıyla eğitilmektedir. Doğduktan kısa süre sonra annelerinden koparılan filler, "ezme/ezilme" olarak adlandırılan bir eğitim sürecine tabi tutulmaktadır. Bu süreçte, fillerin insanlara itaat etmemesi durumunda kancaların vücutlarına batırıldığı ve hayvanların aç ya da susuz bırakıldığı bilinmektedir. Bu eğitimin amacı, fillerin itaatkâr hale getirilmesidir. Turistler, bu tür etkinliklere katılarak ömürlerinde bir kez deneyim yaşamak isterken, çoğu zaman bu faaliyetlerin arka planındaki hayvan zulmünün farkında olmadan bu tür uygulamaları finanse etmektedir³⁵.

Filler, doğaları gereği sırtlarında gönüllü olarak insan taşımazlar; bu tür davranışlar, yalnızca psikolojik travma nedeniyle zorla gerçekleştirilir. Eğitimci, filleri bağlar ve onları itaatkâr hale getirebilmek için kancalarla döverek ve korkutarak moral bozucu bir eğitim süreci uygularlar. Bu yöntemler, filler üzerinde ciddi bir korku yaratır ve acıdan kaçınmak için insanlara itaat etmeyi öğretir. Sonuç olarak, bu filler sıklıkla travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) geliştirirler. Esaret altındaki filler, uzun süre ayakta durmak zorunda kaldıkları ve hareket etmekte zorlandıkları için ciddi ayak ve kas problemleri yaşayabilirler³⁶.

³⁴ "Bullfighting: A long, cruel death" başlıklı yazı için bkz: <https://www.humaneworld.org/en/news/bullfighting-longcruel-death> erişim tarihi: 3 Aralık 2024.

³⁵ "The Cruelty Behind an Elephant Ride" başlıklı yazı için bkz: <https://www.worldanimalprotection.org.au/our-work/animals-not-entertainers/rides/> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

³⁶ "Animal Rides on Holiday" başlıklı yazı için bkz: <https://www.peta.org.uk/issues/animals-not-use-entertainment/animal-rides-on-holiday/> erişim tarihi: 10 Aralık 2024.

3.2.4.2. At Gezileri

At arabaları, tarihsel olarak insanlık için önemli bir ulaşım aracı olmuştur. İlk atlı arabaların, yaklaşık MÖ 3500 civarında, tekerlekli kızakların geliştirilmesiyle başladığı kabul edilmektedir. Bu dönemde, insanlar, hayvanlardan taşıma gücü sağlama fikrini keşfederek, atları ulaşımda ve yük taşımada kullanmaya başladılar. Atlar, o zamandan günümüze kadar, tarım, taşımacılık ve savaş gibi pek çok alanda insanlara hizmet etmiştir. Bugün, özellikle bazı şehirlerde, atlı arabalar hala turistik bir cazibe merkezi olarak kullanılmakta ve geçmişin geleneklerini yaşatmaktadır. Ancak bu kullanım, atların sağlığı ve refahı konusunda bazı etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir, çünkü atlar uzun süreli ve zorlu çalışmalar nedeniyle fiziksel olarak zarar görebilirler³⁷.

Ülkemizde Adalar'daki at arabası gezileri, son yıllarda hayvan hakları savunucularının yoğun eleştirilerine hedef olmuştur. Özellikle atların zorlu koşullar altında çalıştırılması, aşırı yük taşıma, uzun saatler boyunca durmaksızın çalıştırılmaları ve kötü muamele görmeleri büyük bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Hayvan Hakları İzleme Komitesi (HAKİM) tarafından yayımlanan 2016 yılı raporunda, Adalar'daki atların genellikle bakımsız ve sağlıksız koşullarda tutulduğuna, işkenceye maruz kaldıklarına dikkat çekilmiştir. Bu tür uygulamalar, atların fiziksel ve psikolojik sağlıklarını olumsuz şekilde etkilemekte ve bu durum kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmaktadır. Adalar'da yaşanan bu olumsuz durum, hayvan hakları savunucularının at arabası faaliyetlerinin sona erdirilmesi veya daha insancıl ve sürdürülebilir bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunmalarına yol açmıştır³⁸.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), Adalar'daki atların sağlıksız koşullarda çalıştırılmasına karşı gelen tepkiler üzerine 2020 yılında önemli bir adım atmıştır. Bu adım, Adalar'da at arabası gezilerinin sona erdirilmesi ve hayvanların daha insancıl bir şekilde yaşamaları için bir çözüm olarak hayata geçirilmiştir. İBB, Adalar'daki 1.777 atı sahiplendirerek, gezi amaçlı at kullanımını sonlandırmıştır. Bunun yerine, Adalar'ı gezmek için özel yapım elektrikli araçların kullanılacağı bir proje geliştirilmiştir. Bu proje, hem hayvanların sağlığı ve refahını koruma amacı taşırken, hem de Adalar'daki ulaşımın daha çevre dostu ve sürdürülebilir bir hale gelmesini sağlamayı hedeflemiştir. Bu gelişme, hayvan hakları savunucuları tarafından olumlu karşılanmış ve Adalar'daki hayvan zulmünün sona erdirilmesine yönelik önemli bir adım olarak görülmüştür³⁹.

Sonuç olarak turizm sektörü, hayvanların metalaştırıldığı en yaygın alanlardan biridir. Bu sektörde, hayvanlar bir kullanım değeri kazanarak insan eğlencesi ve deneyimi amacıyla

³⁷ "What is the RSPCA's view on camel tour rides?" başlıklı yazı için bkz: <https://kb.rspca.org.au/knowledge-base/what-is-the-rspcas-view-on-camel-tour-rides/> erişim tarihi: 10 Aralık 2024.

³⁸ "2016 Yılı Hayvan Hakları İhlâl Raporu" başlıklı rapor için bkz: <https://hakimkomite.org/2017/04/14/2016-yili-hayvan-haklari-ihlal-raporu/> erişim tarihi: 10 Aralık 2024.

³⁹ "Adalardaki Atlar Sahiplendiriliyor" başlıklı yazı için bkz: <https://tarim.ibb.istanbul/tr/haberler/8630/adalardaki-atlar-sahiplendiriliyor.html> erişim tarihi: 10 Aralık 2024.

kullanılmakta, bu da hayvanların yaşam biçimlerini ve refahlarını ciddi şekilde etkilemektedir. Hayvanlar, doğal ortamlarından kopararak hayvanat bahçeleri, sirkler gibi alanlarda sergilenmekte ve genellikle esaret altında tutulmaktadır. Bu ortamlar, hayvanların doğal davranışlarını sergileyemediği, genellikle stresli ve fiziksel olarak yıpratıcı koşullardır. Bunun yanı sıra, yerel ve kültürel turizm faaliyetlerinde de hayvanlar metalaştırılmaktadır. Fil gezileri ve boğa güreşleri gibi etkinlikler, çoğunlukla geleneksel ve kültürel değerleri yansıtmak amacıyla turistlere sunulmaktadır. Ancak, bu tür etkinlikler çoğu zaman hayvanların sağlığı ve refahı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Boğa güreşleri, boğaların şiddetle dövülmesi ve öldürülmesi gibi travmatik deneyimlere yol açarken, fil gezileri de filler üzerinde travma ve psikolojik zararlar yaratmaktadır. Gelenekler ve kültür gerekçe gösterilerek yapılan bu tür yerel turizm faaliyetleri, hayvanların doğasına zarar vermekte ve onların sağlıklı yaşam haklarına müdahale etmektedir.

3.3. Moda Sektörü

Moda, bir kavram olarak dilimize Latince "modus" kelimesinden geçmiştir ve bu kelime "sınırlanamayan" anlamına gelmektedir (Ertürk, 2011, s. 6). Moda olgusu, özünde kapitalist sistem içerisinde kendini her yerde ve her zaman hissettirmiştir. Bunun ana nedeni, kapitalist sistemin temel özelliklerinden biri olan esnek yapısının, dışarıdan gelen yeniliklere her zaman kolayca adapte olabilme ve onları sistemine enjekte etme yeteneği ile açıklanabilir (Akar, 2009, s. 203).

Moda, insanların sınırsız tüketim ile bütünleşmesini sağlayarak, kapitalist sistemin bizlere ihtiyaç dışı arzuları bir zorunluluk gibi görmemize neden olur. Kapitalizmin moda ile doğurduğu ihtiyaç dışı sahte arzuların giderilmesi mümkün değildir. Her ne kadar bu sistemde bir ihtiyacımızı karşıladığımızı düşünsek de bir süre sonra arzularımız bizleri yeni şeylere ihtiyaç duyduğumuz düşüncesine itecektir. Bu durum, kapitalist sistemi moda aracılığıyla insanları sürekli olarak yeni istekler ve arzular arasında bir ikilemde bırakır ve böylece kısır bir döngü oluşur. Aslında bu sistemin asıl amacı, insanların ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade, bir tüketim kültürü oluşturup, kapitalist ekonominin çarklarının dönmesini sağlamaktır (Duman, 2016, s. 28).

Moda ve giyim endüstrisi, son 50 yılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve kapitalist sistemin büyümesiyle büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Moda endüstrisi geçmişte tüketici ihtiyacına karşılık gelen bir üretim ile sınırlıyken, günümüzde üretime dayalı bir ihtiyaç algısı ve arz söz konusu olmuştur. Özellikle bu değişim, sürekli yenilenme ve bugün üretilip yarın tükenme gibi bir durumu ortaya çıkarmıştır (Bhardwaj ve Fairhurst, 2010, ss. 165-166).

Moda sektörü, hızlı bir büyümeyle küresel bir endüstri haline gelmiştir. Giyim sektörü, bir meta zinciri oluşturarak sürekliliğini sağlamaktadır. Diğer sektörler gibi bu sektör de düşük maliyetli üretimi hedefleyerek emeği sömüren bir sektör olarak tanımlanabilir. Ancak moda sadece

insan emeğini sömürmekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda hayvanların sömürsü ve ıstırabı da bu sektörde kendini göstermektedir. Yüzyıllar boyunca fok, vizon, tilki gibi hayvanların kürkleri, giyim veya süs amaçlı kullanılmıştır. Örneğın, Rusya'da kürk bir para birimi olarak hizmet etmiş, hediye olarak verilmiş ve gelinin çeyizinin bir parçası olmuştur. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda ise kürk ticareti, önemli bir ticaret dalı haline gelmiştir (Ramchandani ve Coste-Maniere, 2017, s. 42). Böylece, bu dönemlerde kürk hayvanlarının derileri ticari amaçlarla takasa ve kullanım değerine dönüşerek birer metaya dönüşmüştür.

Moda ve güzellik sektörleri, modern toplumun vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Giydiğimiz kıyafetler, kullandığımız parfümler, takılar ve kişisel bakım ürünleri, yalnızca günlük hayatımızın bir parçası değil, aynı zamanda bireysel kimliğimizi yansıtan unsurlar olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu estetik ve lüks algısının arka planında, bu ürünlerin nasıl üretildiği ve hangi süreçlerden geçtiği konusunda çoğu insan yeterli bilgiye sahip değildir. Bir kıyafet satın alırken etiketinde yazan kaşmir veya bizon kürkü ibaresi ya da bir ziynet eşyasının fildişinden yapılmış olması, günümüzde bile birçok kişi tarafından ürünün kalitesi ve lüks statüsüyle ilişkilendirilmektedir. Oysa bu tür ürünlerin üretim süreçlerinde hayvanlara uygulanan zulüm ve çevreye verilen zarar sıklıkla göz ardı edilmektedir. Bu durum, estetik ve tüketim kültürünün arkasında yatan etik ve çevresel meselelerin yeterince sorgulanmadığını ortaya koymaktadır. Hayvan refahını ve sürdürülebilirliği göz önünde bulundurmak, moda ve güzellik sektöründe daha bilinçli bir yaklaşım benimsenmesini gerektirmektedir.

Moda ve güzellik sektörü yalnızca giyimle sınırlı kalmayıp, kişisel bakım ve kozmetik sektörlerini de bünyesinde bulundurmaktadır. Kişisel bakım ve kozmetik ürünleri, insanların günlük hayatlarında sıkça kullandığı ve tükettiği ürünlerdir. Bu ürünlerin kullanımı, kapitalizm ve tüketim kültürünün bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sistem, bireyleri sürekli olarak kozmetik ve bakım ürünlerini tüketmeye teşvik ederken, aynı zamanda belirli güzellik standartlarına ulaşma zorunluluğunu da empoze etmektedir.

Kapitalist ekonomik düzenin özünde yer alan sürekli büyüme ve kâr elde etme hedefi, bu sektörlerin sürekli olarak yeni ürünler piyasaya sürmesine ve yeni trendler oluşturmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda, tüketiciler yenilikçi ve çekici ürünlerle sürekli harcama yapmaya teşvik edilir, böylece bireylerin tüketim alışkanlıkları artar. Örneğın, sosyal medyada, reklam panolarında ya da ünlülerin kullandığı reklamlar aracılığıyla, yeni çıkan bir parfüm toplumda o ürünü kullanma arzusunu uyandırır. Parfümün kokusunu reklamdan ya da panolardan doğrudan algılayamasak bile, o ürünü kullanan ünlü kişilerin toplumsal beğenisini görmemiz, ürünün kalitesini ve güvenilirliğini algılamamıza yardımcı olur. Aynı zamanda, ünlülerin estetik anlayışına sahip olma düşüncesi bizlere empoze edilir. Bu süreç, ihtiyacımız olmasa bile ürünleri tüketme eğilimini doğurur. Özetle, kapitalist sistemde tüketicilere dayatılan bu tüketim kültürü, üretilen ürünlerin arka planındaki gerçekleri unutturarak yalnızca tüketim yapmamızı sağlar. Böylelikle, bireyler ürünlerin gerçek üretim süreçlerinden habersiz bir şekilde, toplumsal baskılar ve medya aracılığıyla tüketime yönlendirilir.

Moda ve güzellik endüstrisi, küresel ekonomide önemli bir paya sahip olan ve sürekli büyüyen bir sektördür. Sadece ABD’de kozmetik pazarı, Dünya Bankası (World Bank)⁴⁰ verilerine göre, 10 milyar dolarlık bir hacme sahiptir. 2026 yılında ise bu ticaret hacminin ABD’de 14 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. 2023 yılı itibariyle küresel kozmetik sektörü ise 617,2 milyar doların üzerinde bir toplam değere sahipken, 2024 yılında yıllık %9 büyüme ile 670,8 milyar dolara ulaşması  ng r lmektedir⁴¹. Euromonitor ve McKinsey tarafından hazırlanan iki farklı araştırma raporuna göre, COVID-19 salgını öncesinde moda endüstrisinin küresel geliri, 1,7 trilyon ila 2,5 trilyon dolar arasında tahmin edilmiřtir⁴².

Bu başlık altında, kapitalist sistemde hayvanların nasıl sistematik bir şekilde metalaştırılarak ve zulme uğratılarak, günümüz modern dünyasında endüstriyel hayvancılığın bir başka kolu olan moda ve güzellik sektöründe sermayeleştirildiği ve hayvan refahlarının göz ardı edilmesi ele alınacaktır.

3.3.1. Giyim sektörü

Giyim endüstrisi, özünde emeğe dayalı bir sektördür ve bu sektörde genellikle düşük ücretli işgücü teminini ve üretkenlik hedeflerine ulaşmak için iş yoğunluğunu artırmayı amaçlayan maliyet azaltma stratejileriyle yönlendirilir. 1990’lı yıllarda sektör, küresel meta zincirlerindeki üretim organizasyonları, tedarikçilerden düşük maliyetlere ek olarak esneklik talep etme amacıyla üretim ağlarındaki satın alma ve pazarlık güçlerini kullanan g c l  perakendeci grupları tarafından şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu süreçle birlikte ürünler, tek tipten çıkararak çeşitlenmiş, daha k c k miktarlarda ve daha karmaşık ürün yenileme programlarıyla perakendecilerin tüketicisi satın alma davranışlarına daha doğru yanıt vermesi sağlanmıştır (Taplin, 2014, ss. 247-248).

Küresel moda endüstrisi, yaratıcılığı, şıklılığı ve güzelliği ile ön plana çıkmaktadır. Ancak bunlar sadece buz dağının görünen kısmıdır. Buzdağının görülmeyen kısmında ise hayvanların sömürülmesi ve acı çekmesi bulunmaktadır. Kürk, kuş tüyü ve ipek üretimi genellikle lüks ve hızlı moda ürünlerine olan tüketicisi talebini karşılamak için hapsetme, acı verici prosedürler ve katliam gibi insanlık dışı koşulları içerir. Giyim sektöründe hayvanların metalaşması, endüstriyel üretim süreçlerinin bir parçası olarak hayvanların ürün veya ham madde kaynağına indirgenmesini ifade eder. Özellikle deri, kürk, tüy, ipek gibi malzemelerin üretimi, hayvanların

⁴⁰ "Global vs Local: The Beauty Industry Outlook" başlıklı yazı için bkz: <https://www.worldbank.com/blog/digital-marketing/global-vs-local-the-beauty-industry-outlook/> erişim tarihi: 3 Aralık 2024.

⁴¹ "The Global Beauty Industry: The Markets to Monitor in the Next Future" başlıklı yazı için bkz: <https://www.cosmoprof.com/en/media-room/news/the-global-beauty-industry-the-markets-to-monitor-in-the-next-future/#:~:text=According%20to%20the%20market%20research.with%20a%209%25%20annual%20growth> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

⁴² "Global Fashion Industry Statistics" başlıklı rapor için bkz: <https://fashionunited.com/statistics/global-fashion-industry-statistics> erişim tarihi: 23 Kasım 2024.

yaşamını ve refahını ikincil hale getirerek ekonomik değerleri üzerinden değerlendirilmesine yol açar.

3.3.1.1 Kürk Üretimi

Hayvan kürkü kullanımı kökeni tam olarak kesin olmamakla birlikte Âdem ve Havva'ya ya da Taş Devrine dayanmaktadır Dünya genelinde hayvan kürkü kullanımı zenginliği ve gücü temsil ederken tarih boyunca farklı kültür ve uygarlıklarda bir refah sembolü olarak görülmüştür. Antik Mısır'da sadece krallar ve rahipler kürk giyerken benzer şekilde Orta Çağ Avrupa'sında ise kraliyet ailesi, soylular, yüksek rütbe din adamları kürk giymekteydi. Günümüzde ise benzer şekilde kürk giymek zenginlik ve statü göstergesidir (Gutierrez, 2024, s. 3)

Tom Regan, bu operasyonlar için daha uygun bir terimin kürk fabrikaları olduğunu, çünkü burada çelik fabrikalarının giriş üretme şekli gibi hayvanları ürettiklerini savunuyor. Et, yumurta ve süt ürünleri üretimi için kullanılan hayvan fabrikalarından farklı olmayan kürk çiftlikleri, kâğıt inceliğinde marjlarla çalışır ve onları öldürme anı gelene kadar hayvanları yoğun bir şekilde bağlar (Hawthorne, 2013, s. 101). Hayvanların sadece 100 yıldan biraz fazla bir süredir kürkleri için çiftliklerde yetiştirildiğini ve dolayısıyla vahşi kuzenleriyle genetik olarak aynı kaldıklarını belirtmek önemlidir. Kürk çiftliklerindeki küçük tel kutuların içinde tutsak tutulan, özgürlükleri onlar için güçlü bir biyolojik zorunluluk olan bu vahşi hayvanlar kelimenin tam anlamıyla çıldırırlar. Rutin olarak başlarını örerek, ileri geri yürüyerek, dönerek ve kendilerini sakatlayarak anormal davranışlarda bulunarak tepki verirler. Hatta kendi yavrularını bile öldürebilirler. Kürk çiftliği operatörünün amacı lekesiz bir post üretmek olduğundan, hayvanlar temel insani uygulamaları göz ardı ederek kürklerini koruyan yöntemler kullanılarak katledilir (Hawthorne, 2013, ss. 102-103).

HSI⁴³ verilerine göre, her yıl on milyonlarca hayvan kürk çiftliklerinde hapsedilmekte ve bu hayvanlar, kürklerinin moda ürünlerine dönüştürülmesi için büyük zulme uğramaktadır. Kürk üretimi için yetiştirilen hayvanların ortalama yaşam süresi sadece 8 aydır. Bu hayvanlar, genellikle çok küçük kafeslerde, örneğin bir tilki 1 m x 70 cm boyutlarındaki bir kafeste neredeyse tüm hayatını geçirmektedir. Vahşi hayvanları böyle dar alanlarda hapsedmek ya da tuzaklarla yakalamak insana uygun bir davranış değildir ve hayvanların sağlıkları üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratmaktadır. Ancak, bu endüstride en önemli öncelik, hayvanların sağlığı değil, kürklerinin kalitesidir. Vizon, tilki ve rakun köpekleri gibi vahşi etçiller, kısa ve acı dolu yaşamları boyunca küçük kafeslerde tutulur ve bu şartlar, hayvanlar arasında kavgalara, yamyamlığa ve diğer ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir. Hayvanların öldürülmesi genellikle acı verici yöntemlerle yapılır; gazla öldürme veya elektrik çarpması gibi yöntemler kullanılır. Ayrıca, doğada serbestçe dolaşan çakallar, kurtlar ve tilkiler, acımasız tuzaklarla yakalanıp uzun süre boyunca yiyecek, su veya barınak arama şansı olmadan terk edilirler. Çaresiz mücadeleleri

⁴³ "Fur" başlıklı yazı için bkz: <https://www.hsi.org/issues/fur/> erişim tarihi: 03/12/2024.

sırasında hayvanlar, bazen kendi uzuvlarını bile kemirerek kurtulmaya çalışır. Uzun süre boyunca yalnız bırakıldıklarında, açlık ve susuzluk nedeniyle büyük acılar çekerler.

Benzer şekilde, koyunlar ve keçiler de yün, deri ve kaşmir için istismar edilmektedir. Koyunlar genellikle dövülerek sakatlanırken, keçiler de tiftik için benzer şekilde zorla tüylerinden mahrum bırakılmaktadır. Derileri, tüyleri ve kürkleri için öldürülen hayvanlar, genellikle endüstriyel çiftliklerinde kötü yaşam koşullarında zorlukla hayatta kalmaya çalışırken, özgürlükleri ellerinden alınır. Birçok hayvan, acımasız yöntemlerle öldürülür; bu yöntemler arasında coplama, elektrik verme ve gazla öldürme gibi en ucuz ve acı verici yöntemler yer alır. Hatta bazıları, diri diri derileri yüzülerek öldürülür. Avcılar, kapana kısılmış hayvanları öldürmek için geri dönmeden önce, bu hayvanlar günlerce kan kaybı, şok, susuzluk, donma ve kangren gibi ciddi acılar çekerler. Hayvan refahı yasalarının yetersiz olduğu bazı ülkelerde ise, kürk ve deri üreticileri köpek ve kedileri öldürerek bu ürünleri temin etmektedir⁴⁴.

Ancak, küresel kürk üretimi endüstrisinde son yıllarda bazı olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Örneğin, İsrail, kürk üretimini yasaklayan ilk ülke olmuş, sadece Haredi ve Hadiktik Yahudilerinin bayramlarını kapsam dışında bırakmıştır. Kaliforniya, 2019 yılında kürk satışlarını yasaklayarak, ABD'deki ilk eyalet olmuştur⁴⁵. Estonya, kürk üretimini yasaklayan ilk Baltık ülkesi olmuştur ve Birleşik Krallık, hayvan refahı standartlarını güçlendirmek amacıyla kürk ticareti politikalarını gözden geçirme planları duyurmuştur⁴⁶. Bu tür gelişmeler, hayvan refahı konusunda farkındalığın arttığını ve küresel ölçekte bir değişim hareketinin başladığını göstermektedir.

3.3.1.2. Tüy Üretimi

Tarih öncesi dönemlerden beri insanlar kuş tüylerini çeşitli amaçlarla kullanmışlardır. Ancak kümes hayvanı tüylerinin düzenli kullanımı, evcilleştirmenin ardından başlamış ve özellikle tüyle doldurulmuş yatak örtülerinin üretimiyle önem kazanmıştır. Tüylerin yatak örtüsü yapımında kullanımı, Kelt-Roma geleneği ile gelişmiş ve bu gelenek daha sonra Romalılar tarafından benimsenmiştir. Bu nedenle, tüy ve kuş tüyü içeren yastık ve yorganların kullanımı yaklaşık 2000 yıllık köklü bir geleneğe dayanmaktadır (Kozák vd., 2010, s. 769).

Kaz tüyleri, sahip oldukları kalite özellikleri nedeniyle diğer tekstil dolgu malzemelerinden öne çıkan yenilenebilir bir hayvansal ürün olarak dikkat çekmektedir. Kendine özgü yapıları ve alt kısımlardaki ince tüyleri sayesinde kaz tüyleri mükemmel bir ısı yalıtımı sağlamaktadır. Aşırı

⁴⁴ "Animals Used for Clothing" başlıklı yazı için bkz: <https://www.peta.org/issues/animals-used-for-clothing/> erişim tarihi: 3 Aralık 2024.

⁴⁵ "İsrail Dünyada Kürk Satışlarını Yasaklayan İlk Ülke Oldu" başlıklı haber için bkz: <https://tr.euronews.com/2021/06/10/israil-dunyada-kurk-sat-slar-n-yasaklayan-ilk-ulke-oldu> erişim tarihi: 3 Aralık 2024.

⁴⁶ "Progress Toward Fur-Free Fashion" başlıklı yazı için bkz: <https://awionline.org/awi-quarterly/fall-2021/progress-toward-fur-free-fashion> erişim tarihi: 03 Aralık 2024.

elastiklikleri ve düşük hacim yoğunlukları da kaz tüylerinin diğer avantajları arasındadır. Bu özellikler sayesinde kaz tüyleri, yatak takımları (yastık ve yorganlar gibi) ve giysilerin dolgu malzemesi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir (Kozák vd., 2010, ss. 767-768).

Günümüzde ise modern giyim ve aksesuar endüstrisinde tüy elde etmek için her yıl milyarlarca hayvan acı çekmekte ve ölmektedir. Deri üretimi için hayvanların derileri yüzülmekte, kuşların hassas derilerinden tüyler koparılmakta ve kafeslerde tutulup öldürülmektedir. Kaz tüyü elde etme süreci de çoğu zaman son derece acı vericidir. Bu işlemde kazlar fiziksel olarak kısıtlanır ve tüyleri canlıyken koparılır. Bu canlı yolma işlemi her beş haftada bir tekrarlanabilirken, hayvanlarda oluşan kanayan yaralar anestezi uygulanmadan kabaca dikilmektedir (Belova, 2022, s. 14).

3.3.1.3. İpek Üretimi

İpek böceği ilk olarak 4000 yıl önce Çin’de keşfedilmiştir. Ayrıca, Çin tarafından uzun yıllar büyük bir sır olarak saklanmıştır. İpek, Çin’den çıktıktan sonra İpek Yolu aracılığı ile önce Anadolu’ya sonra Avrupa’ya ulaşmıştır. İpek böceği yetiştiriciliği, ek bir gelir kaynağı sağlayan yardımcı bir tarımsal faaliyettir. Dut yaprağı ipek böceğinin tek besin kaynağıdır. Bu nedenle, ipek böceği yetiştiriciliği, dut ağaçları yetiştirilebilen her yerde yapılabilir. İpek böcekleri 1500 yıldır Anadolu’da yetiştirilmektedir (Odabaş vd., 2020, ss. 76-79). 2023 yılında dünyadaki ipek üretiminin yaklaşık %55’ini Çin ve %30’unu Hindistan gerçekleştirmiştir⁴⁷.

İpek üreticiliğinde dişi bir güve, yaşam döngüsünün sonunda 300-400 yumurta bırakır ve kısa bir süre sonra ölür. Yumurtalar yaklaşık 10 gün içinde larvalara dönüşür. Larvalar, gazlı bez katmanları üzerinde doğranmış dut yapraklarıyla beslenir ve yaklaşık altı hafta boyunca dört kez tüy dökerek 3 inç uzunluğa ve doğum ağırlıklarının 10.000 katına ulaşır. Bu süreçte, doğum ağırlıklarının yaklaşık 50.000 katı kadar dut yaprağı tüketirler. Larvalar, altı haftalık büyümenin ardından koza örmeye başlar. Bu süreçte ipekböceği, broin adı verilen bir sıvı salgılar ve havada sertleşen bu sıvı, 1.000 ila 3.000 fit uzunluğunda sürekli bir ipek ipliğine dönüşür. Koza oluşturma yaklaşık 3-8 gün sürer ve bu süreçte ipekböceği vücudunu 300.000 defaya kadar döndürür. Kozadan çıkan güveler, bir enzim salgılayarak ipek ipliğini koparır ve bu durum ticari değeri önemli ölçüde azaltır. Bu nedenle, kozalar genellikle pupaların gelişimini durdurmak amacıyla kaynatılarak veya ısıtılarak işlem görür. Araştırmalar, ipekböceklerinin kozada felç olmasını sağlayan tekniklerin geliştirilmesiyle, iplik kopmalarını önlemeyi ve sarma sürecinin verimliliğini artırmayı hedeflemektedir (Rowe, 2021, ss. 4-5).

İpek, ipek böceklerinin kozalarını yapmak için ördükleri liftir, pupa evresinde onları koruyan dış kılıflar. Ancak ipek endüstrisinde kullanılan böceklerin çoğu bu evreden sonra yaşamaz

⁴⁷ “Global Silk Industry” başlıklı rapor için bkz: <https://inserco.org/en/statistics> erişim tarih: 17 Aralık 2024.

çünkü kozalarının içinde canlı canlı kaynatılır veya gazlanırlar, bu da kozaların çözülmeye başlamasına ve böylece işçilerin ipek ipliklerini elde etmesine neden olur. Sadece 1 kilogram ipek yapmak için yaklaşık 6.600 ipek böceği öldürülür⁴⁸.

3.3.2. Kozmetik sektörü

Binlerce yıl öncesine dayanan kozmetik ürünlerinin kullanımı, insanların hayatlarında önemli bir rol oynamıştır. Güzelliğin artırılmasına, cildin korunmasına, diş bakımına, koku kullanımına ve kültürel ve dini amaçlarla cildin boyanmasına olanak sağlamıştır. Tarihin erken dönemlerinde, tüm kozmetik ürünleri çoğunlukla bitkilerden, minerallerden ve hayvanlardan elde edilen doğal içeriklerden yapılmıştır. Sentetik ve kimyasal olarak değiştirilmiş içeriklerin kozmetiklerde evrensel olarak kullanılması yirminci yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Erken tarihe dönersek, 1990'larda ve 2000'lerin başında, kozmetik formüllerinde doğal içeriklerin kullanımı moda olmaya başladı; bu eğilim büyük olasılıkla tüketici talepleri ve rekabetçi pazarda kendilerini farklılaştırmaya çalışan kozmetik üreticileri tarafından harekete geçirildi. Başlangıçta, doğal içeriklerin çoğu ciltte biyolojik bir tepki uyandıran cilt bakım aktifleriydi ve genellikle cildin yapısal bütünlüğünü artırma, güneşten koruma sağlama, yaşlanmayı azaltma ve bir dizi başka etki gibi istenen sonuçlar elde edildi. O zamandan beri, birçok sektörde daha sürdürülebilir ürünler üretmek için çok daha fazla çaba sarf edildi (McMullen ve Dell'Acqua, 2023, s. 74).

Kozmetik ürünleri esas olarak insan vücudu veya ağız temizlik ve kişisel hijyen için dış kullanım için tasarlanmış maddeler veya maddelerden yapılmış preparatlardır. Bu nedenle tanım öncelikle ürünün amaçlanan kullanımına dayanır, ancak bu her zaman böyle değildir. Bir ürün amaçlanan kullanımına göre bir kozmetikse, hastalığı etkilemek için de kullanılıp kullanılmayacağını sormamız gerekir. Bu noktada tedavi, hafifletme ve önleme arasında bir ayrım yapılır. Bir ürün esas olarak hastalığın tedavisi ve hafifletilmesi için kullanılıyorsa, ek olarak ikincil bir kozmetik amaç güdülse bile bir ilaçtır. Ürün esas olarak hastalığı önlemeye hizmet ediyorsa, kozmetik amaç ikincil olsa bile bir kozmetiktir. Ancak her zaman istisnalar vardır: Ürün vücudun şeklini, yani vücudun boyutunu değiştirmeyi amaçlıyorsa bu ayrım geçerli değildir. Bu katı ilaç sınıflandırmasının nedeni, vücut şekillendirme etkisi olan ürünlerin vücut fonksiyonlarına ana müdahalesidir (Brummer, 2006, s. 154).

Diğer yandan "hayvan deneyleri" terimi, temel biyoloji ve hastalıklar üzerine araştırma yapmak, yeni tıbbi ürünlerin etkinliğini değerlendirmek ve kozmetikler, ev temizleyicileri, gıda katkı maddeleri, ilaçlar ve endüstriyel/tarımsal kimyasallar gibi tüketici ve endüstri ürünlerinin insan sağlığı ve/veya çevresel güvenliğini test etmek amacıyla canlı hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen prosedürleri ifade eder. Hafif olarak sınıflandırılanlar bile dahil olmak

⁴⁸ "The Silk Industry" başlıklı yazı için bkz: <https://www.peta.org.uk/issues/animals-not-wear/silk/> erişim tarihi: 17 Aralık 2024.

üzere tüm prosedürler, hayvanlara fiziksel ve psikolojik sıkıntı ve acı verme potansiyeline sahiptir. Dünya çapında birçok farklı tür kullanılmaktadır, ancak en yaygın olanlar arasında fareler, balıklar, sıçanlar, tavşanlar, kobaylar, hamsterlar, çiftlik hayvanları, kuşlar, kediler, köpekler, mini domuzlar ve insan olmayan primatlar (maymunlar ve bazı ülkelerde şempanzeler) yer almaktadır ⁴⁹.

Hayvanlar biyomedikal araştırmalarda uzun yıllardır kullanılmaktadır. Biyomedikal bir çalışmada hayvanların kullanımı, insanlara fizyolojik benzerlikleri nedeniyle önemli deneysel konular olarak kabul edilir. İlaçların güvenliğini ve etkinliğini belirlemek için hayvanlar üzerinde deney yapmak genellikle kaçınılmazdır. Bazen hayvanlar yaralanır, acı çeker veya ıstırap çeker ve hatta ölür. İlaçlar temel bir meta olduğundan, güvenlik çalışmaları için hayvanlar birçok ciddi hastalık için klinik öncesi çalışmalarda yaygın olarak kullanılır. İlaçlar, hatta kozmetik preparatlar bile uzun yıllar hayvanlar üzerinde test edilir. Kozmetikler lüks ürünler olarak kabul edilir. Kozmetik bileşenlerini hayvanlar üzerinde test etmek, öncelikle ürünün güvenli ve hipoalerjenik olup olmadığını kontrol etmek içindir. Kozmetik preparatlar birçok kimyasal içerir, bu nedenle şirketlerin toksisite, dozaj ve etkinlik belirlemesi için bu kimyasalları test etmesi gerekir. Kozmetik ürünlerini halk sağlığını korumak için güvenli hale getirmek için, şirketlerin bu testleri yapması zorunlu hale gelir. Cilt tahrişi, temas ürtikeri, batma, alerjik duyarlılık, fototoksisite ve fotoalerji, kozmetik preparatlar nedeniyle oluşabilecek olumsuz etkilerden bazılarıdır (Sreedhar vd. 2020, ss. 113-114).

Yaklaşık olarak yıllık 350.000 hayvan kozmetik alanında yapılan testler nedeniyle ıstırap çekmekte ve ölmektedir. 400'den fazla Amerikan şirketi kozmetikler için hayvan testlerine son verecek bir yasa tasarısı olan Humane Cosmetics Act'i onaylamıştır. Avrupa Birliği ülkeleri, Avustralya, Kanada, Hindistan, İsrail, Meksika, Yeni Zelanda, Norveç ve Güney Kore dahil olmak üzere 45 ülke kozmetiklerde hayvan testlerine tam veya kısmi yasaklar getirilmiştir⁵⁰. Ülkemizde ise 05/08/2023 tarihinde Resmî Gazete 'de yayınlanan Kozmetik Ürünler Yönetmeliği'nce kozmetik ürünlerin hayvanlar üzerinde test edilmesine dair hususlar düzenlenmiştir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği'ndeki kozmetik mevzuatına paralel düzenlemeler içerir. Yönetmelik, hayvan testlerinin yerine geçebilecek alternatif yöntemlerin kullanılmasını teşvik etmektedir. Bu yöntemlerin bilimsel olarak onaylanmış ve güvenilir olması gereklidir⁵¹.

Ülkemizde ise 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'na göre, hayvanlar, bilimsel olmayan teşhis, tedavi ve deneylerde kullanılamazlar⁵². 2011 yılında yürürlüğe giren Deney

⁴⁹ "Taking suffering out of science" başlıklı yazı için bkz: <https://www.hsi.org/news-resources/about/> erişim tarihi: 13 Aralık 2024.

⁵⁰ "Taking suffering out of science" başlıklı yazı için bkz: <https://www.hsi.org/news-resources/about/> erişim tarihi: 13 Aralık 2024.

⁵¹ Resmi Gazete'de yayınlanan "Kozmetik Ürünler Yönetmeliği," başlıklı hükümler için bkz: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/05/20230508M1-1.htm> erişim tarihi 13 Aralık 2024.

⁵² "Hayvanları Koruma Kanunu,"na ilişkin yayınlanan genel hükümler için bkz: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5199&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> erişim tarihi: 13 Aralık 2024.

Hayvanlarının Kullanımıyla İlgili Yönetmelik, deneylerde kullanılacak hayvanların bakımı, barındırılması, eğitimi ve deney protokollerinin onaylanması gibi konuları içermektedir⁵³. Ayrıca Türkiye’de hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak amaçlı Hayvan Deneyleri Yerel Etik Kurulları (HADYEK) ve Merkezi Hayvan Deneyleri Etik Kurulu (HADMEK) bulunmaktadır.

Faydacı teori çerçevesinde, ahlakın amacını mutluluk ve haz gibi iyi şeyleri artırarak ve mutsuzluk ve acı gibi kötü şeyleri azaltarak hayatı daha iyi hale getirmeye yardımcı olan bir şey olarak görür. Faydacılar, gerçek ahlakın hem insan hem de insan olmayan varlıklara katkısına dayandığı fikrindedir. Hayvanların kimyasal ve biyokimyasal testlerde kullanımını yasaklamak ve mücadele etmek için birçok insan hakları aktivistine neden sağlayan şey, öz farkındalık veya rasyonellik değil, acı, ıstırap ve hayvanların genel refahı gibi hususlardır.

Kantçılar, kozmetik endüstrisinde ürünleri test etmek için hayvanları kullanmak ahlaki olarak yanlışsa, o zaman kategorik olarak yanlıştır. Kantçı teori, faydayı ve kişisel çıkarı birincil yönler olarak görmez. Bu teorinin savunucuları, büyük ölçüde kişinin hareket ettiği kuralın ahlaki olarak kabul edilebilirliğine bağlı olan eylemin ahlaki değeriyle daha fazla ilgilenirler. Bu bakış açısına göre bir eylem, yalnızca iyi niyete sahip bir eylemci tarafından gerçekleştirildiğinde etik olarak kabul edilecektir. Kantçılar ayrıca insanların hayvanlara doğrudan değil dolaylı olarak yükümlü olduğu görüşündedir. Kozmetik ürün testlerinde görevlerini yerine getiremeyen hayvanların öldürülmesi, kozmetik şirketlerinin hayvanlara karşı görevlerini yerine getirmemesi anlamına gelmez, çünkü hayvanların yargılama yeteneği yoktur. Ancak böyle bir eylem insanlık dışı ve insanlığa zarar verici olarak kabul edilecektir, ki bu da insanın insanlığa karşı görevidir. Kantçılara göre hayvanlara karşı zalim olmak, bir insanı diğer insanlara karşı zalim yapacaktır, ancak bu eylemin hayvanlara karşı insan yükümlülüğünü ihlal ettiği için değil (Wang, vd. 2020. s. 113).

⁵³ Resmi Gazete’de yayınlanan “Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah Ve Korunmasına Dair Yönetmelik” için bkz: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/12/20111213-4.htm> erişim tarihi: 13/12/2024.

SONUÇ

Bu çalışmada, hayvanların metalaşmasının hayvan refahı üzerindeki etkileri gıda, turizm ve moda sektörleri üzerinden ele alınmıştır. Araştırma sürecinde elde edilen veriler, hayvanların ekonomik bir meta olarak değerlendirilmesinin onların refahlarını ciddi şekilde olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Hayvanların metalaşması, hayvanların birer ekonomik getiri kaynağı varlıklar olarak algılanmasıyla, kapitalist üretim ilişkilerinde metalaşan canlılar olarak ifade edilir. Hayvanların metalaştığı kapitalist toplumlarda hayvanlar daha çok meta ya da daha fazla para elde edilme amacı doğrultusunda kullanılmaktadır. Diğer taraftan, kapitalist topluluklarda bireyler, kimliklerini unutup, tükettiği mal ve hizmetler üzerinden kimlik inşası oluşturma eğilimdedir. Bu süreç, tüketimin artmasına ve metaların değer kazanmasına yol açarken, aynı zamanda metalar sosyal anlamda birer simge ve statü göstergesi haline gelir. Bu bağlamda, hayvanlar da birer tüketim malı haline gelir. Kapitalist toplumlarda, gıda, turizm ve moda sektörü, hayvanların metalaştırılmasının en yoğun olduğu sektörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gıda sektörü özelinde metalaşma, endüstriyel hayvancılık sistemlerinin hayvanların yaşam koşullarını sınırlandırdığı ve refahlarını ihlal ettiği bir süreç olarak belirlenmiştir. Dar alanlarda barındırılma, doğal davranışlarını sergileyememe ve hızlı büyütme yöntemleri bu sektörde hayvan hakları açısından önemli sorunlar oluşturmaktadır. Küresel ölçekte artan hayvansal gıda talebi, bu uygulamaların sürdürülmesine yol açmaktadır. Gıda sektöründe yürütülen endüstriyel hayvan yetiştiriciliği faaliyetleri başta inek, tavuk ve domuz olmak üzere çeşitli hayvan türlerini kapsamaktadır. Bu sektörde yetiştirilen hayvanların, fiziksel ve psikolojik sağlıkları büyük ölçüde ihmal edilmektedir.

Kapitalist toplumlarda üretim ve kâr odaklı yaklaşım, hayvanların doğal ortamlarından ve biyolojik gereksinimlerinden uzaklaştırılmasına, dolayısıyla çeşitli zulüm ve ihlallere maruz kalmalarına neden olmaktadır. Özellikle inek yetiştiriciliğinde, hayvanların uygun olmayan zeminlerde ve doğal yaşam koşullarından kopuk bir şekilde yetiştirilmesi, et ve süt veriminin artırılması amacıyla suni yem ve antibiyotik içeren gıdalarla beslenmeleri, kapalı ve dar alanlarda tutulmaları yaygın uygulamalardır. Bu durum, kas ve iskelet bozuklukları, hijyen eksikliğinden kaynaklanan enfeksiyon hastalıkları, boynuz ve kulak kesme gibi acı verici prosedürler ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca, et üretiminde daha hızlı verim elde etmek amacıyla ineklerin erken yaşta kesilmesi, gıda sektöründeki endüstriyel hayvan yetiştiriciliğinde karşılaşılan temel refah ihlallerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Gıda sektöründe hayvan yetiştiriciliği bağlamında tavuk yetiştiriciliği, önemli bir diğer başlık olarak öne çıkmaktadır. Kafeslerde büyütülen tavuklar, aşırı yoğunluk ve kötü barınma koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Dar kafeslerde yetişen tavuklar hareket edemez ve doğal davranışlarını sergileyemezler. Yoğun kümes yetiştiriciliği, tavuklarda strese neden olarak tüy yolma davranışının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Doğal ortamından uzak bir şekilde

yetiştirilen tavuklar, gagalama, kazma, toz banyosu ve yuva yapma gibi doğal davranışlarını sergileyemezler. Bunun sonucunda ise stres ve sağlık bozuklukları meydana gelebilir.

Et ve yumurta üretimi amacıyla yetiştirilen tavuklara, hızlı büyümeleri için hormonlu ve antibiyotikli yemler verilmektedir. Aşırı büyüme sonucunda kas ve iskelet sisteminde bozulmalar meydana gelen tavuklar hem fiziksel hem de psikolojik açıdan ciddi olumsuzluklar yaşamaktadır. Ayrıca et üretimi amacıyla yetiştirilen tavuklar, yeterli büyüklüğe ulaştıklarında kesilmektedir. Bu durum, tavukların kısa yaşam süresine sahip olmasına neden olmaktadır. Kapitalist sistemde, yeterli verimliliği sağlayamayan hayvanlar ekonomik açıdan değersiz görülerek öldürülmektedir. Benzer şekilde (et ve yumurta üretimi için yetiştirilen) tavuklar, henüz civcivken diğerlerinden ayrıştırılır ve itlaf edilir. Tavuk yetiştiriciliği endüstrisinde, civcivlerin ekonomik değeri olmadığı için toplu olarak öldürülmesi, bu metalaşmanın acımasızlığını gözler önüne serer.

Turizm sektöründe, hayvanların eğlence amaçlı kullanımı ciddi etik ve refah sorunlarına neden olmaktadır. Bu sektörde hayvanlar genellikle doğal ortamlarından koparılır ve doğal yaşam alanlarından uzak, dar ve sağlıksız ortamlarda hayatlarını sürdürmek zorunda kalırlar. Kalabalık alanlarda turistlere sergilenen hayvanlar yoğun strese maruz kalırken, sirklerde eğlence amaçlı tutulan hayvanlar zorla eğitime tabi tutulmaktadır. Bu eğitimler ıstırap dolu olmakla birlikte hayvan eğitime kadar devam eder. Fil ve at gezileri gibi turistik faaliyetler, hayvanların zorla uzun süre çalışmasına yol açarak fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Boğa güreşleri gibi kültürel turizm etkinlikleri, hayvanları birer araç olarak görerek onlara kötü muamele edilmesine neden olmaktadır. Safarilerin doğayı koruma amacı güttüğü iddia edilse de hayvanların yaşam alanlarına yakın bölgelerde inşa edilen oteller ve altyapı çalışmaları, bu alanları yavaşça yok etmektedir. Ayrıca, insanlar bu bölgelerde çevre kirliliğine neden olmakta ve hayvanların doğal yaşam alanlarını tehdit etmektedir.

Moda sektöründe hayvanlar, özellikle giyim ve kozmetik sektörleri için kullanılmaktadır. Deri, kürk, tüy ve ipek gibi malzemelerin üretimi, milyonlarca hayvanın yaşamının ekonomik çıkarlar doğrultusunda sömürülmesine sebebiyet vermektedir. Tıpkı gıda sektöründe olduğu gibi, hayvanlar genellikle moda sektöründe de kafeslerde yetiştirilmektedir. Deri ve kürk üretimi için yetiştirilen hayvanların iç organları veya bireysel varlıkları bir değer taşımamakta; yalnızca kürkleri meta olarak değerlendirilmekte ve ekonomik bir değer kazanılmaktadır. Bu yüzden deri kullanımı için yetiştirilen hayvanlar, yeterli büyüklüğe geldiklerinde kesilerek derileri üretim sürecine dahil edilir. Bu sisteme dahil olan hayvanlar genellikle çiftliklerde yetiştirilmektedir, ancak doğadan koparılıp sisteme sokulan hayvanlar da bulunmaktadır. Bu hayvanlar, genellikle tuzağa düşürülerek yakalanır ve bu süreçte sakatlanmalar sıkça karşılaşılan bir durumdur. Yetiştirilme sürecinde, bu hayvanlar insanlar ve buldukları çevre tarafından kötü muameleye maruz kalmaktadır.

Tüy üretiminde bir süreklilik söz konusu olduğundan, hayvanlar yalnızca yüksek kaliteli tüy verdikleri sürece yaşamaya devam edebilirler. Tüylerin elde edilmesi süreci, hayvanların canlı

canlı yolunmasını içermektedir. Bu uygulamalar sonucunda hayvanlar yaralanabilir ve bu yaralanmalar, enfeksiyon kaparak ölümcül sonuçlara yol açabilir. İpek üretimi için yetiştirilen ipek böcekleri ise daha kaliteli ipek kumaşlar elde etmek için ipek böcekleri kozalarındayken öldürülürler.

Kozmetik sektöründe, insan sağlığı doğadaki diğer canlılardan daha değerli görüldüğü için kozmetik ürünlerinin güvenliği, insan kullanımından önce hayvanlar üzerinde yapılan deneylerle test edilmektedir. Bu deneyler sırasında denek hayvanların organlarını kaybetmesi, sakat kalması ve hatta ölümü gibi ciddi sonuçlar ortaya çıkabilir.

Genel olarak, gıda, turizm ve moda sektörleri birbirinden farklı sektörler olmakla birlikte, kapitalist sistem içerisinde ortak bir noktada birleşerek hayvanları ekonomik birer meta haline getirmektedir. Kapitalist sistemin genişlemeci yapısı gereği, sürekli büyüyen bu sektörler, içerdikleri hayvan nüfusunu da sürekli artırma eğilimindedir. Böylelikle hayvanların metalaşması süreci hayvan refahını sistematik olarak ihmal eden ve onları yalnızca ekonomik değerleri üzerinden değerlendiren bir döngü yaratmaktadır.

Tüketim toplumu ve tüketim kültürü, kapitalist sistemin temel dinamiklerinden biri olup, hayvanların metalaşma süreciyle doğrudan ilişkilidir. Kapitalist sistemin sürekli büyüme ve kâr elde etme odaklı yapısı, tüketiciyi daha fazla tüketime yönlendirmek için stratejiler geliştirmektedir. Bu bağlamda, hayvanlar tüketim kültürünün bir parçası olarak yeniden şekillendirilmekte ve kendilerini sürekli yenileyen bir meta haline dönüştürmektedir. Antroposentrik bakış açısına sahip bireyler, hayvanları insan ihtiyaçlarına hizmet eden varlıklar olarak görmekte ve onların ekonomik, estetik veya eğlence amaçlı kullanımını meşrulaştıran bir anlayışı desteklemektedir. Özellikle lüks tüketim bağlamında, hayvanların metalaştırılması bu sürecin en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Lüks tüketim, bireylerin statü ve prestij göstergesi olarak tüketimi merkeze almasını ifade ederken, kürk, egzotik deri ürünleri, nadir türlerden elde edilen süs eşyaları ve belirli hayvan türlerinin yüksek maliyetli gastronomik tüketimi gibi uygulamalar, hayvan sömürsünü derinleştiren unsurlar hâline gelmektedir.

Hayvan refahının iyileştirilmesi ve metalaşma süreçlerinin olumsuz etkilerinin azaltılması için kurum kuruluş ve kişilere önemli görevler düşmektedir. Hayvan refahı standartlarını sıkılaştıran ve ihlalleri caydırıcı yaptırımlarla önleyen yasal düzenlemeler getirilmesi ve denetimlerin sağlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda sektörde hayvan refahına duyarlı üretim süreçlerine geçmeli ve etik tedarik zincirleri oluşturmalıdır.

Hayvanların metalaşma sürecinin devamlılığının sağlanması amacıyla sektörde arzın oluşabilmesi için bir talebin olması gerekmektedir. Tüketiciler, yaptıkları alımlar sonucunda talep yaratarak bu sektörleri finanse eden kişiler konumundadır. Tüketiciler sektörde hayvan refahına zarar veren ürünlerden kaçınmalı ve etik üretim yapan firmaları tercih etmelidir. Bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirerek hayvanların sömürülmediği alternatif ürünleri

desteklemelidir. Ayrıca tüketiciler hayvansal gıdaların tüketimini azaltmayı, vejetaryen veya vegan beslenme biçimlerini benimsemeyi değerlendirmelidir.

Bu tez, hayvanların metalaşmasının hayvan refahı üzerindeki etkilerini, gıda, turizm ve moda sektörleri özelinde ele almıştır. Günümüz kapitalist toplumlarında hayvanların ekonomik kazanç kaynağı olarak görülmesi, hayvanların nasıl birer metaya dönüştüğünü ve metalaşma sürecine dâhil olan hayvanların fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak olumsuz koşullarla karşı karşıya kaldığını, hayvan refahı perspektifinden ortaya koymuştur.

Hayvanların metalaşması, yalnızca etik bir sorun değil, aynı zamanda ekolojik bir meseledir. Endüstriyel gıda, turizm ve moda sektörlerinin yol açtığı küresel sürekli tüketim, ekosistemlere zarar vermekte ve hayvan refahını geri dönüştürülemez şekilde zedelemektedir. Bu küresel sektörlerin ürünlerini satın alarak, bizler de metalaşma sürecine katkıda bulunmaktayız. Sonuç olarak, hayvanların metalaşmasının hayvan refahına etkilerini azaltmak için hem bireysel hem de yapısal dönüşümler gerekmektedir. Etik bir sorumluluk olarak, hayvanların yaşam değerlerinin tanınması ve ekonomik çıkarların bu değerler üzerinde baskı kurmasının önlenmesi, sürekli tüketim alışkanlıklarına alternatifler geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir.

Genel olarak hayvanların metalaştırılması süreci değerlendirildiğinde, onların yaşam koşullarını kötüleştiren ve etik açıdan tartışmalı uygulamalara yol açıldığından söz edebiliriz. Kapitalist sistemin küreselleşmesi, hayvanların metalaşmasını derinleştirirken, hayvan hakları ve refahı teorilerinin pratikte uygulanması konusunda da sorunlar yaratmaktadır. Peter Singer'ın faydacı yaklaşımı, Tom Regan'ın deontolojik haklar teorisi, Rosalind Hurhouse'un erdem etiği ve refah anlayışı, David DeGrazia'nın sezgisel kapasiteler üzerine kurulu etik yaklaşımı, Sue Donaldson ve Will Kymlicka'nın toplumsal eşitlik ve vatandaşlık temelli anlayışı ile Ted Benton'ın Markist temelli ekolojik etik görüşü, kapitalist sistemin hayvanları metalaştırma ve ticaretleştirme süreçlerinde büyük ölçüde uyumsuzdur. Küreselleşmiş kapitalist sistemin ve tüketim kültürünün hayvanların yaşamları üzerindeki olumsuz etkileri, bu teorilerin etik ilkeleriyle örtüşmemektedir ve teorik ideallerin pratikte uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum, etik söylem ile ekonomik gerçeklik arasındaki uçurumu gözler önüne sererek, hayvanların metalaştırılmasını azaltmaya yönelik daha güçlü yasal ve toplumsal değişimlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Hayvan refahı konusunda Türkçe literatürde yapılan çalışmalar genel olarak tek bir sektörü (örneğin gıda sektörü veya turizm sektörü) incelemektedir. Hayvanların metalaşması ve hayvan refahına etkileri konusunda Türkçe literatürde sınırlı sayıda akademik çalışma bulunması nedeniyle, tezde ağırlıklı olarak İngilizce kaynak kullanımı yapılmıştır. Bu nedenle teze uluslararası literatürde yer alan İngilizce akademik makaleler, raporlar ve sektör analizleri çalışmaya önemli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte, Türkiye bağlamında mevcut sektör pratiklerini, hukuki düzenlemeleri ve toplumsal yaklaşımları değerlendirebilmek adına yerli kaynaklardan ve resmî belgelerden de yararlanılmıştır. Ancak, özellikle disiplinler arası ve karşılaştırmalı analizler açısından Türkçe akademik yayınların eksikliği, çalışmanın büyük

ölçüde uluslararası kaynaklara dayandırılmasını gerektirmiştir. Bu durum, hayvan refahı ve metalaşma konularında Türkçe literatürdeki eksiklikleri vurgulamakta ve bu alanda daha fazla akademik çalışma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu tez, aynı zamanda Türkçe literatüre katkı sağlayarak, hayvan refahı ve hayvan hakları konularında yapılan akademik çalışmalara yeni bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Mevcut literatürde hayvan refahı, hayvan hakları ve sektör bazlı analizler üzerine çalışmalar bulunsa da gıda, turizm ve moda sektörlerini birlikte değerlendirerek hayvanların nasıl birer meta haline getirildiğini ve bunun refah üzerindeki etkilerini bütüncül bir şekilde inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Diğer çalışmalardan farklı olarak bu tez, gıda, turizm ve moda sektörlerini bir arada analiz ederek farklı sektörlerdeki metalaştırma pratiklerinin ortak ve farklı yönlerine odaklanmaktadır. Böylelikle bu tez, Türkçe literatürde hayvanların metalaşmasının hayvan refahına etkilerini gıda, turizm ve moda sektörleri üzerinden ele alan ilk kapsamlı çalışmalardan biri olma potansiyeline sahiptir. Bu tez, hayvanların metalaşması ile hayvan refahı arasındaki ilişkiyi sektörel bazda ele alan kapsamlı bir çalışma olmasıyla öne çıkacaktır. Mevcut literatürde çalışma siyaset bilimi, ekonomi, etik, hukuk gibi farklı disiplinleri bir araya getirerek hayvan refahı konusunda yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Hayvan hakları ve refahı konularına sadece etik ya da hukuk perspektifinden değil, sektörel dinamikler ve ekonomik boyutlarıyla da bakarak literatüre yenilikçi bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbey, R. (2013). *Sue Donaldson And Will Kymlicka," Zoopolis: A Political Theory Of Animal Rights."* *Philosophy in Review*, 33(6), s. 446-448.
- Adorno, T. W. (2020). *The Culture Industry Reconsidered. Critical Theory And Society*, ss. 128-135.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (1997). *Dialectic Of Enlightenment*. (15).
- Akar, H. (2009). *Popüler Kültür ve Moda*. Erciyes İletişim Dergisi, 1(1) s. 198-206.
- Alexander, E. P., Alexander, M., & Decker, J. (2017). *Museums in Motion: An Introduction To The History And Functions Of Museums*. Rowman & Littlefield.
- Altıok, M. (2014). *Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya*. *Journal Of Economic Policy Researches*, 1(1), ss. 81-87.
- Amirehtesham, H. (2020). Kant on vegetarianism. ResearchGate.
https://www.researchgate.net/publication/348886002_Kant_on_Vegetarianism
- Appadurai, A. (2012). *Commodities And The Politics Of Value*. *Interpreting Objects And Collections*, Routledge, ss. 76-91.
- Appleby, M. C., ve Hughes, B. O. (1991). *Welfare Of Laying Hens in Cages And Alternative Systems: Environmental, Physical And Behavioural Aspects*. *World's Poultry Science Journal*, 47(2), ss. 109-128.
- Arıkan, E. (2014). *Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku*. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Arıkan, E. (2016). *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Aristotle (1999). *Politics*. Çev. Benjamin Jowet, Canada: Batoche Books.
- Arnold, D. G. (1995). *Hume On The Moral Difference Between Humans And Other. Animals History Of Philosophy Quarterly*, 12(3), s. 303-316.
- Arnould, E. J. (2010). *Society, Culture, And Global Consumer Culture. Wiley International Encyclopedia Of Marketing*, ss. 1-10.
- Arnould, E. J., ve Thompson, C. J. (2005). *Consumer Culture Theory (Cct): Twenty Years Of Research. Journal Of Consumer Research*, 31(4), ss. 868-882.
- Arslan, M., ve İlgili, Ö. (2022). *Türkiye'de Hayvan Hakları ve Refahı Kavramlarının Biyoetik Yönüne Değinen Lisansüstü Tezler: Nitel Araştırma*. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 93(2), ss. 133-150.
- Aydoğan, E. (2018). *Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill. Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (30), ss. 83-91.
- Ayhan, E., ve Erkan, N. (2021). *Pazarı Olmayan Mal ve Hizmetlerin Ekonomik Değerini Belirleme Yöntemleri ve Ormancılıkta Kullanımı. Ağaç ve Orman*, 2(2), ss. 72-81.
- Aytaç, Ö. (2004). *Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman. Cü Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 115-138.
- Bakır, U., ve Çelik, M. (2013). *Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar. Selçuk İletişim*, 7(4), ss. 46-63.
- Baril, A. (2014). *Eudaimonia in Contemporary Virtue Ethics. The Handbook Of Virtue Ethics*, London: Routledge.
- Barracchi, C. (2008) *Aristotle's Ethics As First Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press,
- Barua, M. (2016). *Lively Commodities And Encounter Value. Environment and Planning. D: Society And Space*, 34(4), ss. 1-20.

- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society Myths And Structures*. New York: Sage Publications.
- Beaulieu, M. (2024). *Capturing Wild Animal Welfare: A Physiological Perspective*. *Biological Reviews*, 99(1), ss. 1-22.
- Beech, D. (2015). *Art and Value: Art's Economic Exceptionalism in Classical, Neoclassical and Marxist Economics*, Leinden: Brill.
- Belk, R. W. (2007). *Consumption, Mass Consumption, and Consumer Culture*. The Blackwell Encyclopedia of Sociology.
- Belova, A. (2022). *Sustainable Fashion in The English Language Mirror*. *Cognition, Communication, Discourse*, (25), ss. 9-18.
- Benton, T. (1993). *Natural Relations: Ecology, Animal Rights & Social Justice*. Verso.
- Benton, T. (2012). *Strangers to Nature Animal Lives And Human Ethics*, Animal Rights And Social Relations, Edit. Gregory R. Smulewicz-Zucker, London: Routledge.
- Benton, T. (2017). *Animal Rights And Social Relations*. Animal Rights. London: Routledge.
- Berckmans, D. (2017). *General Introduction To Precision Livestock Farming*. *Animal Frontiers*, 7(1), ss. 6-11.
- Bessei, W. (2018). *Impact Of Animal Welfare On Worldwide Poultry Production*. *World's Poultry Science Journal*, 74(2), ss. 1-14.
- Bhardwaj, V., ve Fairhurst, A. (2010). *Fast Fashion: Response To Changes in The Fashion Industry*. *The International Review Of Retail, Distribution And Consumer Research*, 20(1), ss. 165-173.
- Bircan, U. (2023). *Platon'un Ahlak Anlayışında Ruh ve Erdem İlişkisi*. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(85), ss. 314-327.
- Boddice, R. (2011). *Introduction. The End Of Anthropocentrism*. Anthropocentrism. London: Brill.
- Bottomore, T. B. (2002). *The Frankfurt School And Its Critics*. London: Psychology Press.
- Brando, S. (2016). *Wild Animals in Entertainment*. *Animal Ethics in The Age Of Humans: Blurring Boundaries in Human-Animal Relationships*, ss. 295-318.
- Broom, D. M. (2010). *Animal Welfare: An Aspect Of Care, Sustainability, And Food Quality Required By The Public*. *Journal Of Veterinary Medical Education*, 37(1), ss. 83-88.
- Broom, D.M. (1986). *Indicators Of Poor Welfare*. *British Veterinary Journal*, ss. 524-526.
- Brownlie, D. (2015). *Commodification And Consumption*. The Routledge Companion To *Philosophy. Organization Studies*, London: Routledge ss. 301-308.
- Brummer, R. (2006). *Definition Of Cosmetics*. *Rheology Essentials Of Cosmetic And Food Emulsions*, Hamburg: Springer;
- Brun, J. (2003). *Stoa Felsefesi*, Çev. Atıcı, M. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bryant, T. (2012). *Virtue Ethics And Animal Law*. *Between The Species*, 16(1), ss. 105-141.
- Buller, H., ve Roe, E. (2014). *Modifying And Commodifying Farm Animal Welfare: The Economisation Of Layer Chickens*. *Journal Of Rural Studies*, 33, ss. 141- 149.
- Canfer, H., ve Özcan, Z. (2020). *Nikomakhos'a Etik Bağlamında Aristoteles' in Erdem Etiği*. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(1), ss. 277-296.
- Carenzi, C., ve Verga, M. (2009). *Animal Welfare: Review Of The Scientific Concept And Definition*. *Italian Journal Of Animal Science*, 8(1), ss. 21-30.

- Carr, N. (2016). *An Analysis Of Zoo Visitors' Favourite And Least Favourite Animals*. *Tourism Management Perspectives*, 20, ss. 70-77.
- Cartelier, J. (1991). *Marx's Theory Of Value, Exchange And Surplus Value: A Suggested Reformulation*. *Cambridge Journal Of Economics*, 15(3), ss. 257-269.
- Carter, A. (1995). *Animal Rights And Social Relations*. *Res Publica*, 1(2), ss. 213-220.
- Carver, T. (1975). *Marx's Commodity Fetishism*. *Inquiry: An Interdisciplinary*. *Journal Of Philosophy*, 18(1), ss. 39-63.
- Cengiz, E. (2019). *Haz ve Acının Matematiği: J. Bentham'ın Faydacı Ahlakının İmkânı*. *Dört Öge*, (15), ss. 143-153.
- Clark, B., ve Wilson, T. D. (2020). *The Capitalist Commodification Of Animals: A Brief Introduction*. *The Capitalist Commodification Of Animals*, ss. 1-5.
- Cochrane, A. (2013). *Cosmozoopolis: The Case Against Group-Differentiated Animal Rights*. *Law, Ethics And Philosophy*, ss. 127-141.
- Cohen, E. (2014). *Bullfighting And Tourism*. *Tourism Analysis*, 19(5), ss. 545-556.
- Cole, M. (2011). *From "Animal Machines" To "Happy Meat"? Foucault's Ideas Of Disciplinary And Pastoral Power Applied To 'Animal-Centred' welfare Discourse*. *Animals*, 1(1), ss. 83-101.
- Comninel, G. C. (2000). *English feudalism and the origins of capitalism*. *The Journal of Peasant Studies*, 27(4), 1-53.
- Corradetti, C. (2012). *The Frankfurt School And Critical Theory*. *The Internet Encyclopedia Of Philosophy*, ss. 1-15.
- Coşgun, M. (2012). *Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu*. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), ss. 837-850.
- Çalışkan, B. (2009). *Enformasyonun Metalaşması Üzerine*. *Marmara İletişim Dergisi*, (15), ss. 24-46.
- Çelikkol, S. (2019). *Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme*. *Bilimname*, 2019(37), ss. 1225-1245.
- Dant, T. (1996). *Fetishism And The Social Value Of Objects*. *The Sociological Review*, 44(3), ss. 495-516.
- Dawkins, M. S. (2003). *Behaviour As A Tool in The Assessment Of Animal Welfare*. *Zoology*, 106(4), ss. 383-387.
- Dawkins, M. S. (2006). *A User's Guide To Animal Welfare Science*. *Trends In Ecology & Evolution*, 21(2), ss. 77-82.
- Dedeoğlu, A. Ö., ve Savaşçı, İ. (2005). *Tüketim Kültüründe Beden Güzelliği ve Yemek Yeme Arzuları: Kadınların Tüketim Pratiklerine Yansıması*. *Ege Academic Review*, 5(1), ss. 77-87.
- Degrazia, D. (1992). *Review Of Singer: Animal Liberation*. *Between The Species*, 8(1), ss. 44-51.
- Degrazia, D. (1996). *Taking Animals Seriously: Mental Life And Moral Status*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Degrazia, D. (1998). *Animal Ethics Around The Turn Of The Twenty-First Century*. *Journal Of Agricultural And Environmental Ethics*, 11(2), ss. 111-129.
- Degrazia, D. (2002). *Animal Rights A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford Press.
- Degrazia, D. (2006). *Hayvan Hakları*, Çev. Gür, H. (51), Ankara: Dost Yayınevi.
- Degrazia, D. (2007). *Human-Animal Chimeras: Human Dignity, Moral Status, And Species Prejudice*. *Metaphilosophy*, 38(2-3), ss. 309-329.

- Degrazia, D. (2008). *Moral Status As A Matter Of Degree?*. The Southern Journal Of Philosophy, 46(2), ss. 181-198.
- Demello, M. (2021). *Animals And Society: An Introduction To Human-Animal Studies*. New York: Columbia University Press.
- Denis, L (2010). *Kant's Metaphysics Of Morals: A Critical Guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Donaldson, S. (2020). *Animals And Citizenship*. *Minding Nature*, 13(2), ss. 22-27.
- Donaldson, S. ve Kymlicka, W. (2016b). *Rethinking Membership And Participation in An Inclusive Democracy: Cognitive Disability, Children, Animals*. *Disability And Political Theory*.
- Donaldson, S. ve Kymlicka, W. (2016a). *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı, Koç Üniversitesi Yayınları*, (97) Çev. Yıldırım, M.
- Donaldson, S., & Kymlicka, W. (2017). *Inclusive Citizenship Beyond The Capacity Contract*. *Oxford handbook of citizenship*, ss. 838-860.
- Driver, J., & Hursthouse, R. (2002). *On Virtue Ethics*. *The Philosophical Review*, 111(1), 109-135.
- Duman, Z. (2016). *Tüketimci Kapitalizmin ve Tüketim Kültürünün Eleştirisi*. *Sosyoloji Dergisi*, (33), ss. 15-36.
- Duncan, I. J. (2010). *Animal Welfare Issues in The Poultry Industry: Is There A Lesson To Be Learned?*. *Journal Of Applied Animal Welfare Science*, 4(3), ss. 207-221.
- Duncan, I.J.H. (2019). *Animal Welfare: A Brief History in Animal Welfare*. *Science To Law*, Edit. Hild, S. ve Schweitzer, L. La Fondation Droit Animal, Éthique Et Sciences, ss. 130-145.
- Edmundson, W. A. (2015). *Do Animals Need Citizenship?*. *Oxford University Press And New York University School Of Law*, 13(3), ss. 749-765.
- Engel, M. (2011). *Review Of Practical Ethics, 3rd Edition By Peter Singer*. *The American Journal Of Bioethics*, 11(12), ss. 73-76.
- Epley, N., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2007). *On Seeing Human: A Three-Factor Theory Of Anthropomorphism*. *Psychological Review*, 114(4), ss. 364-386.
- Ergün, T., ve Çobanoğlu, N. (2012). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği*. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), ss. 97-123.
- Erkan, F. G. (2024). *Challenging Anthropocentrism in Eco-Science Fiction Novels*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Ertürk, N. (2011). *Moda Kavramı, Moda Kuramları ve Güncel Moda Eğilimi Çalışmaları*. *Art-E Sanat Dergisi*, 4(7), ss. 1-32.
- Espinosa, R. (2024). *Animals And Social Welfare*. *Social Choice And Welfare*, 62(3), s. 465-504.
- Featherstone, M. (2007). *Consumer Culture And Postmodernism*, New York: Sage Publications.
- Fidan, E. D. (2012). *Türkiye'de Çiftlik Hayvanları ile İlgili Refah Uygulamaları*. *Animal Health Production And Hygiene*, 1(1), ss. 39-46.
- Fine, B., ve Saad-Filho, A. (2012). *Marx'ın Kapital'i*. Yordam Kitap.
- Fitzgerald, A. J. (2015). *Animals As Food:(Re) Connecting Production, Processing, Consumption, And Impacts*. Msu Press.
- Foley, D. (1983). *On Marx's Theory Of Money*. *Social Concept*, 1(1), ss. 5-19.
- Francione, G. L. (2000). *Animals As Persons: Essays On The Abolition Of Animal Exploitation*. Columbia University Press.

- Fraser, D. (2008a). *Toward A Global Perspective on Farm Animal Welfare*. *Applied Animal Behaviour Science*, 113(4) ss. 330-339.
- Fraser, D. (2008b). *Understanding Animal Welfare*. *Acta Veterinaria Scandinavica*, ss. 1-7.
- Gasper, D. (2004). *Human Well-Being: Concepts And Conceptualizations*. In *Human Well-Being: Concept And Measurement*, London: Palgrave Macmillan Uk, ss. 23-64
- Gilbert, J. (2008). *Anticapitalism And Culture Radical Theory And Popular Politics*, Berg, New York,
- Goodman, D., ve Cohen, M. (2003). *Consumer Culture: A Reference Handbook*. USA: Bloomsbury Publishing.
- Goodwin, N., Nelson, J. A., Ackerman, F., & Weisskopf, T. (2008). *Consumption And The Consumer Society*. *Global Development And Environment Institute*, ss. 1-21.
- Gottlieb, P. (2009). *The Virtue Of Aristotle's Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gowans, C. W. (2008). *Virtue And Nature*. *Social Philosophy And Policy*, 25(1), ss. 28-55.
- Graeber, D. (2011). *Consumption*. *Current Anthropology*, 52(4), ss. 489-511.
- Groenewegen, P. (2001). *Boisguilbert's Theory Of Money, Circular Flow, Effective Demand And Distribution Of Wealth*. *History Of Economics Review*, 33(1), ss. 33-43.
- Grumett, D. (2019). *Aristotle's Ethics And Farm Animal Welfare*. *Journal Of Agricultural And Environmental Ethics*, 32(2), ss. 321-331.
- Gunderson, R. (2013). *From Cattle To Capital: Exchange Value, Animal Commodification, and Barbarism*. *Critical Sociology*, 39(2), ss. 259-275.
- Gutierrez, G. (2024). *Fur Farms: Animal Cruelty in The Fashion Industry*. *Student Works*, ss. 1-28.
- Gül F. (2013). *İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe*. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), ss. 17-21.
- Günay, Ü. (2003). *XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme*. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), ss. 21-47.
- Hall, D., ve Brown, F. (1996). *Towards A Welfare Focus For Tourism Research*. *Progress. Tourism And Hospitality Research*, 2(1), ss. 41-57.
- Harfeld, J. (2010). *Husbandry to Industry: Animal Agriculture, Ethics And Public Policy*. *Between The Species*, 13(10), ss. 132-162.
- Harrison, R. (2013). *Animal Machines*, London: Cobi.
- Hawthorne, M. (2013). *Bleating Hearts: The Hidden World Of Animal Suffering*. John Hunt Publishing.
- Hirschman, E. C., ve Holbrook, M. B. (1982). *Hedonic Consumption: Emerging Concepts, Methods And Propositions*. *Journal Of Marketing*, 46(3), ss. 92-101.
- Hodges, J. (2009). *Emerging Boundaries For Poultry Production: Challenges, Dangers And Opportunities*. *World's Poultry*. *Science Journal*, 65(1), ss. 5-22.
- Hodkinson, S. (2012). *The New Urban Enclosures*. *City*, 16(5) ss. 500-518.
- Hooley, D. (2018). *Political Agency, Citizenship, And Non-Human Animals*. *Res Publica*, 24(4), ss. 509-530.
- Hume, D. (2006) *Moral Philosophy*, Edit. Sayre-Mccord, G. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc..
- Hurn, S. (2015). *Anthrozoology: An Important Subfield in Anthropology*. *Interdisziplinäre Anthropologie: Jahrbuch 2/2014: Gewalt Und Aggression*, ss. 179-188.

- Hursthouse, R. (2000). *Ethics, Humans And Other Animals An Introduction With Readings*. London & New York: Routledge & Francis Group.
- Hursthouse, R. (2006). *Applying Virtue Ethics To Our Treatment Of The Other Animals*. The Practice Of Virtue: Classic And Contemporary Readings in Virtue Ethics, ss. 136-155.
- Hursthouse, R. (2011). *Virtue Ethics And The Treatment Of Animals*. The Oxford Handbook Of Animal Ethics, Edit. Tom L.& R. G. Frey.
- Hursthouse, R. (2017). *On Virtue Ethics. Applied Ethics*. London: Routledge.
- Hursthouse, R. (2022). *Virtue and Action: Selected Papers*. Oxford: Oxford University Press.
- Hürmeriç, P. ve Baban, E. (2012). *Simmel, Veblen ve Sombart'ın Penceresinden Hedonik Tüketim: Ütopyada Negotium ve Otium*. *Global Media Journal*, 2(4), ss. 87-101.
- Inverardi-Ferri, C. (2020). *Field Systems And Enclosure*. *International Encyclopedia Of Human Geography*. ss. 91-96.
- Iossa, G., Soulsbury, C. D., & Harris, S. (2009). *Are Wild Animals Suited To A Travelling Circus Life?*. *Animal Welfare*, 18(2), ss. 129-140.
- Kanatlı, M. (2022). *Çağdaş Siyaset Felsefesinde Hayvan Hakları Tartışmaları Üzerine Bir Literatür İncelemesi*. *Akademik Hassasiyetler*, 9(19) ss. 189-206.
- Kanatlı, M. (2023). *The Poverty Of Animals Towards A Marxist Theory Of Animal Welfare*, London:Routledge.
- Kant, I. (1997). *Kant: Lectures On Ethics*, Çev. Heath, P., Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, E. (1999). *A Pragmatic Reconsideration Of Anthropocentrism*. *Environmental Ethics*, 21(4) ss. 377-390.
- Kazgan, G. (2006). *İktisâdi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Keen, S. (1993). *Use-Value, Exchange Value, And The Demise Of Marx's Labor Theory Of Value*. *Journal Of The History Of Economic Thought*, 15(1), ss. 107-121.
- Kellner, D. (2002). *The Frankfurt School And British Cultural Studies: The Missed Articulation*. *Rethinking The Frankfurt School: Alternative Legacies Of Cultural Critique*.
- Keulartz, J. (2015). *Captivity For Conservation? Zoos At A Crossroads*. *Journal Of Agricultural And Environmental Ethics*, ss. 28, ss. 335-351.
- Keyserlingk, M. A. G., Rushen, J., De Passillé, A. M., ve Weary, D. M. (2009). *Invited Review: The Welfare Of Dairy Cattle-Key Concepts And The Role Of Science*. *Journal Of Dairy Science*, 92(9), ss. 4101-4111.
- Kidner, D. W. (2014). *Why 'Anthropocentrism'is Not Anthropocentric*. *Dialectical Anthropology*, ss. 465-480.
- Koç, Y. (2014). *Marksist Emek Değer Kuramı ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü, Bilim ve Ütopya Dergisi*, 239, ss. 1-13.
- Korsgaard, C. M. (2012). *A Kantian Case For Animal Rights*. *Animal Law- Tier And Rect: Developments And Perspectives in The 21st Century* ss. 3-27.
- Kozák, J., Gara, I., & Kawada, T. (2010). *Production And Welfare Aspects Of Goose Down And Feather Harvesting*. *World's Poultry Science Journal*, 66(4), ss. 767-768.
- Külcü, R. (2019). *Endüstriyel Hayvancılığın Etik Eksende Sorgulanması*. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), s. 11-25.
- Ladwig, B. (2015). *Animal Rights-Politicised, But Not Humanised. An Interest-Based Critique Of Citizenship For Domesticated Animals*. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, ss. 32-46.

- Lay Jr, D. C., Fulton, R. M., Hester, P. Y., Karcher, D. M., Kjaer, J. B., Mench, J. A. ve Porter, R. E. (2011). *Hen Welfare in Different Housing Systems*. *Poultry Science*, 90(1), ss. 278-294.
- Lever, J., ve Evans, A. (2017). *Corporate Social Responsibility And Farm Animal Welfare: Towards Sustainable Development in The Food Industry?*. *Stages Of Corporate Social Responsibility: From Ideas To Impacts*, ss. 205-222.
- Mainau, E., Llonch, P., Temple, D., Goby, L. ve Manteca, X. (2022). *Alteration in Activity Patterns Of Cows as a Result of Pain Due To Health Conditions*. *Animals*, 12(2), s. 1-20
- Mandel, E. (1973). *An Introduction To Marxist Economic Theory*, New York: Pathfinder Press,.
- Markwell, K. (2015). *Animals And Tourism: Understanding Diverse Relationships*. Bristol: Channel View Publications.
- Marx (1904.) *A Contribution To The Critique of Political Economy*. Chicago: Charles H. Kerr,
- Marx, K (2016). *Ekonomi Politigin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Eriş Yayınları (4).
- Marx, K. (1993). *Grundrisse: Foundations Of The Critique Of Political Economy*. UK: Penguin.
- Marx, K. (2003), *Das Kapital*, Ankara: Eriş Yayınları.
- Mason, P. (2000). *Zoo Tourism: The Need For More Research*. *Journal Of Sustainable Tourism*, 8(4), ss. 333-339.
- Mccausland, C. (2014). *The Five Freedoms Of Animal Welfare Are Rights*. *Journal Of Agricultural and Environmental Ethics*, 27(4), 649-662.
- Mcmullen, R. L., ve Dell'acqua, G. (2023). *History Of Natural Ingredients in Cosmetics*. *Cosmetics*, 10(3), ss. 71-104.
- Mellor, D. J. (2016). *Updating Animal Welfare Thinking: Moving Beyond The "Five Freedoms" Towards "A Life Worth Living"*. *Animals*, 6(3), 1-20.
- Mellor, D. J., ve Beausoleil, N. J. (2015). *Extending The 'Five Domains' Model For Animal Welfare Assessment To Incorporate Positive Welfare States*. *Animal Welfare*, 24(3), 241-253.
- Mendel, E. (1999). *Marksizm'e Giriş*, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Mill, J. S. (2016). *John Stuart Mill's Deliberative Landscape: An Essay in Moral Psychology*, London: Routledge.
- Mill, J. S. (2019). *On Social Freedom*, Columbia: Columbia University Press.
- Miller, H. B. (2002). *Animal Rights: A Very Short Introduction David Degrazia*, *Anthrozoös*, 15(3), s.s 273-277.
- Morgan, K. N. ve Tromborg, C. T. (2007). *Sources Of Stress in Captivity*. *Applied Animal Behaviour Science*, 102(3-4), ss. 262-302.
- Mota-Rojas, D., Ghezzi, M. D., Domínguez-Oliva, A., De La Vega, L. T., Boscato-Funes, L., Torres-Bernal, F. ve Mora-Medina, P. (2022). *Circus Animal Welfare: Analysis Through A Five-Domain Approach*. *Journal Of Animal Behaviour And Biometeorology*, 10(3), ss.1-12.
- Möngü, B. (2015). *Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill'in Faydacı Etiği*. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), ss. 23-30.
- Nitikin, P. (2006). *Ekonomi Politik*. Ankara: Eriş Yayınları.
- Nurse, A., ve Ryland, D. (2013). *A Question Of Citizenship*. *Journal Of Animal Ethics*, 3(2), ss. 201-207.
- Nussbaum, M. C. (2007). *Frontiers Of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. In *Frontiers Of Justice*. London:Harvard University Press.

- Odabaş, E., Günbey, B., Zengin, Y., & Sarıkaya, H. A. (2020). *Dünya ve Anadolu'da İpek Böceğinin Yolculuğu. Hayvan Bilimi ve Ürünleri Dergisi*, 3(1), ss. 75-84.
- Özsaçmacı, B., Yener, D. ve Dursun, T. (2019). *Hedonizm, Hedonik Tüketim ve Tüketimde Materyalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, ss. 70-88.
- Painter, C. (2016). *Non-Human Animals Within Contemporary Capitalism: A Marxist Account Of Non-Human Animal Liberation. Capital & Class*, 40(2), ss. 1-19.
- Parkinson, C. (2019). *Animals, Anthropomorphism And Mediated Encounters*. London: Routledge.
- Patnaik, P. (2015). *Defining The Concept Of Commodity Production. Studies in People's History*, 2(1), ss. 117-125.
- Pełka, M. (2020). *David Degrazia On Animal Rights: A Critical Analysis. Journal Of Polish Section Of Iv*, 2020 (1), ss. 45-63.
- Petherick, J. C. (2005). *Animal Welfare Issues Associated With Extensive Livestock Production: The Northern Australian Beef Cattle Industry. Applied Animal Behaviour Science*, 92(3), ss. 211- 234.
- Phillips, C. (2002). *Cattle Behaviour And Welfare*, Blackwell Science, Cambridge: John Wiley & Sons, (2).
- Phillips, C. (2009). *The Scale And Intensity Of The World's Animal Industries. The Welfare Of Animals: The Silent Majority*, ss. 149-172.
- Phillips, C. (2015). *Welfare And Cattle Behaviour. Bovine Medicine*, ss. 291-296.
- Phillips, D. L. (2008). *Well-Being. Amsterdam's Golden Age*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Puryear, S. (2017). *Schopenhauer On The Rights Of Animals. European Journal Of Philosophy*, 25(2), ss. 1-20.
- Ramchandani, M. ve Coste-Maniere, I. (2017). *To Fur Or Not To Fur: Sustainable Production And Consumption Within Animal-Based Luxury And Fashion Products. Textiles And Clothing Sustainability: Sustainable Fashion And Consumption*, s. 41-60.
- Regan, T. (1979). *An Examination And Defense Of One Argument Concerning Animal Rights. Inquiry*, 22(1-4), s. 189-219.
- Regan, T. (1983). *The Case For Animal Rights*, Berkeley: University Of California Press.
- Regan, T. (2003). *Animal Rights Human Wrongs An Intorduction To Moral Philosophy*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Regan, T. (2004). *Empty Cages Facing The Challenge Of Animal Rights*, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Reimert, I., Webb, L. E., Van Marwijk, M. A. Ve Bolhuis, J. E. (2023). *Towards An Integrated Concept Of Animal Welfare. Animal. 100838*, ss. 1-9.
- Ripstein, A. (1987). *Commodity Fetishism. Canadian Journal Of Philosophy*, 17(4), ss. 733-748.
- Ritchie, H. (2023). *How many animals are factory-farmed?. Our World in Data*.
- Ritchie, H., Rosado, P., & Roser, M. (2019). *Meat and dairy production. Our world in data*.
- Rogers, T. (2012). *Sue Donaldson And Will Kymlicka. Zoopolis: A Political Theory Of Animal Rights. The Journal Of Value Inquiry*, 46(4), ss. 503-510.
- Roser, M. (2023). *How many animals get slaughtered every day?. Our World in Data*.
- Rousseau, J. J. (2009). *Emile Ya Da Eğitim Üzerine*, Çev. Avunç, Y. İş Bankası Yayınları.
- Rowe, A. (2021). *Silk Production: Global Scale And Animal Welfare Issues*.

- Rubin, I. I. (2020). *Essays On Marx's Theory Of Value*, Çev Samardijja, M. & Perlman, F. Black Rose Books (3).
- Saç, S. (2023). *Yazgı ile Özgürlük Arasında Antik Bir Gelenek: Stoacılık. Mukaddime*, 14(1), ss. 48-72.
- Sassatelli, R. (2007). *Consumer Culture: History, Theory And Policies*. New York: Sage Publications, (1).
- Schopenhauer, A. (1995). *Essays On Freedom Of The Will*. New York: John Wiley & Sons.
- Shani, A. ve Pizam, A. (2008). *Towards An Ethical Framework For Animal-Based Attractions. International Journal Of Contemporary Hospitality Management*, 20(6), s. 679-693.
- Shepherd, R. (2002). *Commodification, Culture And Tourism. Tourist Studies*, 2(2), ss. 183-201.
- Sieber, I. N. (2011). *Marx's Economic Theory. Revitalizing Marxist Theory For Today's Capitalism*, Bradford: Emerald Group Publishing Limited.
- Singer, P. (1987). *Animal Liberation Or Animal Rights?. The Monist*, 70(1).
- Singer, P. (1993). *Practical Ethcis*, Cambridge: Cambridge University Press,.
- Singer, P. (2004). *Animal Liberation*. In *Ethics: Contemporary Readings*, UK: Routledge.
- Singer, P. (2006). *In Defense Of Animals The Second Wave*, UK: Blackwell Publishing.
- Singer, P. (2009). *Speciesism And Moral Status. Metaphilosophy*, 40(4) 567-581.
- Singer, P. (2018). *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Doğan, H., İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Singh, P. R. (2012). *Consumer Culture And Postmodernism. Logos, Universality, Mentality, Education, Novelty. Section: Philosophy And Humanistic Sciences*, 1(1), ss. 469-506.
- Slater, D. (2015). *Consumer Culture. The Wiley Blackwell Encyclopedia Of Consumption And Consumer Studies*, ss. 1-7.
- Smessaert, J., Missemer, A., & Levrel, H. (2020). *The Commodification Of Nature, A Review in Social Sciences. Ecological Economics*, ss. 171-181.
- Souza, A. P. O. ve Molento, C. F. M. (2015). *The Contribution Of Broiler Chicken Welfare Certification At Farm Level To Enhancing Overall Animal Welfare: The Case Of Brazil. Journal Of Agricultural And Environmental Ethics*, ss. 1033-1051 .
- Sreedhar, D., Manjula, N., Pise, A. Ve Pise, S. (2020). *Ban Of Cosmetic Testing On Animals: A Brief Overview. International Journal Of Current Research And Review*, 12(14), ss. 113-116.
- Srikanthreddy, N. ve Yadav, S. (2022). *Introduction To Sociological Theory*, Alexis Press, Jersey City, USA.
- Stache, C. (2018). *On The Origins Of Animalist Marxism: Rereading Ted Benton And The Economic And Philosophic Manuscripts Of 1844. Monthly Review-An Independent Socialist Magazine*, 70(7), ss. 22-41.
- Stache, C. (2020). *Conceptualising Animal Exploitation in Capitalism: Getting Terminology Straight. Capital & Class*, 44(3) ss. 1-21.
- Stigler, G. J. (1958). *Ricardo And The 93% Labor Theory Of Value. The American Economic Review*, 48(3), ss. 357-367.
- Taplin, I. M. (2014). *Global Commodity Chains And Fast Fashion: How The Apparel Industry Continues To Re-Invent Itself. Competition & Change*, 18(3), ss. 246-262.
- Taylor, C. C. W. (2016). *Platonic Ethics*. Ethics Edit. Everson, S. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tetikçi, İ. (2010). *Batı Anlayışına Dönük Türk Resim Sanatında Doğa-İnsan İlişkisi (Sanatta Yeterlik Eser Metni)*, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana sanat Dalı Resim Programı, Doktora Tezi, İstanbul.

- Uerpmann, H. P., ve Uerpmann, M. (2017). *The "Commodification" Of Animals. Ancient West Asian Civilization: Geoenvironment And Society. The Pre-Islamic Middle East*, ss. 99-113.
- Uğur, F. (2014). *Siğir Yetiştirme*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları (117).
- Vaggi, G., Groenewegen, G., ve Groenewegen, P. (2003). *Sir William Petty, 1623–87: Division Of Labour And Surplus. A Concise History Of Economic Thought: From Mercantilism To Monetarism*, ss. 29-36.
- Varol, S. (2011). *Frankfurt Okulu'ndan Postmodernizme Televizyona Dair Eleştirel Perspektifler. Erciyes İletişim Dergisi*, 2(1), ss. 117-134.
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfı*, İstanbul: Babil Yayınları, 45(1).
- Villanueva, G. (2016). 'The Bible' Of The Animal Movement: Peter Singer And Animal Liberation, 1970–1976, *History Australia*, 13(3), ss. 399-402.
- Wang, Y., Zhao, Y., ve Song, F. (2020). *The Ethical Issues of Animal Testing in Cosmetics Industry. Humanities And Social Sciences*, 8(4), ss. 112-116.
- Wathes, C. M., Kristensen, H. H., Aerts, J. M., & Berckmans, D. (2005). *Is Precision Livestock Farming An Engineer's Daydream or Nightmare, an Animal's Friend Or Foe, and a Farmer's Panacea or Pitfall?. Precision Livestock Farming '05*, ss. 1-13.
- Wayne, M. (2012). *Marx's Das Kapital For Beginners*, New Hampshire: For Beginners Llc.
- Webster, A. J. (2001). *Farm Animal Welfare: The Five Freedoms And The Free Market. The Veterinary Journal*, 161(3), ss. 229-237.
- Webster, A. J. F. (1998). *What Use is Science To Animal Welfare?. Naturwissenschaften*, ss. 262-269.
- Webster, J. (2005). *Animal Welfare: Limping Towards Eden*. Blackwell Publishing: UK.
- Webster, J. (2016). *Animal Welfare: Freedoms, Dominions And "A Life Worth Living". Animals*, 6(6), ss. 1-6.
- Weitzenfeld, A., ve Joy, M. (2014). *An Overview Of Anthropocentrism, Humanism, And Speciesism in Critical Animal Theory. Counterpoints*, ss. 3-27.
- Winckler, C. (2014). *On-Farm Animal Welfare Assessment And Welfare Improvement in Dairy Cattle. Agrolife Scientific Journal*, 3(1), ss. 163-168.
- Wickins-Dražilová, D. (2006). *Zoo Animal Welfare. Journal Of Agricultural And Environmental Ethics*, ss. 27-36.
- Wilkie, R. (2017). *Animals As Sentient Commodities. The Oxford Handbook Of Animal Studies*, Oxford: Oxford University Press.
- Williams, M. (2010). *Why Marx Neither Has Nor Needs A Commodity Theory Of Money. Review Of Political Economy*, 12(4), ss. 435-451.
- Winders, B., ve Nibert, D. (2004). *Consuming The Surplus: Expanding "Meat" Consumption And Animaloppression. International Journal Of Sociology And Social Policy*, 24(9), ss. 76-96.
- Winter, C. (2020). *A Review Of Research Into Animal Ethics in Tourism: Launching The Annals Of Tourism Research Curated Collection On Animal Ethics in Tourism. Annals Of Tourism Research*, 84, ss. 1-22.
- Wissenburg, M. (2014). *An Agenda For Animal Political Theory. Political Animals And Animal Politics*, ss. 30–43.
- Wolfensohn, S., Shotton, J., Bowley, H., Davies, S., Thompson, S., ve Justice, W. S. (2018). *Assessment Of Welfare in Zoo Animals: Towards Optimum Quality Of Life. Animals*, 8(7), ss. 1-16.
- Yates, R. (2009). *Rituals Of Dominionism In Human-Nonhuman Relations: Bullfighting To Hunting, Circuses To Petting. Journal For Critical Animal Studies*, 7(1), ss. 132-172.

Yavuz, Ş. (2013). *Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü. İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, (36), ss. 220-240.

Yılmaz, K. (2011). *Eleştirel Politik İktisat Çerçevesinden İktisat Zihniyeti; Vehbi Koç Üzerine Bir Deneme. Çalışma ve Toplum*, 1(28), ss. 117-148.

Yılmaz, R. K. (2019). *Ekonomi Politikinin Eleştirisi Üzerinden Karşılaştırmalar: Meta, Zenginlik, Kalkınma. Fiscaeconomia*, 3(1), ss. 55-69.

Zak, S. (1987). *The Case For A'nimal Rights. By Tom Regen. Loyola Of Los Angeles Law Review*, 20(3), ss. 1227-1242.

